

55174

DOLGOZATOK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM ARCHAEOLOGIAI INTÉZETÉBŐL
SZERKESZTI BUDAY ÁRPÁD.

ARBEITEN

DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. FRANZ-JOSEF UNIVERSITÄT
IN SZEGED (UNGARN).
REDIGIERT VON ÁRPÁD BUDAY.

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE
DE L'UNIVERSITÉ FRANÇOIS-JOSEPH
à SZEGED (HONGRIE)
REDIGÉES PAR ÁRPÁD BUDAY.

I.

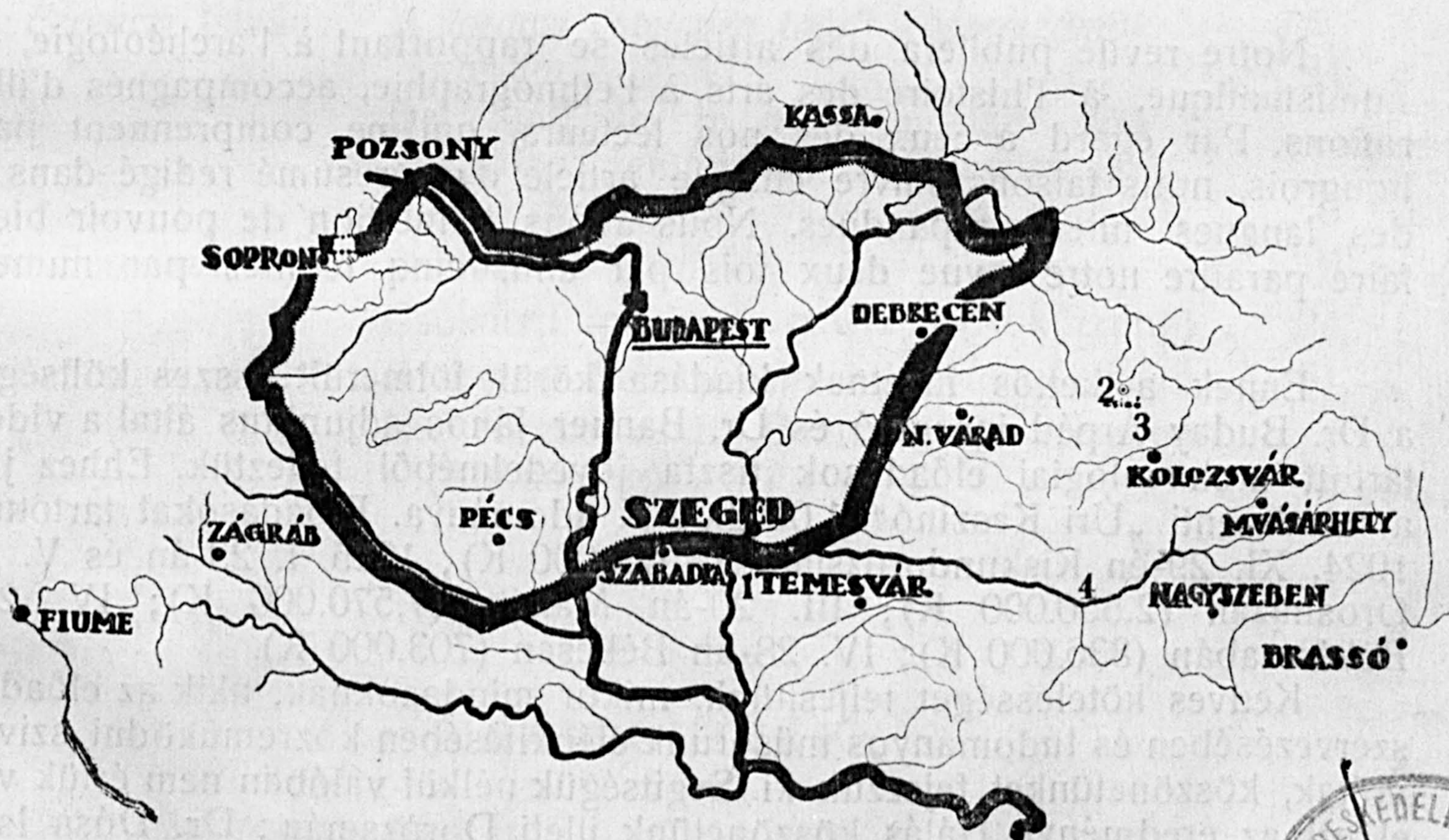
1925.

1—2.

Karte Ungarns mit dem im Hefte vorkommenden Fundorten.

Magyarország térképe az e füzetben említett lelőhelyekkel.

Carte de la Hongrie avec les lieux des trouvailles publiées dans ces numéros.

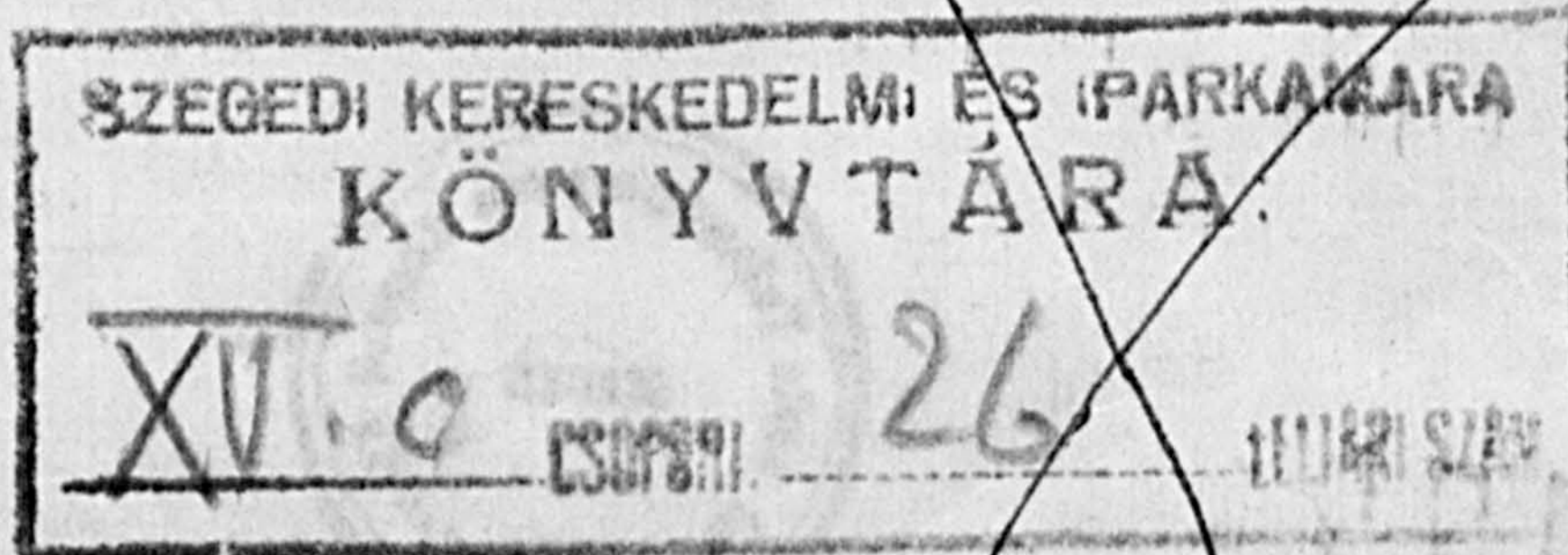
1. Csóka. 2. Zsibó. 3. Torda 4. Tordos.

SZEGED 1925.

AZ INTÉZET KIADÁSA

VERLAG DES INSTITUTS — ÉDITION DE L'INSTITUT

ÁRA: 5 ARANYKORONA — PREIS 5 GKR — PRIX 5 FRCS SUISSES

A **Dolgozatok** régészeti, érmészeti, művészettörténeti és néprajzi tárgyú cikkeket közöl, a lehetőséghez képest bőséges illusztrációkkal. Programja tehát ugyanaz, mint egyetemünk Kolozsvárott léte alatt az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárával közös, hasonló című folyóiraté volt. Komoly törekvésünk, hogy színvonal és terjedelem tekintetében is elérje azt.

A szaktársaknak csere-viszony létesítését bizalommal ajánljuk fel. Az erre vonatkozó megkeresések a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem archaeologiai intézete címére, Szeged, Központi egyetem intézendők.

Úgy tervezzük, hogy már a közel jövőben évenként legalább tíz ívet adhassunk.

Unsere Zeitschrift bringt Abhandlungen und Artikel archaeologischen, numismatischen, kunstgeschichtlichen und ethnografischen Inhaltes, mit möglichst reichlichen Illustrationen. Mit Rücksicht auf jene, die ungarische Sprache nicht verstehen, bringen wir die abgekürzten Inhalt sämtlicher Abhandlungen und Artikel inn deutscher Sprache. Wir sind ernstlich bestrebt unsere Zeitschrift binnen kurzer Frist in einem Umfange von wenigstens 10 Druckbogen — halbjährlich 5—5 Druckbogen — herauszugeben.

Notre revue publiera des articles se rapportant à l'archéologie, à la numismatique, à l'histoire des arts, à l'ethnographie, accompagnés d'illustrations. Par égard à ceux des nos lecteurs, qui ne comprennent pas le hongrois, nous faisons suivre chaque article d'un résumé redigé dans une des langues mieux répandues. Nous avons l'ambition de pouvoir bientôt faire paraître notre revue deux fois par ann, cinq feuilles par numeros.

Ennek a kettős füzetnek kiadása körül fölmerült összes költségeket a Dr. Buday Árpád igazgató és Dr. Banner János adjunktus által a vidéken tartott archaeologiai előadások tiszta jövedelméből fedeztük. Ehhez járult a mindszeinti „Úri Kaszinó“ 1,000.000 K adománya. Előadásokat tartottunk: 1924. XI. 29-én Kiskundorozsmán (3,125.000 K); 1925. I. 23-án és V. 8-án Orosházán (2,550.000 K); III. 20-án Makón (1,570.000 K); IV. 27-én Békéscsabán (836.000 K); IV. 28-án Békésen (703.000 K).

Kedves kötelességet teljesítünk, mikor mindazoknak, akik az előadások szervezésében és tudományos műsorunk élénkítésében közreműködni szívesek voltak, köszönetünket fejezzük ki. Segítségük nélkül valóban nem értük volna el ezt az eredményt. Hálás köszönetünk illeti Dorozsmán: Dr. Dósa István főszolgabíró, Farkas Vince ny. főszolgabíró, bankigazgató, Hajabács István tanító, Leviczky Miklós igazgató-tanító, Tressz Jenő tanító urakat és a Szegedről velünk jött Dr. Lázár Ferenc törvényszéki jegyző és Simon Elemér egyet. gyakornok urakat. Orosházán: Tass Ferenc polgári iskolai igazgató urat, Benkő Ilonka, Márkus Ágnes, Mészáros Etel és Molnár Imréné úrhölgyeket, Ágoston László és Schwartz Károly urakat. Makón: Dr. Tarnay Ivorné ömáltóságát, Loránt Manó és Dr. Ring Béla urakat. Békéscsabán: Dr. Banner Benedek és Dr. Korniss Géza urakat. Békésen: Berentés Lajos főgimn. tanár és Körber Tivadar főigazgató urakat.

TARTALOM.

INHALT — TABLE DES MATIÈRES.

Dr. Banner János:	<i>Szegedi szükségpénzek</i>	pag. 30 lap.
	Szegeder Notgelder (Abkürzung)	59 „
	<i>A szegedi halászbárka</i>	75 „
	Die Szegeder Fischerbarke (Abkürzung)	91 „
Dr. Buday Árpád:	<i>In memoriam</i>	1 „
	„ „ (Abkürzung)	17 „
	<i>Római kori leletek</i>	26 „
	Römische Kleinfunde (Abkürzung)	28 „
Dr. Ferenczi István:	<i>A tordosi őstelepen talált kőszerszámok anyaga</i>	94 „
	Der Stoff der in der Fundstätte von Tordos gefundenen Steinwerkzeuge (Abkürzung)	96 „
Móra Ferencz:	<i>A csókai őstelepről</i>	18 „
	Csókaer Funde aus der Urzeit (Abkürzung)	24 „
Cs. Sebestyén Károly:	<i>A szegedi Szent Demeter-templom bontása</i>	61 „
	Die Kirche d. h. Demetrius zu Szeged (Abkürzung)	73 „

SAJTÓHIBÁK:

A 22 lapon levő kép fordított.

„ 24 „ felülről 18 sorban *olyan* helyett *Olasz* — olvasandó.

„ 39 „ „Fiume-kávéház” jelzésű fejezet 2 sorában 26¹/₂ után *mm.* olvasandó.

Kiadásért felelős: Dr. BUDAY ÁRPÁD egyetemi ny. r. tanár, intézeti igazgató.

IN MEMORIAM

Amikor útnak indulunk, első kötelességünk, hogy a kegyelet oltárán áldozzunk. A véletlen úgy rendezte, hogy egyszerre van alkalmunk a hálás megemlékezés adójával járulnunk az intézet eddig volt mindkét igazgatójának szelleme elé. Az első — Kendi Finály Henrik — egyetemünk születésekor az intézet alapjait vetette meg és szerető gondozással ápolta, hogy az utána következő Pósta Béla ezekre az alapokra nagyot építhessen.

K. Finály Henriknek ebben az évben van születése századik évfordulója. Kedves és kötelező alkalom nekünk, hogy emlékezetét felújítsuk. Nem nehéz feladat már azért sem, mert Márki Sándornak a Magyar Tud. Akadémia 1899. február 27-iki összes ülésén tartott emlékbeszéde méltóképen foglalkozik úgy személyével, mint tudományos munkásságával.¹ Nekünk tehát igazán csak a tiszteletadás feladata marad.

Pósta Béla 1919. április 16-án halt meg. Pontosan egy hónappal az előtt, hogy a kolozsvári egyetemre s ezzel az archaeologiai intézetre az új impérium rátette a kezét. Azóta nem volt alkalom arra, hogy róla méltóképen megemlékezzünk. Mulasztást kell tehát pótolnunk, becsületbeli kötelességet lerónunk. Olyan erkölcsi tartozásunk ez, melynek tehertételével intézetünk jövőjébe vetett hitünk alapját ingatnánk meg, ha tőlünk telhetőleg törleszteni meg nem kísérelnők.

A két egybeeső alkalom különbözősége magyarázza meg a két megemlékezés terjedelmében mutatkozó eltérést. Ők odafenn bizonynyára megértik ezt; hiszen nekik megadatott, hogy a rejtett gondolatokat is lássák.

¹) M. Tud. Akad. Emlékbeszédek IX. köt. 11. sz. 287—356. (68) lap.

KENDI FINÁLY HENRIK.

1825—1898.

Amikor 1872. ősz elején az a kérdés izgatta nemcsak a legközelebbről érdekelt Kolozsvár, hanem az egész ország tudományos köreit, hogy kik legyenek az újonnan alapított Ferencz József tudományegyetem tanárai, mindenki tisztában volt vele, hogy Finály Henrik a névsorból ki nem maradhat. Csak arról lehetett szó, hogy melyik tanszékre nevezzék ki? Három is szóba jöhetett,

u. m. az elemi mennyiségtan, a klasszika-filologia és az, amelyre tényleg ki is nevezték, s amelyet akkor a történelem segédtudományai tanszékének neveztek, de már az ő halála után az érem- és régiségtan tanszéke címén töltötték be.

Valójában úgy állott a dolog, hogy még akadt egy-két egyetemi tanszék, amelyet méltóképen elláthatott volna, amint hogy szükség adtával, mint helyettes adott elő magyar nyelvészetet és német irodalomtörténetet. Még pedig olyan sikerrel, hogy magyar nyelvészeti előadásait a M. Tudományos Akadémia kiadta, német irodalomtörténetét pedig kiadásra teljesen előkészítette, bár — nem az ő hibájából — sajtó alá nem került.

Az elmondottak szerint Finály Henrik nemes értelemben vett polyhistor volt, Brassai Sámuel mellett elismerten legkiválóbb elméje az új egyetemnek. Élete folyása indokolja meg azt, hogy miért kellett polyhistorra fejlődnie.

Ó-Budán 1825. január 25-én született. Iskoláit Pesten végezte, s 1842-ben a bécsi műegyetemre iratkozott be. Ezt kitűnő eredménnyel elvégezve, építőmérnöki oklevelével elhelyezkedni próbált, mikor beköszöntöttek az 1848-ik év nagy napjai. Beállott tehát tüzérnek a honvédséghez, ahol főhadnagyi rangig vitte fel. Vécsey seregével 1849. augusztus 19-én ő is lerakta a fegyvert az oroszok előtt; négy napra rá Aradon az osztrákoknak adták át, akik 28-án már besorozták s Olaszországba, előbb Vicenzába, majd Padovába vitték. Innen 1850. június 7-én szabadult ki, de Pesten még mindig rendőri felügyelet alatt állott. Elhelyezkedése tehát nem volt könnyű. Előbb óraadással próbálkozott, majd a básiás-orsovai vasútépítésnél nyert alkalmazást, végül egy magániskola tanára lett. Az utóbbi helyről azonban „múltja“ miatt távoznia kellett. Ekkor — 1851. január 1-én — vette nevelőnek három fia mellé gróf Bethlen János, kinek még abban az évben történt halála után, családja leköltözött Erdélybe, s velük ment Kolozsvárra Finály is, hogy aztán véglegesen ott maradjon és ott ekkor még nem sejtett szolgálatot tegyen a magyar művelődésnek.

Már a következő év tavaszán megvált nevelői állásától, s a Kiváltságos Polgári-kereskedő-társaság vasárnapi iskolájában rendes tanító, majd az erdélyi előkelő családok gyermekei számára létesített magán-nevelő intézet tanára lett. Ennek megszűntével 1853. okt. 3-án a kegyesrendi főgimnáziumhoz nevezték ki helyettes tanárnak, ahol latint, németet és mennyiségtant tanított, 1861. február 3-áig. Ez alatt az idő alatt több tankönyv és gyakorlati célú kézikönyv került ki tolla alól. Mindezeknél nagyobb szabású volt azonban a mai napig használatban levő nagy latin szótára, melynek első kiadása 1858-ban jelent meg az ő és rokona Régeni István szerkesztésében. Az ugyanakkor újraéledt Magyar Tudományos Akadémia még abban az évben sietett levelező tagjai sorába választani.

Ekkor azonban Finály már nemcsak iskolai téren működött. „Erdély Széchenyije“ — gr. Mikó Imre — megismerte rendkívüli munkaképességét és sokoldalú képzettségét, s ettől kezdve úgy szólván minden kezdeményezésben az oldalán látjuk. Így 1856. eleje óta, mint elnök mellett nagy

szolgálatokat tesz az Erdélyi Gazdasági Egylet titkári állásában, melytől 1860. elején vált meg, mikor az egyesület páratlan buzgalmával és kiváló szakértelmével szerzett bokros érdemeinek elismeréséül tiszteletbeli tagjává választotta.

A Gazdasági Egyesülettől nem azért vált meg, hogy azután kényelmesen tétlenkedjék. Már készen várta az akkor alapított Erdélyi Múzeumegyesület titkári állása, melyre 1859. november 25-én választották meg, s melyet haláláig lelkesedéssel, közmegegyezésre viselt. A Múzeumegyesület eszméjének különben hirlapi téren, egy ideig mint szerkesztő, egyik leglelkesebb apostola volt, s abban nemcsak az erdélyi magyarság közös munkára való tömörülését látta, hanem a tudományos életnek általa már akkor szükségesnek vallott decentralizálását is.

Ugyanabban az évben azonban újabb munkakör tárult eléje. Az októberi diploma és a februáriusi pátens által teremtett enyhébb politikai légkörben gr. Mikó Imrét nevezték ki az erdélyi főkormányzók elnökévé — közönségesen: Erdély kormányzójává — aki elnöki fogalmazóként Finályt vette maga mellé. Ez az új hivatala tette szükségessé, hogy lemondjon a róm. kath. főgimnáziumban viselt tanári állásáról.

Főkormányzószéki hivataláról 1862. november 26-án modott le azért, mert az Erdélyi Múzeumegyesület az érem és régiségtár őrévé választotta és megbízta annak rendezésével. Ezt az állását megtartotta azután is, hogy 1872. szeptember 29-én egyetemi tanárrá nevezték ki, s az érem és régiségtár egyúttal az egyetem érem és régiségtani intézetévé is lett.

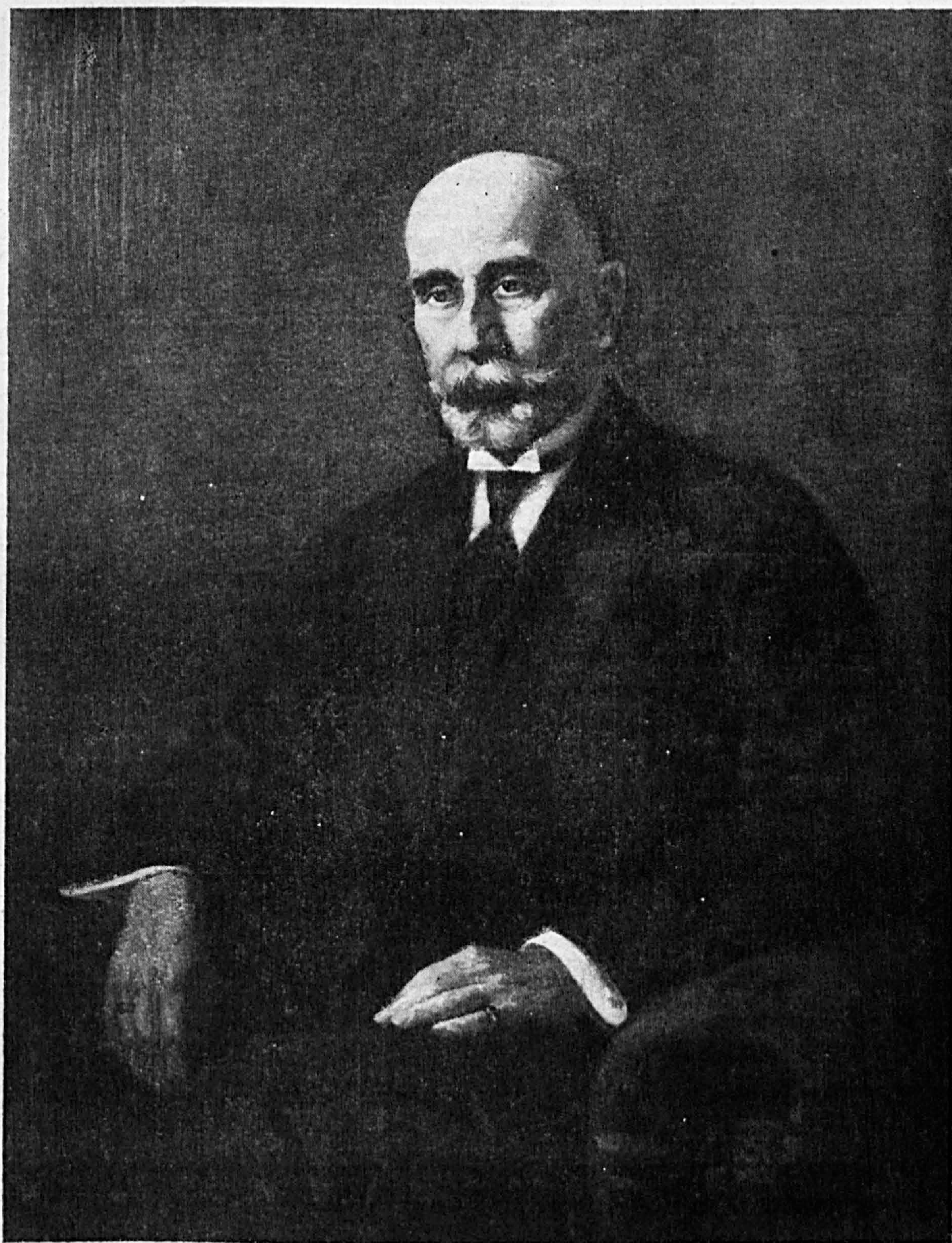
Mint egyetemi tanár a történelem segédtudományainak egész területére kiterjedő előadásokat tartott és ebben a körben nagy arányú irodalmi munkásságot fejtett ki. Legkedvesebb tárgyai azonban a chronologia, metrologia és a classicai archaeologia voltak, melyek terén irányt-szabó munkássága maradt, a nyomtatásban megjelenteknél sokkal több kéziratban. Mint helyettes tanított magyar nyelvészetet, mint arról már megemlékeztünk. Ugyancsak mint helyettesítő tanított német irodalomtörténetet, szintén jó kötetre menő kézírata azonban nem került sajtó alá.

Érdemeit legfelsőbb helyen is méltányolták, minek elismeréséül *Kendi* előnévvel magyar nemességet kapott.

Az elmondottakban halvány körvonalakban ismertettük Finály Henrik pályafutását és tudományos működését s alig szólhattunk társadalmi téren kifejtett működéséről. Holott a szó szoros értelmében alig volt nemes ügy melynek szolgálatában, mindig a legfáradhatatlanabbak közt, ott ne lett volna. Amikor 1898. február 12-én meghalt, valóban az egész magyarságnak minden társadalmi rétege veszteséget siratott benne.

Mi pedig századik születési évfordulója alkalmából, hálás tisztelettel hajtjuk meg a hódoló emlékezés zászlaját intézetünk alapvetőjének szelleme előtt!

PÓSTA BÉLA.
1863—1919.

A nagyváradai latin szertartású káptalan országos levéltárának jegyzőkönyvei I. köt. 463—68. lapjain az a bejegyzés olvasható, hogy az 1703. évben, Reminiscere vasárnapja utáni hétfőn megjelentek: *Pósta* György, Szilágyi Mihály és István, valamint Székely János, előmutatták I. Lipótnak 1701. november 1-én kelt levelét, melyben az említetteknek, névszerint felsorolt

feleségeiknek és gyermekeiknek örökös nemességet és közös címet adományoz. A szöveg csak általánosságban említi az eddig tanúsított és a jövőben elvárt hűséges szolgálatokat; a címerleírás azonban, mikor a négyes osztású pajzs két mezejében pósta-kürtöt tartó oroszánokat említ — legalább Pósta Györgyre nézve — valóságos beszélő címer, s az érdemek forrását valamennyi érdekeltre nézve megjelöli.

A család tovább is hű maradt a címet adó foglalkozáshoz. Béla nagyapja, Pósta János még póstamester volt Északmagyarországon Baánon és Privigyén, ahol birtokai voltak, melyeken az abszolutizmus éveiben gazdálkodott. Ez a Pósta János 1864. október 12-én kelt levelén „Pest Pilis Solt t. c. vármegye törvényszéki hites jegyzőjének“ címezi Lajos fiát, Béla atyját. Ekkor már Kalocsán laktak, de Béla — 1863. augusztus 25-én — még Kecskeméten született, hol atyjának — talán felesége Geszner Teréz révén — kis birtoka volt, melynek jövedelméből éldegélt. Ez volt az egyetlen megélhetés akkor azok számára, akik, mint Pósta Lajos is, résztvettek a szabadságharcban, s utána megölték Josefstadtot. Csak a „kis alkotmány“ idejében vállalta a törvényszéki jegyzőséget Kalocsán, ahol később törvényszéki bíró lett, s mint ilyen halt meg a múlt század nyolcvanas éveinek végén.

Pósta Lajos, Béla atya nyakas magyar ember volt. Nemcsak fia elbeszéléseiből tudjuk, hogy parancsolni tudó és feltétlen engedelmességet követelő volt, de ilyenek ismerjük meg fiához írott — mindössze néhány — levélből: rövid mondatokban, indokolás nélküli határozott rendelkezéseket tartalmaznak, rendesen pár sorban. Azonban megtaláljuk bennük a gondos apát is, amikor jogász fiának aprólékos ügyeivel törődik, legkisebb dolgaiban tanácsot ad és jogos igényei kielégítéséről gondoskodik. Kár, hogy olyan kevés levele áll rendelkezésünkre, mert mindig érdekesek az olyan emberek, akik a „vezényszó-stilus“ alá rejtik gyöngédségüket, nehogy gyöngéssé válják az. Az ilyen emberek rendesen sok megpróbáltatáson, szenvedésen, keserűségen mennek át, amiről nem szívesen beszélnek s így védik lelkük megközelíthetlenségét.

Pósta Lajosnak pedig nemcsak addig, hanem azután is kijutott a megpróbáltatásokból. Felesége szelid lelkületű, csendes, talán beteges asszony volt, ki négy gyermekével korán árvaságra hagyta. Amikor meghalt, Béla a legidősebb 12-13 éves lehetett. Mostoha került a házhoz, ki iránt az első házasságból származó gyermekek — okkal-e vagy ok nélkül? — sohasem tudtak felmelegedni. Ez a házasság szintén termékeny volt, s a gyermekek száma megkétszereződött. Ilyen nagy család eltartása, ennyi gyermek neveltetése sok gondot okozhatott egy törvényszéki bírónak még akkor is.

Béla ekkor már csak vakációs vendég volt az apai háznál. Előbb Baján járt iskolába, majd Kalocsán a jezsuita atyáknak volt kedves tanítványa, ahol érettségi bizonyítványát nyerte. Egykori kedves tanárával, az akkor már nyugalomba vonult és Budapesten élt P. Weiser Frigyessel egyetemi tanár korában is levelezett, s e levelekben mindig a leggyermekibb gyöngédséggel, hálás szavakkal ír volt tanárának anélkül, hogy annak a világi dolgok

folyásáról való nézeteit osztaná. Valóban Pósta Béla életfelfogásán, nézetein, közügyekben való szereplésén sohasem tapasztaltuk azt, amit a közvélemény jézsuita hatásnak szokot nevezni, s ami egészen természetes jelenség lett volna a kalocsai gimnázium egyik legjobb, s az ottani kongregáció egyik legszorgalmasabb növendékénél. Az, aki a vallásosságot a templomjárás gyakoriságából és a felekezeti különbségek minduntalan való kiélezéséből állapítja meg, még közömbösnek is mondhatta volna. Akik azonban közelről ismerték, azok mély vallásos kedélyéről, egyháza ügyei iránt való őszinte és érdektelen áldozatosságáról tehetünk bizonyosságot. Annál őszintébben volt vallásos, minél inkább kerülte a külsőségekkel való hivalkodást és minél igazabban elismerte a többi magyar felekezet nemzeti jelentőségét Erdélyben. Ha az ő vallásosságát meg akarjuk ítélni, leghelyesebben I. Vilmos német császár megállapítását alkalmazhatjuk, mely szerint: „Az igazi vallásosság az ember egész magatartásában jelentkezik és megkülömböztetendő a külső viselkedéstől és a színjátéktól“. Bizonyos, hogy a felekezeti türelmesség tekintetében nem lehetett volna hívebb az erdélyi hagyományokhoz, ha ott nőtt volna is a gyökere, s az erdélyi magyar léleknek nem volt nálánál rajongóbb szerelmese. Rövid életének jóharmadrészét szentelte ennek a szerelmének. Alighanem az jár a helyes úton, aki a kitartással párosult munkaszeretettel, az akaraterő fejlettségében és a közért való áldozatkészségben keresi nála a kalocsai jézsuita atyák nevelésének eredményét.

A gimnázium elvégzése után Budapesten jogra íratkozott be. A római joggal foglalkozott nagy előszeretettel. Ekkor kezdték nálunk is belátni Mommsen Tivadar tanításának helyességét, hogy a felíratos emlékek ismerete mennyire fontos a római jogásznak. Ez a belátás vezette Torma Károly tanítványai közé.

Torma Károlyról mérhetetlen tisztelettel és rajongó szeretettel tudott és szokott beszélni. Nem okadatolatlanul. Ez a nemes erdélyi magyar úr egész családi vagyonát a nemzeti eszme szolgálatában áldozta fel. Sohasem készült egyetemi tanszékre, s mégis előbb jogászprofesszor Kolozsvárott, majd Budapesten az archaeologia tanszékét nyerte el. Nem lett sohasem ünnepezt tudós, de az volt a szó nemes értelmében és ideálja a tanárnak. Megmaradt mindvégig a nemes magyar úrnak, aki előtt a tudomány művelése nem az egyéni érvényesülés létrája, hanem az igazság keresésének eszköze: aki nem azt ítélte fontosnak, hogy valamely tudományos igazságot ő állapított legyen meg, hanem azt, hogy az csakugyan igazság legyen. Ezért tanítványainak igaz barátja, minden féltékenység nélküli vezetője és sikereik őszinte méltányolója volt.

Tudvalevő, hogy igen gyakran nem magáért, hanem a tanárért kedvelnek vagy nem szeretnek valamely tantárgyat a tanítványok. Csak természetes, hogy az egyénileg is nagyrabecsült Torma Károlyhoz való vonzalom még fokozta az ifjú Pósta Béla vonzódását a tárgyhöz.

Nagy hatással volt Póstára Pulszky Ferenc, akihez mostohája révén, valamelyes rokoni kapcsolat is fűzte. A magyar tudományosságnak, s

egyáltalán a magyar közéletnek ez az erőteljes, sok tekintetben túlerős egyénisége, kiből Torma Károly passzivitásával szemben egy nemzedékre való aktivitás egyesült, nem maradhatott hatás nélkül az alapjában szintén erősen aktív jellemű Pósta Bélára. Ha becsülte és követendőnek ítélte amannak tanári egyéniségét, — lelkesítette, elkápráztatta emennek nagy közéleti tekintélye, széles látóköre, sok irányú tudása, nagy műveltsége és filozofus életfelfogása. Az a Pósta Béla, akit úgy ismertünk, hogy az egyszer világosan kitűzött céltól semmi eszközzel el nem téríthető; aki múzeuma miatt legjobb barátaival is képes volt összeveszni; viszont a személye ellen elkövetett igazságtalanságot is megbocsátotta annak, aki a közért hasznosan dolgozott, mert a közért való önzetlen munkában semmi más nem befolyásolhatta, mint a köz érdeke, — alapjában és csírájában örökölhette ezeket a tulajdonságokat, egyéniségének végső kialakulásában azonban az az ember volt, aki fiatal korában Pulszky Ferencnek kora legkiválóbb embereivel való eszmecseréit hallgatta és fogékony lelkébe véste. Avagy ha tudjuk, hogy Pulszky Ferenc milyen gerincesen viselkedett még a mindenható Tisza Kálmánnal szemben is, nem az ő hatását látjuk-e Pósta Béla alábbi üzenetében, mely felelet volt br. Bánffy Dezső rosszálló üzenetére, hogy a Kolozsvári Új-párt vezetői, elsősorban Pósta Béla, az 1906. évi választásokon a Függetleeségi Párthoz állottak? „Mondd meg Bánffynak — szolt az üzenethozónak — hogy ő nagyon gazdag ember, s én koldusszegény vagyok; ő lehet még nagyon hatalmas, miniszterelnök is, én ellenben soha hatalommal nem fogok rendelkezni. De: soha olyan gazdag és hatalmas nem lehet, hogy engem a jobbra lépésre kényszerítsen, ha én úgy látom, hogy balra kell lépnem!”

A római jogra készülő ifjú e kettős hatás alatt érthetően hajlott át az archaeológiához. Miután a jogtudományi karon abszolvált, beiratkozott a bölcsészetre, s ezt is elvégezvén, summa cum laude jelzéssel bölcsészeti doktorátust szerzett. Ekkor már a Magyar Nemzeti Múzeum érem és régiség-tárában dolgozott, hol 1883. óta napidíjas szakdíjnok volt, 1885. december 31-én írnok, illetőleg az állás későbbi nevén assistens lett, 1886. szeptember 27-én segédörnek, 1895. március 6-án múzeumörnek nevezték ki. Mindössze 17 esztendő telt a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatában, honnan 1899. április 14-én nevezték ki a kolozsvári Ferenc József tudományegyetemre az érem és régiségtan tanárának.

Előbb *numizmatikával* foglalkozott behatóan, s ebből a tárgykörből választotta doktori értekezését is.¹ A numizmatikát tartotta később is az archaeologus legjobb iskolájának. Az érmen annyi az aprólékos megfigyelni való, olyan kis területen vannak elhelyezve a jellemző egyéni vonások, hogy nemcsak mint türelempróba kitűnő, hanem a kezdő komoly érdeklődésének, megbízhatóságra való törekvésének, megfigyelő és ítélőképességének is alkalmas próbaköve. Nemsokára sorra kerültek a régiségtan különböző csoportjai: az *ősrégészet*, a *görög és római* emlékekkel való foglalkozás;

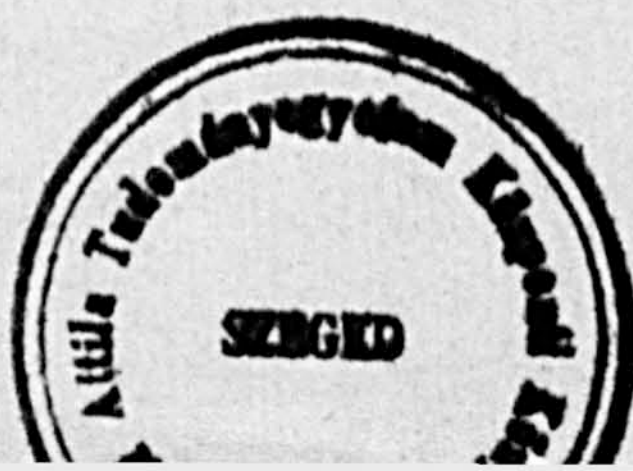
¹) Érmészeti bizonyítékok Magyarország történetéhez. Bpest 1886.

nagyjelentőségű, alapvető munkásságot fejtett ki a *heraldika* terén és szorgalmasan foglalkozott a *kis és nagy művészetek* történetével. A *népvándorlás és honfoglaláskori* emlékek ismertetésével és magyarázatával európai nevet és tekintélyt szerzett.

Tudvalevő, hogy az archaeologust első sorban a különböző eredetű művelődések mozgalma, fejlődése, egymással való érintkezése és ennek következtében egymásra gyakorolt hatása érdeklik. Csak a tanulmányozás előrehaladottabb fokán vetődik fel az a kérdés, hogy kik voltak vagy lehettek e műveltségek hordozói? Mikor Pósta Béla az archaeológiára átcsapott, már általános érdeklődés, szorgalmas tanulmányozás tárgyai voltak az u. n. népvándorláskori vagy ahogy tágabb értelmezéssel hívják „a régibb középkor” emlékei. Nálunk akkor a IV—X. szbeli emlékeket vonták ezen elnevezés alá, míg újabban valamivel tágabb időközt vesznek fel. Osztályozásukat, stiláris csoportosításukat is megkísérelték már, még pedig olyan eredménnyel, hogy némelyek már az egyes régiségcsoportokat a hazánk földjén szerepelt történeti népnevekkel is kezdték kapcsolatba hozni: jazyg-szarmata, hún-germán, avar stb. csoportokat állapítottak meg.

Jellemző akkori — s részben még mai — tudományosságunk bátortalanságára, hogy a rendszerezők épen csak a népvándorlást nálunk befejező magyarságra nem gondoltak, mint örökhagyóra. A „művelt nyugat”-on nem voltak ilyen emlékek, már pedig ottani analogia híján merész vállalkozásnak tartottak volna ilyen „merőben új” kezdeményezést. Jellemző az is, hogy nem is az elismert szakemberek, hanem régészeti kutatásokkal, ásatásokkal csupán lelkesedésből foglalkozó dilettánsok és nem tudományos indító okok alapján, hanem inkább csak a nemzeti érzés súgta ösztönből állították egyik-másik leletcsoportról, hogy azok a honfoglaló magyar ősök hagyatékából valók. Fel-felbuzdulásukra azonban illetékes részről az a keveset mondó, de sokat jelentő lemosolygás volt a válasz, mely azóta sem veszett ki, hanem mint a feltétlenül jobban tudás szimboluma irányítólag érvényesült a legutóbbi időkig.

Nagy Gézát és Pósta Bélát, a két erősfejű fiatal magyart nem elégítette ki a kérdésnek ilyenén módon való elintézése. Választ kerestek arra a kérdésre: Lehetséges-e az, hogy minden népnek, amely ezen a földön átvonult, maradt itt emléke, csupán a magyarság őseinek nem? Avagy lehetséges az, hogy véletlenül épen csak ezekből az emlékekből ne került volna semmi napfényre? Az első kérdésre nem volt nehéz a felelet, s a tagadás jogos volta a másodiknál is nagyon valószínűnek látszott. Utóvégre, annyira barbár-horda mégsem lehetett az a honfoglaló magyarság, hogy épen semmije se lett volna, ha pedig volt, akkor itt kell lennie ebben a földben! Szakítottak tehát az addigi módszerrel, Nyugatról Kelet-felé fordították tekintetüket és kezdték keresni a bizonyítékokat. Ma hihetetlenül hangzik, pedig tény, hogy ez a „tekintet változtatás” valóságos forradalmi újítás volt hazai szaktudományosságunkban. Megkönnyítette vállalkozásukat, hogy maguk mögött tudták Pulszky Ferencet, kit még a „hivatalosak” is

csak sandán mertek kicsinyelni. Nagy Géza, erős magyarságán és a bámulatos intiución kívül, széleskörű és a részletekbe hatoló történelmi készültséget vitt a munkába; Pósta Bélát fájának szeretetén kívül alapos archaeologiai iskolázottsága és a legkisebb részletekre kiterjedő anyagismerete, továbbá a Furtwängler Adolfnál oly általánosan elismert és nagyrabecsült elemző és összehasonlító módszere tették a kérdésnek talán kevésbé termékeny, de a végeredmény szempontjából fontosabb munkásává.

Anyagismeretét nemcsak irodalmi úton szerezte, hanem helyszini tanulmányai során, melyeket Ausztriában, Svájcban, Francia- és Németországban, Dániában és Skandináviában végzett. E tanulmányai során rá kellett jönnie arra, hogy hazánk földjének régészeti tekintetben is megvannak a maga sajátos jellemvonásai. Tapasztalnia kellett, hogy az itthon eléje táruló régészeti kérdések sokkal bonyolultabbak, mint akár Európa nyugati, akár északnyugati részében. A magyarázat az, hogy ott egyenletesebb, erőszaktól mentesebb a műveltségek átalakulása, míg nálunk nemcsak nyugodt stílusfejlődéssel, egymásra barátságosan ható művelődésekkel van dolgunk, hanem már a praehistorikus korban népvándorlás okozta erőszakos változásokkal is kell számolnunk, melyek a meglevő műveltséget átmenet nélkül semmisítették meg, s helyébe esetleg merőben idegent tettek. Ezt a tapasztalatot kiegészítette a másik, hogy t. i. a tőlünk nyugatra levő területek régiségcsoportjai a nálunk előforduló megfelelő csoportokkal szemben az egyező vonásokon kívül lényeges eltéréseket mutatnak: az ottaniak rendszeren fejlődöttebb, sőt elhaló formák. Bizonyos régészeti csoportokra nézve áll ez hazánk földje és az északnyugat-európai területek közti vonatkozásban is. A nyugati és északnyugati területeken szerezhető ezen tapasztalatok mellett tény az is, hogy az ott fejlődöttebb, sőt elhaló formák nálunk sem kezdőlegesek, hanem olyanok, melyek ide is már fejlődött állapotban kerültek. A tapasztalatok rövid foglalata: Hazánk földje régészeti szempontból közvetítő terület.

Az volt tehát a feladat: Hol kell keresni a hazánk régi koraiban jelentkező műveltségek előző állomásait, esetleg forrását? A kérdés nagyon fogós. Hiszen a Balkán-félsziget — a görög területektől eltekintve — még teljesen kutatatlan volt, sok tekintetben az még ma is. Pedig a mi Bosznia-hercegovinai kormányzásunk, s Románia, Szerbia, Bulgária és Törökország vezető köreinek az a törekvése, hogy a nyugati tudományosságba bekapcsolódjanak, támogatva egyéni tanulmányútak és expedíciók eredményeitől, épen ebben a században sokat felderítettek. Oroszország régészeti tevékenységének és irodalmának gazdagságát három évtizeddel ezelőtt alig sejtették a nyugati tudományosságban. Az ország politikai rendszerén és zárkózottságán kívül, mely miatt — bár igen tévesen, de általánosan — nehéznek és kényelmetlennek hitték még a tudományos céllal való utazgatást is a cári birodalomban, a nyelv és főleg az írás idegenszerűsége játszott nagy szerepet az ismeretlenül maradásban. Mindezek miatt tehát méltán volt nehéz a kérdés.

De az, hogy aki Magyarország népvándorlás- és honfoglaláskori emlékeinek a végére akar járni, annak Oroszország-felé kell megindulnia, — már

akkor sem volt probléma. Jártak is már ott magyar nyomozók és hoztak is biztató jelentéseket. Természetes tehát, hogy a magyar honfoglalás emlékeit kutató Pósta Béla lelkében ott égett a vágy, szívéből egy percre se veszett ki a bizalom, hogy egyszer ki kell jutnia arra a területre, mely számára az Igéret-földje volt.

Érthető örömmel fogadta tehát gr. Zichy Jenő felszólítását, aki a magyarok őshazájának felkutatására szervezett harmadik expedíciójába őt kérte fel archaeologus szakembernek. A felszólítás egyébként nem érthette váratlanul, mert hiszen a Zichy-féle első expedíció gyűjtötte régészeti anyagot ő dolgozta fel, s a feldolgozással becsületet vallott. Azonban feltételeket szabott a nemcsak megtisztelő, hanem nagy várakozásokat kielégíteni hivatott, tehát felelősséggel teljes feladat vállalása előtt. Első feltétele az volt: tegyék lehetővé számára, hogy az expedíció archaeologiai előkészítése végett, egy esztendő Oroszországban töltsön. Ezt az évet orosz nyelvtudása kiegészítésére s az orosz szakirodalom és gyűjtemények alapos áttanulmányozására szánta. Fenntartotta a jogot — és ez volt a második feltétel — hogy ennek az előzetes tanulmányozásnak és az orosz szakkörökkel történendő megbeszéléseknek alapján, ő határozhassa meg azokat a területeket, melyeken az ásatások útján való részletes kutatásnak történnie kell. Kitetszik ezekből, hogy nemcsak alapos, hanem nagyszabású munkát tervezett, melynek komoly eredményét semmi esetleges szeszélytől nem akarta függővé tenni. A program tetszett az illetékeseknek s örömmel járultak hozzá, de még sem folytak e szerint a munkálatok.

Mindössze 1897. szeptemberétől 1898. augusztusig terjedt az expedíció, mely időből hét hónapot az európai, ötöt az ázsiai Oroszország gyűjteményeinek tanulmányozására fordított és összesen két helyen ásatott. Tehát épen az a munka maradt el, melyet a legfontosabbnak tervezett — a tudományos ásatások. Pénzügyi tekintetek és nagyúri szeszély játszottak szerepet ebben a tényben.

Pósta Béla: „*Régészeti tanulmányok orosz földön*“ címen két kötetes munkában adta ki beszámolóját, mely 1905-ben jelent meg, magyar és német nyelven. Közben — 1902/3. telén — még egyszer járt Oroszországban, s mint kísérijének alkalmam volt tapasztalnom, hogy az orosz szakkörök milyen őszinte várakozással néztek a munka megjelenése elé. Nem csalódtak, mert a magyar honfoglaláskori (IX—X. sz.) emlékekkel összefüggő régészeti csoportokon kívül a népvándorlás (IV—IX. sz.), a római császárkor (I—III. sz.), az u. n. scythia-periódus (Kr. e. V—I. sz.) és a praehistorikus idők más emlékcsoportjait is bevonta tanulmányozása körébe. A munka valóban kincsesháza lett a későbbi feldolgozóknak, amit Nagy Gézának hatalmas ismertetése és az a tény bizonyít, hogy Hampel Józsefnek ezután két évre megjelent „*Újabb tanulmányok a honfoglalás korából*“ c. kötete túlnyomólag az ő adataival dolgozik. Holott — és ezt nagyon hangsúlyoznunk kell — a programnak épen értékesebb, eredetibb pontjait kellett, önhibáján kívül elhagynia.

Kisebb fontosságú megállapításoktól eltekintve, az általa szakszerűen összehordott oroszországi anyag segítségével, hazai régészetünk három fontos eredményhez jutott:

a) Lehetővé vált, hogy hazánk u. n. népvándorláskori régészeti anyagából megállapíthassuk a húnok hagyatékát;

b) A nevezett anyagban az avar emlékek gyakran u. n. szarmata, ritkábban u. n. germán elemekkel elegyeseek. Az ő kutatásai eredményeképpen most már elég világosan meg tudjuk jelölni a tiszta avar elemeket;

c) Végül az ő tanulmányútja állapította meg legkeletibb határát annak a műipari ízlésnek, melyet Nyugateurópában a nyugati gótokról neveznek.

A magyar honfoglalókat illető kérdésekben nem tudott ilyen végleges eredményekre jutni. Nagyon értékes megállapításokhoz sikerült ugyan jutnia, de az egymástól területileg távoleső helyeken előkerült adatokat összekötő kapcsokat nem sikerült megtalálnia. Eltekintve attól, hogy az archaeologus igen gyakran nem azt találja, amit és nem akkor, amikor keresi, a magyarázat abban is van, hogy nem az eredeti programot hajtották végre és az épen e hiányok eltüntetésére hivatott ásatások elmaradtak.

Mindezek a tények azt a meggyőződést érlelték meg benne, hogy a szóban forgó nagy kérdések csak úgy oldhatók meg, ha Oroszországban e kutatások végzésére állandó intézetet szerveznek. Ilyen rendeltetésű intézetnek Kazánban való felállítását sürgette is. Eredménytelenül, minek egyik főoka volt, hogy gróf Zichy Jénő a harmadik expedíció után már kevésbé érdeklődött a kérdés iránt és így az kiment divatból. Ehhez járult az, hogy Oroszországgal szemben való viszonyunk már akkor bizonyos feszültséget mutatott, az itthoni politikában pedig a végletekig menő ellentétek viharzottak. De hozzájárult az is, hogy visszatérése után nemsokára kolozsvári egyetemi tanárrá nevezték ki, s ez az új hivatása annyi és akkora közvetlen feladatot rótt rá, hogy amannak megvalósíttatásához nem láthatott kellő eréllyel. Vidékre kerülve a közvetlen befolyása is gyengült, s a vezető körök különben is elhidegültek tőle a kolozsvári intézet és múzeum érdekében való „folytonos alkalmatlankodásai” miatt.

A kolozsvári egyetem archaeologiai tanszékére 1899. április 14-én kelt legfelsőbb elhatározással nevezték ki, s pontosan két évtizeden át, haláláig működött, mint tanár, intézeti s érem- és régiségtári igazgató. Halála előtt csak az utolsó napon nem járt benn az intézetben, melyben 1919. április 14-én volt utoljára.

Mikor tanszékét és tárigazgatói állását elfoglalta, lelkében az az erős elhatározás uralkodott, hogy az embrióban levő gyűjteményekből Erdély dicső múltjához méltó múzeumot fejleszt és egyfelől azok fontosságát megértő közönséget, másfelől kezelésükre megfelelő képzettségű szakembereket nevel. Mindkettőt megvalósította, még pedig olyan mértékben, amint kezdetben bizonyára maga sem remélte. Pedig nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Krajcároskodó pénzügyi politika, mely Erdély magyar szempontból való fontosságát meg nem értve fösvénykedett, személyes ellenszenv vagy féltékeny-

kedés, elvakult pártpolitika, mely az ügy képviselőjét vélte büntetni, mikor nem támogatta annak az ügy érdekében álló törekvéseit, mindmegannyi sziklafalként állottak előtte. Egyszer egyik, máskor másik, néha több is egyszerre. És az akadályokkal szemben áll ő egyedül, szemét mereven szegezve a célra, harc közben építve, néha el-elcsüggedve, aztán ismét erőre kapva; ütések adva és kapva, régi barátokat elveszítve és újakat szerezve. Mellette egy kis csapat, eleinte tehetetlenül lesi a viaskodás végét; segíteni még nem tud, de lángoló szemmel bízik hősében, önmegtagadással szegődik a gyönyörű célok munkájához, elbűvölve a vezér meggyőződésétől, követi annak rendelkezéseit árkon-bokron, tűzön-vizen keresztül, nem törődve a holnappal, még kevésbé a harc hevében reá is eső csapásokkal.

A húsz esztendőnek egy jó része az eredményes munka feltételeinek megteremtéséért vívott harcban telt el; csak a másik felét fordíthatta teremtmő munkára. Évekig alig jelent meg tőle valami nyomtatásban; a Zichy-expedicióról szóló beszámolás is csak hét évre jelent meg. Mind sűrűbben lehetett hallani, hogy „már nem dolgozik a tudománynak“, hogy „teljesen kiírta magát“, stb.

Azok, akik a tudományos munkásságot pusztán a cikkek száma és terjedelme szerint ítélik meg, elhamarkodták ítéletüket. Mert ő közben nagyon sokat dolgozott: a múzeumi anyag rendezése közben rajzolt és rajzoltatott, tanítványokat nevelt. Még amikor — 1910 óta — az intézetnek saját folyóirata volt sem nyomult előtérbe a saját cikkeivel, mert nem akarta elvenni a teret tanítványai érvényesülése elől. Csak amikor ezek, egy kivételével, hadba vonultak és a viszonyok a múzeumi munkát akadályozták, jelentek meg tanulságosabbnál tanulságosabb cikkei, nem egyszer valóságos önálló becsű tanulmányok. Tengelyük: Hazánk földje régészeti tekintetben közvetítő a tőle keletre és nyugatra fekvő területek között. Még pedig nem egyszerűen átvevő és továbbadó, hanem az átvett művelődési anyagra kitörülhetetlenül rányomja a maga bélyegét és úgy adja tovább... Az ősmagyar művelődési elemeket kiindulási pontjukon erős mezopotámiai hatás érte, mely hatással, közbeeső művelődések közvetítésével, későbbi útjukban is találkozunk. A görög-római műveltség szintén sokat köszönhet Mezopotámiának, amint-hogy kimutatható annak hatása a praehistoriában is.

Ezeket és ezekhez hasonló tanokat, nagyobb lármával, de csak felületesen odavetett állításként, mások is hirdettek; azoknak ki is jutott az elismerés pálmája, míg Póstát itthon is csak egy-két szakember méltányolta; a többi „szörnyülködött“ tanításain, s csak akkor lett hívővé, mikor külföldiek is megírták ugyanazokat az igazságokat. Pedig az időbeli elsőbbség őt illeti. Magyar tudós sorsa Magyarországon... Pósta Bélának ezek a tanításai nagy tudományos igazság felismerései. A részletek módosulhatnak, sőt egészen bizonyosan módosulni is fognak. Az alaptételek igaz voltát azonban napról-napra világosabban látjuk.

Azonban Pósta Béla az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem és régiségtárának szervezésével és fejlesztésével állított magának olyan emléket, melyért mindig

kalapot emelnek előtte bármiféle nemzetbeli szakemberek. Kétségtelen u. i., hogy a jelentéktelen vidéki gyűjteményből az ő céltudatos munkája, minden nehézséggel kérlelhetetlenül szembeszálló és megharcoló kitartása teremtette meg azt a maga nemében elsőrendű intézményt, mely az ő halálakor Erdély múltjának kincsháza és a tudományos munkának ideális otthona volt; bánya, melynek kibányászott kincseit magyar és francia nyelven megjelenő, tekintélyes szakfolyóirat ismertette az egész világ szakközönségével; műhely, ahol húsz éven át az egyetemi ifjúságot ideális eszmékért való rajongásra nevelték, a tudomány múltba világító fáklyájánál. De nemcsak az ifjúságot, hanem az egész Nagy-Magyarország vidéki múzeumainak vezetőit is, amióta múzeumi felügyelő volt.

Fájdalom, terünk nem engedi, hogy Pósta Béla vezetése alatt elért fejlődést részletesen ismertessük. De talán eljön annak is egyszer az ideje. Itt csak annyit említünk meg, hogy míg a Société Royale d'Archéologie de Bruxelles csak a folyóirat révén megismert érdemeiért választotta tagjai sorába, itthon a múzeumért folytatott harcban, mely később a politika terére is elragadta, szerzett magának olyan ellenségeket, hogy mikor az ország legelismertebb öt szakembere ajánlotta a M. Tud. Akadémia lev. tagjául, már az osztályban elbukott. Kétségtelen, hogy ez a bukás nem az archaeologusnak, hanem a harcos embernek, főleg a politikába keveredett embernek szólt. És ezt ő is így fogta fel.

Pedig Pósta Bélát a politikába is a múzeuma sodorta, s csak lassanként lett az szenvedélyévé, mint az jó magyar embernél meglehetősen érthető. Gróf Bánffy Miklóssal, a közelmúlt magyar külügyminiszterével, — aki akkoriban hagyta oda londoni attaséi állását — folytatott beszélgetései során győződött meg arról, hogy Magyarország csak akkor tud Erdély sorsán megfelelő kulturális és gazdasági intézményekkel jelentőset lendíteni, ha anyagi téren való megerősödése az önálló vámterülettel megvalósítható. Ezt a meggyőződését még fokozta egy Brown nevű angol archaeologus-professzorral való megismerkedése. Utóbbi Konstancába tervezett utazása alkalmával, hol gyára volt és azt akarta meglátogatni, több napot töltött Kolozsvárott, miután a múzeum gazdaságáról és alapos tanulmányozásának érdemes voltáról meggyőződött. Brown professzorral megbeszélték és szakemberekkel megtárgyalták, hogy az angol állítson valamilyen gyárat Kolozsvárott. (Ha nem csalódom nagyszabású fehérmű-gyárról volt szó.) A jó ügyben fáradozó ember önzetlen örömeivel gondolt Pósta Béla arra, hogy városának a gyár létesítése körül való fáradozásával szolgálhat. Öröme azonban nem sokáig, mindössze pár hétig tartott. Brown úr u. i. hazaérkezve bizalmi emberei elé tárta a tervet, s azok azt tanácsolták, hogy ne menjen bele a dologba, mert a közös vámterület mellett Magyarországon semmi új vállalkozás nem bírja a versenyt a régóta fennálló osztrák gyárakkal, hacsak nagyon kiadós állami támogatásban nem részesül legalább az első tizenöt esztendőben.

Bármennyire érdekes volna, sincs itt helye az indokolás további részletezésének. Annyi bizonyos, hogy ebben a lelkiállapotban hozta össze

a sors br. Bánffy Dezsővel, aki — hatvanhetes alapon, a gazdasági függetlenség programjával — épen az „Új párt“ zászlóbontására készült. Nincs a világon természetesebb dolog, mint az, hogy első szóra a zászló alá esküdött, azt pedig minden kolozsvári tudja, hogy az 1905. évi januáriusi választásokon oroszánrésze volt abban, hogy Kolozsvár két újpárti képviselőt küldött az ország házába. Mikor aztán a király a választások Tisza-buktató eredményét nem akarta összes következményeivel elfogadni, s elébb a Fejérváry-kormányral kísérletezett, br. Bánffy Dezső kiadta a bizalmas jelszót, hogy: Ha a király nem enged, — mi is függetlenségiek leszünk! Bánffy báró ugyan nem lett azzá, de a kolozsváriak megtették és az 1906. évi tavaszi választásokon a két volt újpárti képviselőt függetlenségi programmal választották meg. (Ezzel kapcsolatos Bánffy Dezső br.-nak az a szemrehányó üzenete, melyre Pósta a fennebb hivatkozott feleletet adta.)

Kissé talán túlságosan részletesen számoltam be erről a kérdésről. De szükséges volt, mert tisztázni kellett azt a kérdést, hogy kerülhetett annyira a politikába az, aki kolozsvári tartózkodása alatt 1903-ig még hallgatni sem szerette a politizálást. A múzeum és múzeumok dolga vitte őt erre a térre. S ha már benne volt becsülettel, fanatikus kötelességérzettel állta is a következményeket. A város közönsége, a választók joggal várták az ígéretek beváltását, első sorban a város ügyeinek rendbehozatalát. És benne senki sem csalódott! A város közügyeiben és az egyeseket ért sérelmek orvoslásának kieszközlésében fáradhatatlan volt, nem a szokásos, hanem a szó szoros értelmében.

E sorok írója sohasem lelkesedett Pósta Béla politikai szereplése iránt, aminthogy szűkebb hozzátartozói sem. Láttuk azt a testet-lelket ölő munkát, gyakran dúrva kihasználását őszinte becsületességének, s az önzetlen munka jutalmául az érdekeikben sértettek légiójának fékezhetetlen gyűlöletét. De nem volt kivel beszélni; szeliden meghallgatta érvelésünket, mely a hozzá való vonzódásból fakadt, s aztán mindeniket épenúgy meg is cáfolta, a maga saját személyét nem tekintő álláspontjáról. Ilyenkor láttam benne az ősmagyar erőt egyesülni a kalocsai jézuiták által belenevelt fanatizmussal!

Saját rendeltetésű múzeumépületet azonban így sem sikerült szereznie. Háromszor kínálkozott reá alkalma: egyszer meggyőződése ellenére politikai szivességet kellett volna tennie; másodszor súlyos beteg volt „s ő már úgy sem látná hasznát“ volt az indokolás; harmadszor a költségvetésből, melybe az építés költségeit felvették, nem lett törvény. Volt még egy negyedik kezdés is, de ezt az „őszirózsás forradalom“ még csirájában elfagyasztotta.

Amikor 1899-ben megkezdte működését: szakemberek nevelése, anyaggyűjtés és helyiség volt a három főpontja törekvéseinek. A háromból kettőt megvalósított, a harmadik terhes örökségül maradt hátra, hogy betetőzze a munkát. Ki tudja, elkészül-e valaha?

Van azonban Pósta Bélának olyan alkotása, melyet nemcsak befejezett, hanem éveken át gyönyörködhetett is működésében. Ez az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica). Ez a diákjóléti intézmény már hosszú, de kevésbé

dicsőséges múlt, főleg szomorú jelenre tekintett az 1903. év végén. Bérlok kezében volt, akik természetesen kizárólag a maguk anyagi előnyét keresték és annyira lezüllesztették az intézményt, hogy az ifjúság komoly elégedetlensége indokolt volt. Akkor határozta el az egyetemi tanács, hogy az intézményt házikezelésbe veszi. Ilyen módon 1904. legelején kezdte meg működését. Sok százan vannak még ebben a kis hazában, sokkal többen az elcsatolt részeken, akik csak elismeréssel szólnak a rendkívül olcsó és jó „menzáról“, mely Pósta Béla vezetése alatt hatalmas intézménnyé fejlődött.

Speciális feladat lesz részletesen megírni ennek a lendületes fejlődésnek részleteit. Itt csak néhány adat. A házikezelésbe vétel alkalmával minden vagyon 45.000 korona alapítvány volt. Ebből vették kölcsön azt az 5000 koronát, mely a házikezelésre való áttéréskor az első berendezkedéshez szükséges volt. Nemsokára, 1910. szeptemberében saját (nem ingyen, hanem kedvezményesen kapott) telkén állott a Menza háromemeletes palotája, hatalmas konyhával, pincékkel, raktárakkal, két — egyszerre 500 főre felteríthető — modern étteremmel, 48 egyetemi hallgató számára berendezett 24 lakószobával, társalgó és olvasótermekkel, fürdőszobákkal, központi fűtéssel; 1914. őszére pedig a mellette levő telek megvásárlása után, az első épülethez kapcsolt új épületszárny, újabb 72 hallgató részére való 36 szobával, teljesen modern felszereléssel. A menzán egy hallgató teljes ellátásért (lakás, fűtés, világítás, kiszolgálás, ágynemű használat és mosás, hetenként kétszer fürdő, reggeli ebéd és vacsora) fizetett havi 72 koronát, ha nem volt ingyenes vagy kedvezményes. Volt adósság is rajta 490.000 korona amortizációs kölcsön, de a telek, épület és berendezés legalább megegyeszer annyit ért. És mindebben egy fillér állami pénz nem volt, mert az évi 6000 korona államsegélynél jóval nagyobb összegű étkezési kedvezményt osztottunk állandóan ki. Mindez miből? Krajcárok megtakarításából, koronás gyűjtésekből, házimulatságok jövedelmeiből és két sorsjáték összesen 25.000 koronás részesedéséből. A munkáról és gondosságról, mely ezekből a parányi pénzekből modern palotát emelt, melynek berendezését mintának tekintették széles körben, — nem lehet számot adni. Csak az a szomorú, hogy ezt a tisztára magánintézményt a forradalmi román kormányzótanács lefoglalta, elvette s remélni sem lehet, hogy az erdélyi magyarság visszakapja. Ma állami intézmény, melyben magyar ifjúnak helye nincs!

Magánügy, de jellemző Pósta Béla alkotóképességére, s azért ne maradjon említetlenül: a Melissa-cukorkagyló. Ma a maga nemében Románia legelső hasonló gyárai közé tartozik. Most tíz éve még abban a 12.000 koronás betéti könyvben szerénykedett, melyet Pósta Béla „élete munkájának anyagi gyümölcseül“ kisleánya számára helyezett el. Szerencsés házvétel, a gépek megrendelésénél gondos utánajárás, kedvező konjunktúra és az üzlettárs, a tulajdonképeni szakértő szerencsés megválasztása teremtték meg ezt az eredményt. És a munka, az a becsületes munka, melynek ritkán marad el a jutalma. Még megérte, hogy ez az alkotása is nekilendült, de igazi felvirágzása csak halála után következett be.

Különösen ez a sikere sokakban azt a hitet keltette, hogy Pósta Béla a „reálítások“ embere volt; nem régen egy kolozsvári napilap is ezt írta valamely alkalomból. Hatalmas tévedés! Nálánál naivabb és javíthatatlanabb ideálistát elképzelni sem lehet. Eredményeinek nem ez a titka, hanem egészen más. Az, hogy amihez hozzáfogott, annak hasznos voltáról meg volt győződve. Ez a meggyőződés acélozta munkakedvét és lelkesítette; hozzájárult feltétlen kötelességtudása és határtalan munkakedve, mely nem számolt még azzal sem, hogy vajjon birja-e? Ez utóbbi miatt kétszer volt aggasztóan beteg, s élete utolsó öt esztendejében állandóan gyöngye. Egy tekintetben azonban igaz lehet a „reálítás“-ra való utalás: amennyiben a munka mindig reálítás, minél ideálisabb célért, minél odaadóbban végzik, — annál reálisabb eredményekkel jár. Pósta Béla sikereinek titka: a becsületes munka, semmi más!

Az elmondottak nyilvánvalóvá teszik, hogy nem maradhattak elmondatlanul. Akkora tevékenység nem tűnhet el méltatás nélkül. Több, részletesebb ismertetés is indokolt volna, de szegénységünk nem enged meg többet. Ami elmaradt terjedelemben, azt pótolja szívünk melege. És ez egészen illendő is lesz. Hozzá: sokszor kellett csak ezzel és a jól teljesített munka lelkingugalmat adó tudatával beérnie!

Dr. Buday Árpád.

IN MEMORIAM.

(Abkürzung)

Bei Beginn unserer Tätigkeit, ist unsere erste Pflicht, auf dem Altare der Pietät zu opfern. Der Zufall brachte es so mit sich, dass wir Gelegenheit haben, gleichzeitig mit dem Zolle dankbarer Erinnerung vor die Manen beider bisherigen Leiter des Institutes zu treten. Der Erste Heinrich Finály v. Kend (1825—1898.) legte das Fundament des Institutes bei der Gründung unserer Universität in Kolozsvár und pflegte sein mit so liebevoller Sorgfalt, dass sein Nachfolger — Béla v. Pósta — auf diesem Fundamente einen grossen Bau errichten konnte.

Heuer ist die hundertste Jahreswende der Geburt *Heinrich Findly's v. Kend*. Wir betrachten es als eine liebe, aber auch obligatorische Gelegenheit, sein Andenken zu erneuern und ihn mit Stolz den unseren zu nennen.

Béla v. Pósta (1864—1919.) starb einen Monat früher, als das neue Imperium die Kolozsvärer Universität und mit derselben das Archaeologische Institut übernahm. Seit dem bot sich keine Gelegenheit, uns seiner würdig zu erinnern. Wir müssen daher dieser Ehrenpflicht genüge tun. Dies ist eine solche moralische Schuld, welche mit ihrer Last unseren Glauben an die Zukunft unseres Institutes wankend machen würde, wenn wir nicht trachteten, sie möglichst zu tilgen.

Die Verschiedenheit der zwei gleichzeitigen Gelegenheiten erklärt den Unterschied der zwei Erinnerungen.

A CSÓKAI ŐSTELEPRŐL.

I.

Torontálmegye őskori telepei közül a legrégebben ismertek közé tartozik a csókai *Kremenyák* (magyarul: Tűzköves) nevű terramare. Szerb nevét arról kapta, hogy a környék népe az acél-kova-tapló korszakában oda járt kovát (szerbül: *kremen*) gyűjtögetni, amit a halomból az eső kimosott. Az irodalomba *Szentkláray Jenő*, a történetíró vezette be, aki 1880-ban tekintette meg s a temesvári Történeti és Régészeti Értesítő VI. kötetében hívta fel rá a szakörök figyelmét. A halom keleti végét a Lederer-uradalom, mint tulajdonos 1890-ben útépitéshez való földanyagért lehordatta, ami tömérdek régiség elkallódásával járt.¹ Ez alkalommal *Dudás Gyula* tett közzé rövid ismertetést a Kremenyák-ról az Arch. Ért. U. F. X. kötetében. A helyi kincskeresők által több ízben megbolygatott halmon tudományos célú ásatást végeztetett a zombori múzeum részére 1906-ban *Gubitza Kálmán* és 1908-ban a temesvári múzeum részére *Orosz Endre*.²

En magam a szegedi múzeum részére 1907-től 1913-ig nyolc ásatást végeztem a Kremenyákon 135 munkanapon keresztül. Ez ásatások során teljesen föltártuk a Kremenyákat északi lejtője egy kis részének kivételével, amire a háború kitörése miatt már nem került sor. Torontál elvesztésével ez a terület a magyar régészetre nézve elveszett. Pár évvel ezelőtt Belgrádból magán úton kérdést intéztek hozzám, hogy mennyi még a felásatlan terület a Kremenyákból, mert azt a jugoszláv állam szeretné feltárni. Nem tudom történt-e ilyen irányú kísérlet; ha igen, az eredménnyel nem igen járhatott, mert utolsó ásatással már az őstelep északi szélét is elértük, s azon túl már mi is meddő munkát végeztünk.

A csókai leleteknek kis része került a Magyar Nemzeti Múzeumba és a zombori múzeumba,³ — jelentősebb anyag, 17 sír részint őskori, részint népvándorláskori tartalma a temesvári múzeumba, a leletek zöme azonban a szegedi múzeumban van, ahol csak a kiállított anyag teljesen megtölti a régiségtár leghatalmasabb szekrényét.

A telep gazdagságáról a következő statisztika nyújt fogalmat: 9 őskori sírból és 17 lakógödörből, meg a hozzájuk tartozó hamusgödörökből előkerült 5 drb vörösréz tárgy, 50 drb többé-kevésbé ép edény, 2271 drb edény-cserép és egyéb agyag tárgy töredéke, 1598 drb ép és törött kőeszköz, 1203 drb csonteszköz és emberi munka nyomait mutató csontdarab, 3871 drb gyöngyszem, tengeri kagylók héjából és márványból készítve, kova- és obszidián-szilánkok, piros és sárga festékanyagok stb. Ebbe a kimutatásba

¹ A tulajdonos uradalom 50 drb cserepet, leginkább szalagdíszes edényeket, a Nemzeti Múzeumnak szolgáltatott be.

² Gubitza ásatásáról beszámoló az Arch. Ért. 1906-os évfolyamában, Orosz Endrééről a Tört. és Rég. Ért. 1912-ben megjelent XXVIII. évfolyamában.

³ Egy zsugorított csontváz ez utóbbi révén jutott a budapesti Anthropologiai Intézetbe.

nincs belefoglalva a népvándorlás korából való 10 lovas sír és 29 galogos sír tartalma.

A szegedi múzeum csókai ásatásairól eddig csak néhány soros értesítés jelent meg az Arch. Ért. 1910—1913-as évfolyamaiban, az intézet régészeti naplójában azonban az egész anyag fel van dolgozva, olyan formában, hogy bármikor sajtó alá bocsátható. *Hampel* József, akinek időnként jelentést tettem az ásatások eredményéről, olyan nagy fontosságúnak ítélte a Kremenjákot, hogy külön monográfiára tartotta érdemesnek, amely egyszerre jelenne meg az állam és Szeged város költségén magyar, német és francia nyelven. Ugyanez volt a felfogása *Pósta* Béla dr.-nak is, aki többször tanulmányozta az anyagot a Torma Zsófia tordosi leleteivel való összevetés céljából, melyekkel a csókai leletek sok analogiát mutatnak.

Természetesen a mai viszonyok közt ilyen költséges monográfiára belátható időn belül nem kerülhet sor. Mivel azonban épen a tordosi leletek példája mutatja, hogy a publikálás halogatásával milyen veszteséget szenvedhet a tudományos érdek, szíves készséggel, sőt hálás köszönettel teszek eleget Buday Árpád professzor úr azon kívánságának, hogy legalább egy-egy feltűnőbb kremenjáki leletet ismertessek.¹

Mielőtt áttérnék csókai gyűjteményünk egyik itt bemutatott táblájának magyarázatára, felhasználom az alkalmat a mellékelt térkép kapcsán a csókai őstelep helyrajzi viszonyainak ismertetésére.

II.

A Kremenják-halom — a térkép közepe táján *K* betűvel jelölve — a torontálmegyei Csoka (mai nevén Coka) községtől délnyugatra, a falutól negyedórányira fekszik a Zentára vezető országút baloldalán. Ma a Tisza

¹ Megjegyzem, hogy ilyen részletbemutató már történt. *Bella* Lajos, aki a Hillebrand—Bella-féle népszerűsítő könyvben — *Az őskor embere és kultúrája* — több ízben hivatkozik a csókai leletekre, a *Barlangkutatás*-ban bemutat a kremenjáki ősember hagyatékából egy *tetovált* emberi arcot ábrázoló edénytöredéket.

négy kilométer távolságra fekszik innét, Zenta mellett, de kétségtelen, hogy az ősidőkben körül folyta a halmot, amely sziget gyanánt emelkedett ki az ártérből. Ezt bizonyítják a halom körül bemélyedő morotvák s a halomtól keletre mintegy félkilométernyire meg van még az ősi Tisza keleti partvonulata is, magas ó-alluviális terrasz, amely szőlőkkel van beültetve s tele van a kremeneyákiakhoz hasonló cserepekkel.¹

A Kremeneyák mai formájában nyugat északnyugat és kelet-délkeleti irányban hosszan elnyúlt tojásdad körvonalú lapos halom. Hossztengelye 152 m., amiből azonban az uradalom, mint fentebb említettem, a halom keleti végén körülbelül 50 métert lehordatott. Szélessége 40—60 méter közt változik, magassága 1.5 m., az őskorban azonban valószínűleg magasabb volt, legalább fél méterrel. Ezt abból lehet következtetni, hogy az őskori sírok legalább fél méterrel magasabban fekszenek, mint a népvándorláskoriak, nyilván azért, mert ezt a fél métert az őskor és a népvándorlás kora közé eső időben elmosta a Tisza áradása. Innen magyarázható, hogy már a föld színe tele volt kova- és jaszpisz-szilánkokkal, s hogy már egy-két ásónyomra megtaláltuk a tűzpadokat és hamus gödröket.

Geológiailag a halom két rétegből áll: ó-alluviális tömött, kemény, sárga agyagból, ebbe vannak beásva a sírok, azonban a sírokon kívül ebben az agyagban semmiféle artefactum nem található. A sárga agyagmagot 1—1.5 méter vastagságban lazább összeállítású humus borítja, amely tele volt égett földdel, nád- és vessző-sövényfonatos faltapaszdarabokkal, cseréppel, csonttal, hamuval, szóval az alföldi *szihalmok* szokott tartozékaival.

III.

A Kremeneyáknak ez a humus-rétege két korszaknak a maradványait őrizte meg: *a neolithicum végeét, a kezdődő aeneolithosét* — a sok ezerre menő leletben mindössze 5 drb vörösréz-tárgy van: apró kés-penge, kereszt-élű csákány és három gyöngyszem — és a *kései népvándorlásét*, bolgár vagy avar lovasnépét, amelynek lovas halottaival együtt találtam a gyalog sírokban valószínűleg a leigázott szolga nép halottait is. A két kor hagyatéka több sírban össze volt keveredve, aminek kézen fekvő magyarázata van. Amikor a népvándorlás idejébeli sírt ásták a maguk halottjának, megesett, hogy kőkori sírra találtak, abból a csontokat kihajigálták, azonban az apróbb sírmellékletek bele kerültek, vagy benne maradtak az új sír földjében is s így találni lovas sírban őskori orsókarikát, vagy kőbaltát is. Olyan jelenség, amivel elég gyakran találkozni az alföldi kevert rétegű halmokban s ami a felületes megfigyelőt könnyen vezetheti fantasztikus föltevésekre.

A Kremeneyák mind a két korszaknak figyelemreméltó hagyatékát őrizte meg. Ez alkalommal csak nagyjában sorolom fel a fetűnőbb leleteket.

A *neolithicumból* különösen a kerámia igen gazdag, amit az apróbb szalagdíszes edényeken kívül a 40—50 cm. átmérőjű nagy lapos tálak

¹ Rendszeres ásatásról itt nem lehet szó, de a szőlőfordításkor az árokba hajigált cserepekből sok jellegzetes darabot gyűjtöttem.

jellemeznek, néhánynak a fenékén újjhegygel berajzolt *szvasztikával*. Rendkívül változatos a fülek és peremek kiképzése. Jellegzetesek az edénytálpak, amelyek jól-rosszul utánzott emberi lábat ábrázolnak: egy esetben a lábujjak is ki vannak formálva. Festett edénytöredék mindössze egy van: egyszínnel pirosra festve. Mészbetétes néhány darab. Van néhány eddig ismeretlen formájú és rendeltetésű agyagtárgy is. Gyerekjátékokat nagy számmal találtam: a nagy edényeket utánzó apró baba-edényeket, csörgőket és babákat, amelyek tulajdonkép szintén csörgők: belül üresek és kis kavicszem csörög bennük. Egy nő-babán a ruházat is jelezve van bekarcolt vonalakkal. Állatalkokat utánzó cseréptöredékek is kerültek. Egy vadkan fejnek az orrlyukakat és a két agyart ábrázoló töredéke sokkal nagyobb méretű, semhogy gyerekjátéknak szolgálhatott volna.

Nagyon figyelemre méltók a vastag faltapasztöredékek, amelyek bekarcolt vonalakkal díszítve vannak, s ritka bizonyosságai a *praehistorikus ember házdíszítő művészetének*. Egy pár rendkívül durva és primitív agyag öntőminta — lapos tör számára — egyik legnagyobb értéke a csókai gyűjteménynek.

A csonteszközök tömegéből, nem szólva az árák, tűk, török, agancskapák, bőrfejtők, bőrsímitók változatos formáiról, csak a 23 db egy- és két-szakájú szigonyt emelem ki, amelyek mind szarvasagancsból készültek és néhány mintaszerű van köztük.¹

Zsugorított csontváz mellől került egy lapos csontból faragott falevélformájú eszköz, amely szűrő módjára át van lyuggatva. Analogiáját az irodalomból nem ismerem. Valószínűleg a szövésnél használatos szerszám lehetett.

A népvándorláskori leletek közt legnagyobb jelentőségű egy lovassír, arany függőkkel, karddal, késtok formán görbülő faragott csontokkal. Mellette a lova, zablával kengyellel, 83 aranyboglárral, arany szíjvégekkel, a nyeregkápa faragott csontleceinek töredékeivel; ugyanebben a sírban nő-csontvázat is találtunk, bronz függőkkel, azonkívül még egy szerényebben szerszámozott ló csontvázat, mögötte halomba rakott embercsontokkal.

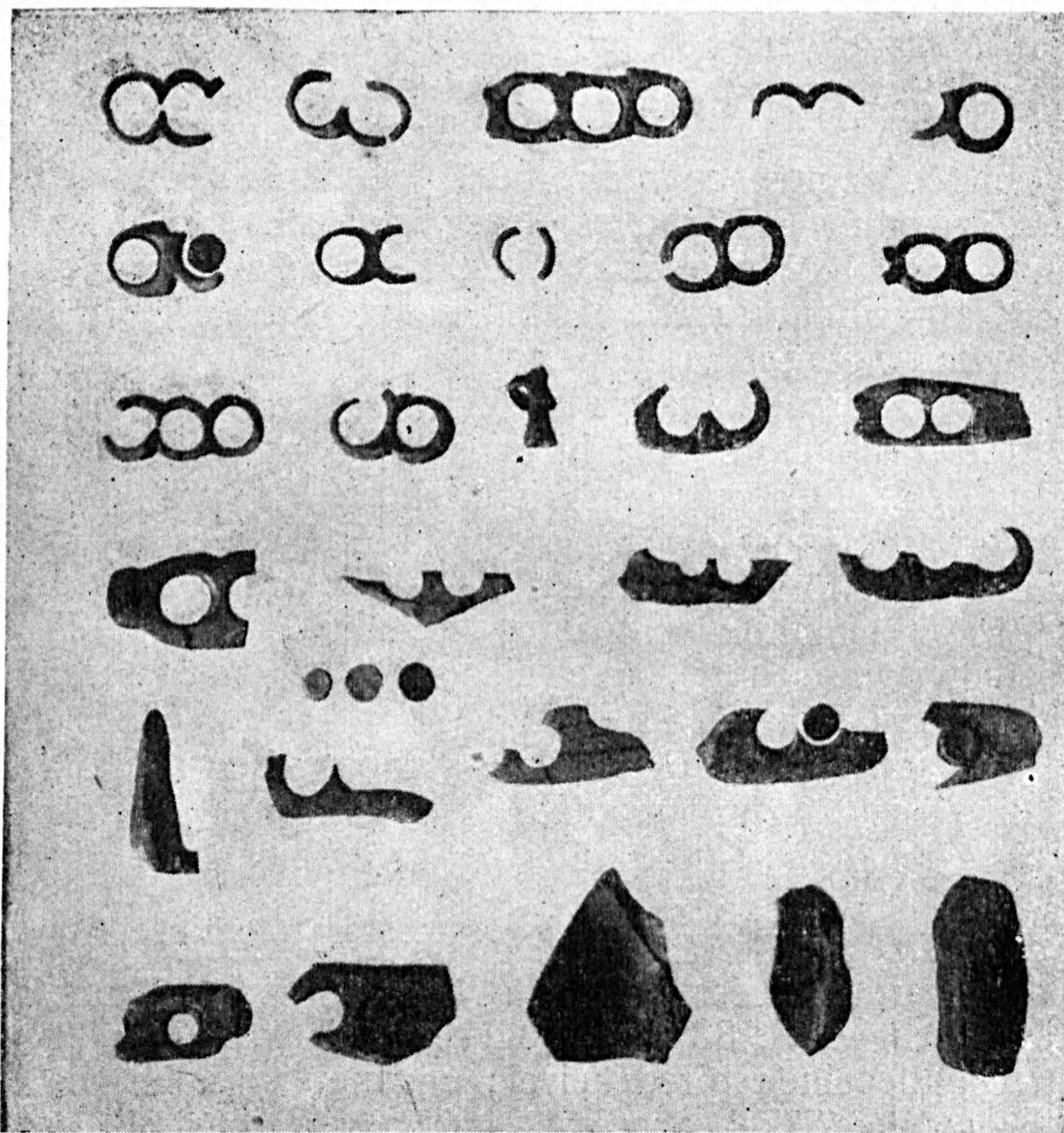
A lónélküli sírok melléklete igen szegényes volt: leginkább egy vas-késre szorítkozott. Feltűnő azonban, hogy e sírok mindegyikében valami szarvas állatnak a koponyáját találtuk, amit Orosz Endre is észlelt az ő ásatása alkalmával: marháét, szarvasét, kecskéét, juhét. Másik feltűnő körülmény, hogy míg a lovas sírokban a csontvázak koponyája mindig magasabban feküdt valamivel, mint a lábuk, a gyalog sírok tetemeinél mindig a láb állt valamivel magasabban a fejnél.

IV.

A kremeneyáki telepeknek az eddig vázolt gazdag anyagából ezúttal a *gyűrűk*-kel foglalkozom részletesebben, amelyeket a mellékelt ábra mutat be. Kérdés, hogy gyűrűk-e ezek valóban, vagy más célra szolgáltak? A rendelkezésemre álló irodalomban sehol sem találok rájuk analógiát. Forrer

¹ Néhány igen szép példányt átengedtünk belőle a Nemzeti Múzeumnak.

Real-lexikona az újra való gyűrűket csak a rézkortól kezdve ismeri: a cyprusi „Geldring“-eket, amelyek „valószínűleg egyszersmind újjgyűrűkül is szolgáltak“. A neolithicum gyűrűiről nem lelek említést.

Az ábrán látható csókai „gyűrűk“ közül az elsőt — a képen az alulról számított második sorban az első — mindjárt az első ásatás alkalmával egy hamus gödörben találtam. Ugyanabból került elő két különböző helyről a felülről számított harmadik sorban második és harmadik helyen látható két töredék is, két csontlemez, amely már ki van vágva kettes-gyűrű alakúra, de kimunkálás közben elpattant és így szemétre került.

Leírni felesleges a gyűrűt, a rajz világosan mutatja; méretei: hossza 5 cm., szélessége 2 cm., vastagsága 0.6 cm.; az egyik hasítva belső átmérője, 1.9, a másiké, amelyiknek külső oldalán kettős szarvacskája van, 1.7 cm.¹

A faragás meglehetősen ügyetlen, a csiszolás se egyenletes, a karikák fala hol vastagabb, hol vékonyabb, ellenben a töredék csontlemezeken a kigyűrűzés helye márványsíma, amiből az következik, hogy a fúrás technikája ugyanolyan volt, mint a kőbaltáknál.

¹ Ez a különbség a három tagúaknál is mindig megvan.

A problematikus leletet mindjárt az első ásatás befejezése után, 1907. őszén felvittem Hampel Józsefhez a Nemzeti Múzeum régészeti osztályába és mint gyűrűt mutattam be neki. Kijelentette, hogy nem tudja mi lehet, analógiát Ő sem ismer rá, de nem tartja valószínűnek, hogy gyűrű lett volna, mert mint ilyen gátolta volna az újjak szabad mozgását. Szerinte inkább nyakba való csüngő lehetett.

Hampel véleménye ellenére a kétágú csontkarikákat, mint gyűrűt leltároztam, mert hiszen egészen jól el lehet azt képzelni, hogy az ősemlék, ha munka közben nem díszíthette is vele a kezét, parádés alkalommal felhúzta a gyűrűs újjára és kisújjára. Ebben a föltevésemben megerősített az is, hogy 1908. nyarán Orosz Endre, aki ez évben az én kiszállásom előtt pár héttel ásatott néhány napig a Kremenjákon, munkásaim jelentése szerint egy zsugorított csontváz újjain csontgyűrűket talált. Hogy hány és milyen alakú gyűrűt találtak és hogy mely újjakon voltak elhelyezve azt a munkásaim nem tudták, mert hallomásból beszéltek. Orosz Endre maga is csak annyit jelent 1912-ben megjelent s fentebb idézett beszámolójában, hogy egy zsugorított csontváz mellékletei voltak: „hasa táján egy szép nagy, fehér kőből való boglár, két újjain csontgyűrűk s a nyak és kar közti helyen Dentalium csiga gyöngyök”.

En magam e második ásatás alkalmával megint hamus gödörben találtam egy kettős-gyűrű töredékét — a képen az alulról számított második sorban a negyedik — s egy rendkívül dús tartalmú lakógödörben egy egész gyűjteményt. Nevezetesen találtam a gödörben egy nagy cserépedényt, amely valószínű kincstár volt, amennyiben ékszerekkel volt tele: cardium-kagyló héjából faragott gyöngyök ezreivel, ékszerű használt átfurt özfogakkal, márványból faragott csüngőkkel stb. (az erősen elmalachitosodott rézgyöngyök is ebben az edényben voltak.) Az ékszerek tömegében 6 drb gyűrű is volt, még pedig 4 drb kettős karikájú gyűrű töredéke, 2 drb pedig hármaskarikájú.¹ Mind a hatnak az anyaga szarvasagancs, megmunkálásuk olyan, mint az első alkalommal lelteké.

A harmadik ásatás alkalmával, 1909-ben találtuk a két felső sorban látható „műhely hulladékok”-at, amelyek egészen világosan feltűntetik, hogy hogyan készültek a marha vagy ló vastag hengeres csontjaiból, vagy hatalmasabb szarvasagancsból faragás, fúrás és csiszolás útján a gyűrűk. Ezek mind megmunkálás közben elpattant és eldobott darabok. Találtam több csontpecket, amelyek egészen olyanok, mint a kőbalták fúrása alkalmával keletkezett kőpecek.

A negyedik ásatás alkalmával — 1910-ben — ismét találtunk egy töredékét, végre 1911-ben — az ötödik ásatáson — megkaptuk a rég várt bizonyítékát is annak, hogy ezek a különös csontkarikák valóban újjon viselt gyűrűk voltak.

Nevezetesen találtunk ez alkalommal egy bal oldalán fekvő zsugorított csontvázat, amely gyűrűkkel volt ékesítve. Még pedig: a *balkéz mutató*

¹ A képen az alsó sorban a harmadik és a harmadik sorban az ötödik helyen.

újjának alsó izén volt egy egyes csontgyűrű — a képen az alulról számított harmadik sor közepén az újjcsonttal együtt — a jobbkez mutató újjának középső izén ismét egy egyes csontgyűrű és végül a jobbkez mutató, középső és gyűrűs újjának alsó izén egy hármás gyűrű. Sajnos a két utóbbit, a jobb kézen talált egyes és hármás gyűrűt, csak töredékekben tudtuk felszedni, mert amint a nedves agyagból a levegőre kerültek rétegesen szétfoszlottak és eltöredezték. (Az alsó sor utolsó és a felette levő sor középső tárgya.) A csontvázról felvett fotografián azonban még tisztán láthatók a gyűrűk.

Későbbi ásatások során még néhány töredék került elő, közöttük legfeltűnőbb az alulról számított negyedik sor szélén látható, vaskos, széles darab, amelyet régiségtárunk laikus látogatói rendszerint „boxer“-nek neveznek, mert valóban van valami hasonlatossága a boxoló-gyűrűhöz.

Fölmerült bennem az a gondolat is, vajjon a Kremenják csontgyűrűkben nem azoknak a nyilazásnál használt Bogenspanner-eknek az előzőit találtuk-e meg, amelyeket Forrer lexikona e címszó alatt ismertet s amelyekkel szemre csakugyan feltűnő hasonlatosságuk van. Azonban ennek a feltevésnek több körülmény ellentmond. Először is ezeket a bronz íjlesztítőket csak olyan országban találták, ott is csak a Villanova- s az etrusk periódusból a régi Etrúriában. Másodszor a kremenjáki hagyatékban semmi nyoma annak, hogy az itt élt neolith ember szerelvényeibe a nyíl is beletartozott volna. Sokkal valószínűbb az első feltevésem, amely szerint ezek a csontból, vagy szarvasagancsból készített egy, két és három karikás gyűrűk csakugyan újjgyűrűk gyanánt szolgáltak s bennük a fém-gyűrűk elődeit kell látnunk. Az, hogy előfordulásuk egyelőre csak a csókai halomra korlátozódik, még értékesebb emlékeivé teszi őket a hazai neolithicumnak.

Móra Ferenc.

CSÓKAER FUNDE AUS DER URZEIT.

(Abkürzung)

Der Direktor des städtischen Museums, Franz Móra, veranstaltete vom Jahre 1907 bis 1913 achtmal Ausgrabungen auf dem Hügel namens *Kremenják* (Feuerstein) der Gemeinde Csóka im Torontáler Komitate und erschloss dort eine sehr reiche Aeneolithfundstätte. Diese Stätte war bereits seit längerer Zeit in der ungarischen Fachliteratur bekannt, worein sie durch die Mitteilungen Eugen Szentkláray's, welche in der Zeitschrift „Történeti és Régészeti Értesítő“ (Geschichtlicher und Archaeologischer Anzeiger, Jahrgang 1880. VI.) erschienen, eingeführt wurden. Als Zweiter gab Julius Dudás von derselben eine kurze Mitteilung im „Archaeologiai Értesítő (Archaeologische Anzeiger) Neue Folge, 1890. X. Band bei der Gelegenheit heraus, als der Besitzer, um Material für einen Strassenbau zugewinnen, den Hügel auf-

wühlte, wobei viele Fundgegenstände zugrunde gingen. Die erste zielbewusste Ausgrabung führte dort Koloman *Gubitza* im Jahre 1906 im Auftrage des Zomborer Museums aus, (Archaeolog. Értesítő, Archaeolog. Anzeiger 1906. XXVI.) Es forschte dort im Jahre 1906 Andreas *Orosz* im Auftrage des Temesvárer Museums. (Történeti és Régészeti Értesítő, 1912. XXVIII. Jahrgang.) Wirklich systematische Ausgrabungen führte Franz *Móra* in Auftrage des Szegeder Museums aus, wo sich die Funde auch befinden. Sehr kurze Anzeigern über diese sind in den Jahrgängen 1910—1913 des Arch. Ért. (XXX—XXXIV.) zu lesen aber sowohl Josef Hampel, als auch Béla v. Pósta waren der Ansicht, dass diese in einer besonderen Monographie herauszugeben wären. Aber der inzwischen ausgebrochene Krieg und seine Folgen machen dies in absehbarer Zeit unmöglich, *weswegen unsere Zeitschrift die wichtigeren Fundgruppen in Fortsetzungen besprechen wird.*

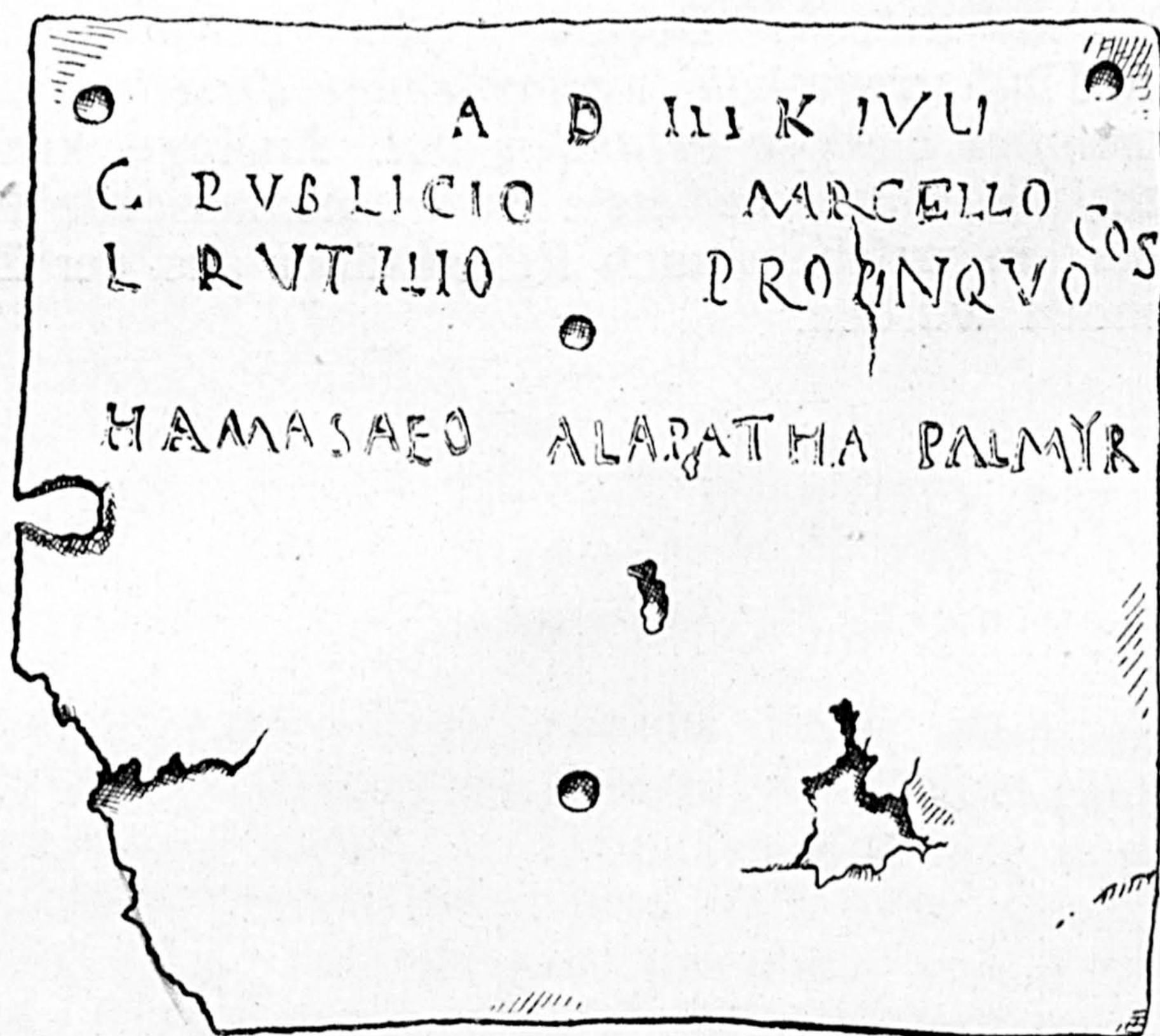
Bei Blosslegung des Fundortes wurden in 9 Hockergräbern und in 17 Wohngruben Tausende von Gefässen, Scherben, Knochen und Steingeräten gefunden. (Kupfergegenstände wurden nur 5 Stück gefunden.) Der Fundort zeigt eine grosse Analogie sowohl mit dem Fundorte Tordos in Siebenbürgen, als auch mit dem Butmirer in Bosnien. Besonderer Aufmerksamkeit würdig sind die Kinderspielzeuge (kleines Tongeschirr, Weibelfiguren darstellende Klapperpuppen), Hirschhornharpunen stark in Magdalenien Typus und in erster Linie die aus Knochen oder Hirschhorn geschnitzten, hier auch bildlich dargestellten Einzel-, Doppel- oder Dreifachen Ringe, welche der Verfasser für *Fingerringe hält, weil er einige derselben auf den Fingern zusammengeschrumpfter Gerippe gefunden hat.* Analoge kennt er aus der Fachliteratur nicht. Dies ist die erste zusammenfassende Publikation vom Csókaer Fundorte, in welchem auch Reitergräber aus der Zeit der Völkerwanderung gefunden wurden.

RÓMAIKORI LELETEK.

I. DIPLOMA MILITARE.

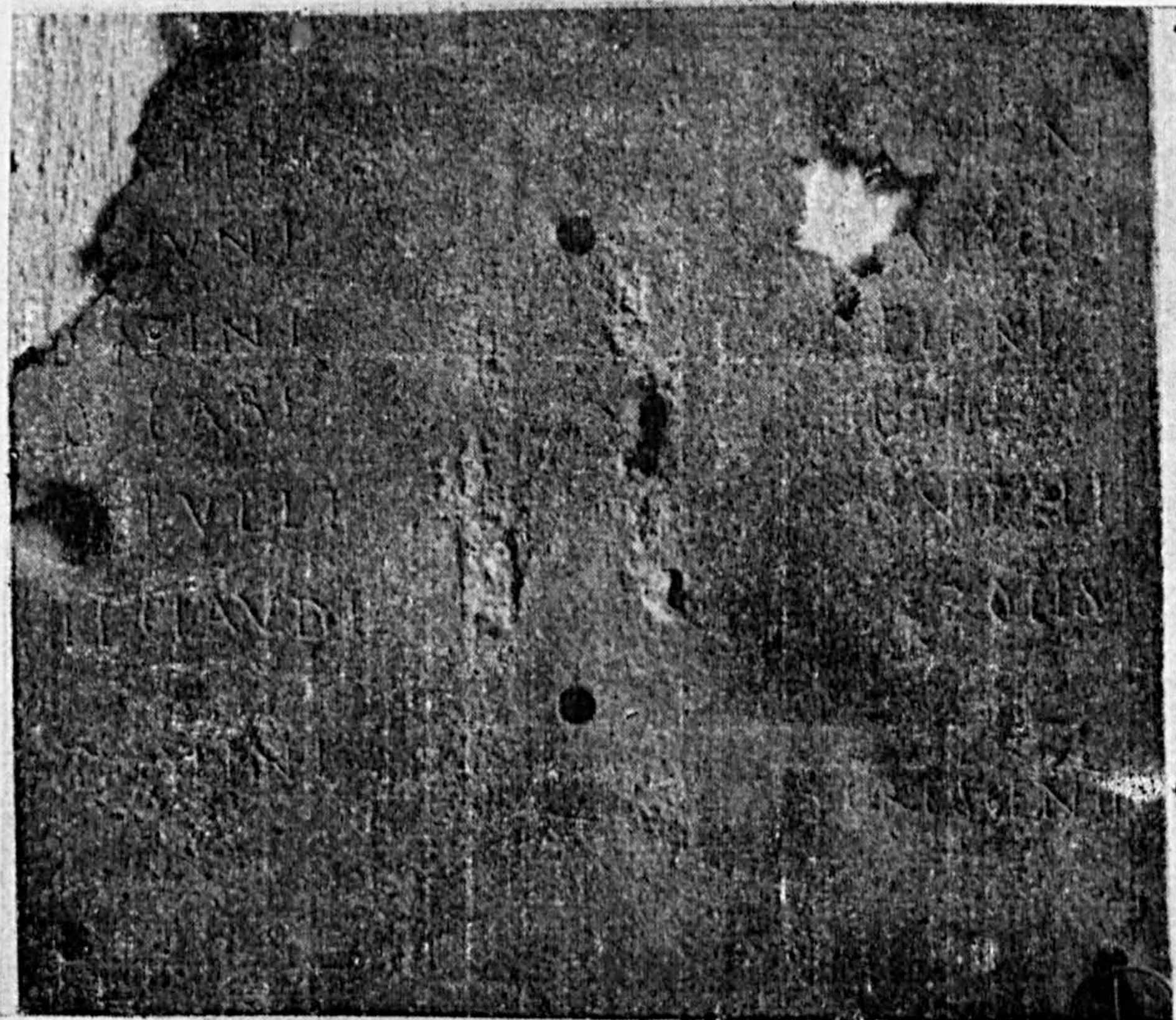
Az alább közölt római katonai elbocsátó-levél a zsibói br. Wesselényi-kastélyhoz tartozó egyik épületnek a falából került elő. Lelőhelye tehát minden bizonnyal Porolissum, illetőleg annak közeli környéke. Hossza 15.4 cm., szélessége 13.6 cm., vastagsága mintegy 1 mm. Fenntartása meglehetősen gyenge. A rozsdá egy nagyobb és két kisebb lyukat mart rajta, bal alsó sarka letörött, a törés felett pedig egy nagy lyukat valószínűleg akkor furtak bele, mikor mostani lelőhelyére a falba erősítették.

Fájdalom az eredeti két bronzlapból csak az egyik van meg, az amelyen a rendelkező résznek a vége olvasható (3. oldal) és a hitelesítők neveit tartalmazó 4-ik oldal van. A *harmadik lapon* a következők olvashatók:

A(nte) D(iem) (tertium) K(alendas) IVLI(as)
C. PVB LICIO MARCELLO
L. RVTILIO PROPINQVO CO(n) S(ulibus) (Kr. ii. 120.)
HAMASAEQ ALAPATHA PALMYR(ensi)

A negyedik lapon a következő hitelesítők nevei vannak:

ATTEI ATTEIANI
 . IVNI . . . NITELLI
 L. ATINI FLORI
 Q. FABI
 . PVLLI ANTHI
 TI. CLAVDI EROTIS
 P. ATINI CRESCENTIS

A harmadik lap, amely belül volt, gondatlan kivitelű, ami ebben a korban szokatlan. A keltezés után hiányzik a csapattest, a parancsnok és a tartomány megnevezése, valamint a polgárjogot nyert katona rangja, végül annak megjelölése, hogy az eredeti hol van kifüggesztve. A palmyrai eredetre való utalás újabb bizonyíték Mommsen feltevése mellett, hogy ezen a vidéken Palmyrából származó segédcsapat állomásozott.¹

A consulok éve bizonyos. Együtt szerepelnek még ugyanennek az évnek május 27—30-ikára vonatkozó keltezésben. Azonban Rutillius Propinquusnak a praenomenje ott *Titus*, míg nálunk *Lucius*, holott kétségtelenül ugyanarról a személyről van szó mindkét esetben. C. Publicius Marcellusról ezenkívül tudjuk, hogy Kr. u. 132—135. években Syriát kormányozta.²

A hitelesítők közül Atteius Atteianus és L. Atinius Florus neve fordul elő más hasonló okmány hitelesítői között.

II. BRONZ TÉGLABÉLYEGZŐ.

Mellékelten annak a bronzból készült, fogantyús téglabélyegzőnek a képét mutatjuk be, melyet Kolozsvárott az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárában, 4303. lelt. sz. alatt őriznek, mint Tordáról származottat. Szövegét a C. I. L. III. ugyancsak Tordáról közli, minden gyanú kifejezése nélkül.

¹ C. I. L. II. 837. számmal kapcsolatosan s a Porolissum fejezetéhez adott bevezetésben.

² Lásd: Prosopographia Imp. Romani, az illetők nevénél. (III. köt.)

Mikor a közelmúlt években a múzeum anyagát rendeztem, ezt a bélyegzőt a *hamisítványok* között találtam. Úgy látszik, hogy illetén beosztása egészen indokolt. Nem annyira a betűk típusa vagy általában a szöveg miatt, mert ezeknek karcsúsága csak azután ejt gondolkozóba, miután már a bélyegző külseje miatt gyanút fogtunk. Ellenben a bélyegző patinája viseli magán a hamisítvány jellegét. Színe nagyon halványzöld, sötétebb foltokkal tarkítva; amint a lepattogzás helyeit hiven visszaadó képből is megállapítható, a patina réteges lerakódású, ami a mester-séges patina jellemzője.

Tordán és vidékén nem épen ritkaság a rómaikoriként hamisított kisebb tárgy. A hamisított dákérmek közül különösen az tarthat érdeklődésünkre számot, amely 1826-ban szántás közben került napfényre, de miután lerajzolták, ismét nyoma veszett. Ennek képét lenyomatta dr. Cserni Béla.¹ Első tekintetre megállapítható, hogy csak hamisítvány lehet. Hátlapján olyanféle ábrázolás van, mint a mi bélyegzőnkön, a szöveget záró és a caduceusra emlékeztető rajz, melyet amilyen természetesnek találunk olyan bélyegzőn, ahol a név Mercurius vagy Mercurialis (pl. C. I. L. XV. 756), annyira nem várnánk itt. Ez az egyezés azt mutatja, hogy a két tárgy hamisítója azonos és nagy előszeretettel viselkedett a caduceus iránt. Ilyen szövegű bélyeges téglát nem ismerünk.

A bélyegzőt tehát tovább is megtarthatjuk a legalább is gyanúsak között.

RÖMISCHE KLEIN FUNDE.

(Abkürzung)

I. *Diploma militare*. (Seite 26) Aus einem alten, zum Baron Wesselényi'schem Schlosse zu Zsibó gehörenden Gebäude kam es zum Vorschein, daher ist höchstwahrscheinlich Porolissum oder seine Umgebung der ursprüngliche Fundort.

Seine Länge beträgt 15·4 cm, seine Breite 13·6 cm, seine Dicke (Stärke) cca 1 mm. Seine Bestand ist ziemlich schwach.

Wir haben mit der zweiten Tafel des ursprünglich aus zwei Bronztafeln bestehenden Diploms zu tun, also mit der 3. und 4. Seite. Jenes enthält die Datierung und den Namen des Veteranen, dieses die Namen der authentizierenden Zeugen.

Der Text der dritten Seite ist nachlässig, was in dieser Epoche noch aussergewöhnlich ist. Es fehlt die Benennung des Truppenkörpers, der Name

¹ Dr. Cserni Béla: Alsófehér vármegye története a római korban. Nagyenyed 1901. 205. lap 19. ábr. 2. sz.

des Kommandanten und der Provinz, der Rang des Veteranen und die Bemerkung, wo das Original ausgehängt war. Der das Bürgerrecht empfangene Soldat war aus Palmyra, dieser Beleg unterstützt die Annahme Mommsen's, dass in dieser Gegend Hiffstruppen aus Palmyra stationiert waren.¹

Das Jahr der Konsule (120. n. Chr.) ist gewiss. Beide kommen auch anderorts gemeinsam vor in Datierungen welche sich auf 27—30-ten Mai desselben Jahres beziehen. Dort ist aber der Vorname des Rutillius Propinquus *Titus*, während er bei uns *Lucius* lautet, obgleich ganz bestimmt von derselben Person die Rede ist. Von C. Publicius Marcellus wissen wir auch das noch, dass er in den Jahren 132—135 n. Chr. Syrien verwaltete.²

Von den Namen der Beglaubiger kommen die Namen des Atteius Atteianus und des L. Atinius Florus auch unter den Namen der Beglaubiger anderer ähnlicher Dokumente vor.

II. *Ein Ziegelstempel aus Bronze.* (S. 28.) Dieser ist in der Altertumsammlung des Siebenbürger Nationalmuseums unter der Inventarsnummer 4303. aufbewahrt und stammt aus Torda (Potaissa).

Sein Text wird von C. I. L. ohne eine Misstrauensäusserung gebracht, das Museum handhabt ihn aber unter den Falsifikaten, weil sein Patina verdächtig ist: seine Farbe ist lichtgrün mit schwarzen Flecken, seine Ablagerung ist geschichtet, was an der Bruchstelle auch auf dem Bilde konstatiert werden kann, was das künstliche Patina charakterisiert.

In der Umgebung von Torda sind gefälschte kleinere Gegenstände und Münzen keine Seltenheit. Unter Letzteren berufen wir uns jetzt auf jene im Jahre 1826 beim Ackern gefundene Goldmünze, welche Franz Hene damals abzeichnen liess. Ihre Abbildung erschien auch, doch seit damals geriet sie wieder in Verlust.³

Auf der Rückseite derselben ist eine solche Abbildung, wie jene, die auf unserem Stempel den Text einschliesst und an einen *Caduceus* erinnert, was wir auf einem solchen Stempel als natürlich betrachten würden, wo der Name Mercurius oder Mercurialis ist (C. I. L. XV. 756); hier aber würden wir sie nicht erwarten.

Aus dieser Übereinstimmung folgern wir darauf, dass dieselbe Person beide Fälschungen verübte, die eine Vorliebe für den *Caduceus* hatte. Ziegel mit ähnlichen Stempeln kennen wir *bisher noch nicht*.

Dr. Árpád Buday.

¹ In Verbindung mit der Nummer C. I. L. III. 837. in der Einleitung zu Porolissum.

² S. bei denselben Namen in Prosopographia Imp. Romani III. Band.

³ Fr. Hene: Beiträge zur dac. Geschichte, pag 16. fig 2.

SZEGEDI SZÜKSÉGPÉNZEK.

„A' szükség, a' haszon, az alkalmatosság
Munkáim rendelik-el, noha mostanság
E' tartós háborúk igen megfogyaszták
Embereimet, 's pengő pénzemet el-hordták,
Annyira; hogy a' sok *Bankó-tzedulákkal*
Járok, kelek, még sem válthatom fel mással.
De azért szükségem telhető erővel
Fogyasztom; hasznomat mozditom jó kedvvel.
Az alkalmatosság tetző kívánsága
Bennem is még újjúl, mint más Városokba“.

Ezt a verset Vedres István írta 1799-ben „A megnagyobbitandó Tanácsház alapkő letételére készült versek“ címmel, olyan időben, mikor a bankó cédula a napoleoni háborúk következtében nagyon elszaporodott. Írhatta volna 1919-ben is azzal a különbséggel, hogy Szeged város kereskedői és iparvállalatai megtalálták a módját annak, hogy a már akkor nagy mennyiségű, de még mindig nem nagy címletű pénztárjegyeket kisebb szükségpénzekkel felválthassák. 1915-től 1920-ig, de különösen a francia megszállás alatt 1919-ben, mindazok a vállalatok, melyekben a fillérek fizetése nehézségekbe ütközött, nyomdai vagy könyomdai úton előállított 10 fillértől 2 koronáig terjedő szükségpénzek forgalomba hozásával segítettek a vert pénz eltünése folytán előállott lehetetlen helyzeten, úgy, hogy e pénzjegyeket a kiadó vállalatok nagyobb része egymásközi forgalomban is elfogadta s így a közönség különböző helyeken is fizethetett velők. Tudomásunk s a városi múzeum gyűjteményének tanúsága szerint 193 különböző, papírból készült szükségpénz volt forgalomban. Szerepét némely része még 1921-ben is jól betöltötte, de a mindegyre növekedő drágaság, mely a filléres tételekben való számítást gyakorlatilag lehetlenné tette, megfosztotta e pénzhelyettesítő jegyeket létjogosultságuktól.

Kiállítás tekintetében nem hasonlíthatók össze az osztrák szükségpénzekkel, melyek művészi tekintetben is megállják a helyüket s amellet a gyűjtők igényeit is kielégítették. Legtöbbjük létrejöttének talán ez volt az egyetlen indoka, mint némelyiken nyíltan olvasható. A szegedi szükségpénzeknek ez soha sem lehetett a célja. Néhánytól eltekintve, kivitelében semmi invenciót sem találunk. Legnagyobb része egyszerű szedéssel készült nyomdai munka, melynek hamisítása ellen egyszerű aláírás, kézjegy, vagy

gummibélyegző alkalmazásával védekeztek. A már megjelenésük idején aránylag kis értékű címleteknél talán ez is felesleges volt. Egyedül a város 10, 20 és 50 koronás pénzei képviseltek aránylag nagyobb értéket, melyeknek művészi megoldása már nagyobb figyelemre tarthat számot, komplikált kivitele pedig a hamisítás megnehezítését célozta.

Az itt felsorolandó szükségpénzeken kívül a nemzeti kormány idejében az Engel-nyomdában készítették a 200 koronás papírpénz utánzatát is, azzal a céllal, hogy üres hátlapjára „Te csaltál meg, nem én téged” felírást nyomtassanak és repülőgépről leszórva a rossz hirre jutott 200 koronás szovjetpénz ellen csináljanak a francia demarkáción túl propagandát. Ezek a pénzek azonban forgalomban soha nem voltak s közbejött okok miatt a propaganda céljára sem használták őket.

Az első szükségpénzeket a Szegedi kenderfonógyár adta ki 1915-ben. Legtovább (1921-ig) voltak forgalomban a városi bérszék és a közútivasút pénzjegyei, melyek közt felülbélyegzettek is gyakran fordulnak elő. Kisebb cégek egyszerű papírból kivágott, bélyegzővel ellátott pénzjegyet hoztak forgalomba.

Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az itt felsorolt és leírt pénzjegyek néhány kivételével a városi múzeum tulajdonában vannak, ahol első megjelenésüktől fogva gondosan gyűjtötték őket. Azt hisszük, hogy épen ez oknál fogva katalógusunk teljes. Ha azonban bárki még többet is ismer, a köz érdekében cselekszik, ha azt tudomásunkra hozni szives lesz.

Megjegyezzük még, hogy történelmileg nem ezek voltak az első szükségpénzek Szegeden, mert 1849-ben és 1866-ban, a szabadságharc, illetve a porosz háború idején is hoztak forgalomba a négy felé tépett bankjegyek helyett apró pénzjegyeket.

SZEGED VÁROS.

1. Négyzetes, 80 mm. magas, 135 mm. széles sárgás papírlapon, barna alapnyomás, melynek magassága 70 mm., szélessége 124 mm. A barna alapnyomás a mezőt két egyenlőtlen (jobb és bal) részre bontja. A stilizált díszítésekkel teli bal mezőben kényomásos díszítő motívumok, egy nagyobb kör és egy stilizált pajzs foglal helyet. A pajzsban kék konturájú számjegy: | 10. | A körben Szeged városnak az ujszegedi vakok intézetéből felvett látképe, előtérben a közúti híd és a kulturpalota. A jobb mezőben, egy hullámvonalakkal elválasztott keskeny részben középen, az alapszínben nyomott számjegy: | 10, | töle jobbra és balra a pénzjegy száma. (Az intézeti példányon 13 M * 06239.) A mező alsó részében középen az alapszín nyomásával: | 10, | kék nyomással | **SZEGED VÁROSI PÉNZTÁRJEGY** | **TÍZ KORONA** | alatta apró körökkel körülzárt mezőben | **A PÉNZTÁRJEGY HAMISÍTÓJÁT** | **A TÖRVÉNY SZIGORÚAN BÜNTETI.** | A szabad mezőben | **Szeged, 1919. évi**

augusztus hó első napján | Aláírások: | *Scultéty Sándor* | főszámvevő |
| *Dr. Somogyi Szilveszter* | polgármester |.

Hátlapján, ugyancsak a barna nyomással két felé osztott mező jobb részében, felül stilizált kék díszítéssel ellátott mezőben: 10. Alatta kör, amelyet a város kéknyomású címere tölt ki. A bal mezőben kék nyomással

PÉNZTÁRJEGY, MELYÉRT SZEGED VÁROS FŐPÉNZTÁRA 1919. ÉV
MÁJUS HÓ ELSŐ NAPJÁTÓL KEZDVE, EGY ÉVEN BELÜL | A BEMUTA-
TÁSKOR | **TÍZ KORONA** | TÖRVÉNYES PÉNZT FIZET. E PÉNZTÁRJEGY.
ÉRTÉKÉÉRT ÉS BEVÁLTÁSÁÉRT SZEGED | VÁROS EGÉSZ VAGYONÁ-
VAL FELEL. | **SZEGED, 1919. évi augusztus hó első napján** | Aláírások:
| *Scultéty Sándor* | főszámvevő | *Dr. Somogyi Szilveszter* | polgármester |
(Lásd a képen.)

2. Négyszegletes, 86 mm. magas, 148 mm. széles fehér lapon, 79 mm. magas 142 mm. széles halványzöld, hullámvonalas szélű, négy sarkában díszített alapnyomás, melynek széle sűrűn következő hullámvonalakból áll, a mezőben levő része pedig szabályos ferde négyszögekkel van kitöltve. A barna felülnyomás, az alapnyomáson kívül, keretet ad a mezőnek, majd

egy újabb vastagabb vonallal a belső mező keretét rajzolja ki, melynek bal részében levő zöld alapnyomású részét a benne fekvő kéknyomású város címer alaplapjáig kitölti; a jobb mezőben pedig, a stilizált ovális zöld alapnyomású pajzsban, az alapszínben nyomott 20 számjegyet veszi körül s a mező négy sarkában elhelyezett kisebb 20 számjegyet tünteti fel. A jobb mezőben | **PÉNZTÁRJEGY** | MELYERT SZEGED VÁROS FŐPÉNZTÁRA | 1919 ÉV MÁJUS HÓ ELSŐ NAPJÁTÓL KEZDVE | EGY ÉVEN BELÜL

A BEMUTATÁSKOR | **HUSZ KORONA** | OXXOXXO TÖRVÉNYES PÉNZT.
FIZET. OXXOXXO | E PÉNZTÁRJEGY ÉRTÉKÉÉRT ÉS BEVÁLTÁSÁÉRT |
| SZEGED VÁROS EGÉSZ VAGYONÁVAL FELEL | **Szeged, 1918. évi december**
hó elsőnapján. | Aláírások: | **Scultéty Sándor** | főszámvevő | **Dr. Somogyi Szil-**
veszter | polgármester. | A lap felső részén levő két barna vonal közötti részben
a bal és jobb sarokban a pénztárjegy száma. (A múzeumi példányon
A 1 * 00001.)

Hátlapjának alapnyomása az előbbihez hasonló, de a közepén, stili-
zált ovális mezőben, barna és kék felülnyomású ellipszisben, csúcsával felfelé
álló ferde négyszögben a városháza kéknymású képe. Jobbra és balra
stilizált, felfelé álló ovális barna mezőben | **A pénztárjegy hamisítóját**
| **a törvény szigorúan bünteti.** | A három mező közt alól és felül két-két
barna 20. A közepén fent kék betűkkel | **SZEGED VÁROSI PÉNZTÁRJEGY**
Lent | **Szeged, 1918. évi december hó első napján.** | Aláírások: | **Scultéty Sándor**
| főszámvevő | **Dr. Somogyi Szilveszter** | polgármester. | (Lásd a képen).

3. Négyzetes, $96\frac{1}{2}$ mm. magas, $152\frac{1}{2}$ mm. széles, sárgásbarna pettyes, helyel-közzel 50-es számjegyet feltüntető alapnyomású fehér lapon 88 mm. magas, 145 mm. széles világoskék, többszörös körívekből és hullám-vonalakból összetett, nyomás. A hullámos keretet a ferdén vonalkázott mezőtől egyenes vonalakkal négyzetes álló belső perem választja el. A középén, a mezővel ellenkező irányban vonalkázott stilizált kék vonalakkal határolt belső mezőben, barna konturokkal 50. (számjegy) és ezen keresztül **ÖTVEN KORONA** | A PÉNZTÁRJEGY HAMISÍTÓJÁT | A TÖRVÉNY SZIGORÚAN BÜNTETI | **SZEGED, 1918. ÉVI** | december hó első napján. | Ezt a mezőt stilizált levél, virág és geometriai díszítés veszi körül, kék és barna színekkel. A díszítés felső hajlatában kékkel körülvett fehér mezőben kék számjeggyel jobbra és balra: 50. A két számjegy közt, kissé magasabban kék betűkkel, dülve: | **SZEGED VÁROSI PÉNZTÁRJEGY.** | A belső mezőtől jobbra és balra a pénztárjegy száma. (A múzeumi példányon: A 1 * 08600); Aláírások: a bal sarokban | *Sculptéy Sándor* | főszámvevő |; a jobb sarokban | *Dr. Somogyi Szilveszter* | polgármester. |

Hátlapjának alapnyomása az előlapéval egyező. A mező közepén lent díszített ovális barnás mezőben a kulturpalota kényomású képe. E mezőből indulnak ki a stilizált barna nyomású díszítések, melyek a mező alsó felét teljesen kitöltik. A kép felett kék vonalakkal dúsan díszített hosszú fehér-szegélyes kék szalagon, fehér betűkkel | **50 KORONA 50.** | A felső mezőt kitöltő barna stilizált díszítések ebből a szalagból indulnak ki. A legfelső bal, illetve jobb stilizált virágban, kék mezőben, barna számjegy 50. A szalag felett három sor kék nyomással | **PÉNZTÁRJEGY,** | MELYÉRT SZEGED VÁROS FŐPÉNZTÁRA 1919. ÉV MÁJUS HÓ | ELSŐ NAPJÁTÓL KEZDVE EGY ÉVEN BELÜL A BEMUTATÁSKOR | a képtől balra | **TÖRVÉNYES** | PÉNZT FIZET. | E PÉNZTÁRJEGY | ÉRTÉKÉÉRT ÉS | és a képtől jobbra | BEVÁLTÁSÁÉRT | SZEGED VÁROS | EGÉSZ VAGYO- | NÁVAL FELEL. | A bal oldalon | **SZEGED, 1918. ÉVI** | december hó első napján. | Aláírások: balról | *Sculptéy Sándor* | főszámvevő. | Jobbról | *Dr. Somogyi Szilveszter* | polgármester]. | (Lásd a képen.)

4. Ugyanolyan, mint az előbbi, de a színek sötétebbek. Az előlap alsó részén kék betűkkel: | II. KIADÁS. |

SZEGED SZ. KIR. VÁROS FORGALOMBA NEM KERÜLT PÉNZEI.

5. Az előbbivel egyező nyomat. Előlapja ugyanolyan, de a belső mező kerete hiányzik s helyette 3 mm. széles sárga körben nagy számjeggyel: 5 olvasható. Az értékjelzés megfelelő helyén 5 vagy | **ÖT KORONA.** | A két felső sarokban levő számjegy keret nélkül nyomatott a kék mezőre.

Hátlapja teljesen olyan csak az értékjelző számok és felírás változott meg | **ÖT KORONA** | értékben. Színei erőteljesebbek. A pénz nagysága az előbbi mező méretével egyező: 75 mm. magas, 129 mm. széles.

E pénzjegyből sorszámozás nélkül néhány nyomat készült s csak titokban terjesztették. A leírt példány dr. Lugosi Döme gyűjteményéből való.

6. 45. mm. magas, 65 mm. széles lilaszínű hullámvonalakból összetett alapnyomású lapon, geometriai vonalakból készült zöld keretben, öt mezőre osztott zöld nyomás. A felső vonalkázott hosszúkás mezőben |SZEGED VÁROS,| az alsó hosszúkás mezőben |APRÓPÉNZT HELYETTESÍTŐ JEGYE.| A két hosszú mező közti rész két ovális és egy stilizált mezőre oszlik. A középső stilizált mezőben díszes keretbe foglalva a város sisakos, báránys címere. A bal mezőben az értékjelző |10| a jobb mezőben |FILLÉR|, alatta a nyomás színében három zegzugos vonal. A zöld nyomat alól a lila színű alapnyomással készült stilizált mezőből halványan kilátszik a felírás |SZEGED VÁROS| APRÓPÉNZE.|

A hátlapon az előlap zöldkeretes nyomásának megfelelőleg, sötétebb

lilas színű nyomás foglal helyet. A peremén húzódó 3 mm. széles oszlopban körül futólag lila betűkkel olvasható | SZEGED VÁROS APRÓPÉNZT | HELYETTESÍTŐ JEGYE | SZEGED VÁROS APRÓPÉNZT | HELYETTESÍTŐ JEGYE |. A mező közepén lila betűkkel | Sz V | monogramm. A kereten belül geometrikus és stilizált figurális díszítésű zöld keretben, zöld nyomással | **SZEGED**, | 1919 december havában. | Aláírások: | *Scultéty Sándor* | főszámvevő | *Dr. Somogyi Szilveszter* | polgármester. |

A kereten kívül lila betűkkel | ENGEL LAJOS, SZEGED | (Lásd a képen.)

7. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás barna, az értékjelzés pedig: 20.

Hátlapja barna nyomással ugyanolyan.

8. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás fekete, az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja fekete nyomással ugyanolyan.

(A 6—8-ig leírt pénzek forgalomban nem voltak. Igen ritkák. A leírt példányok dr. Lugosi Döme gyűjteményéből valók.)

BARTOS LIPÓT KÖNYVKERESKEDÉSE.

9. Különböző méretű, rózsaszínben játszó karton lapra nyomtatott fekete keretes nyomás. A keret magassága 23 mm., szélessége 27 mm. Az osztatlan mezőben öt sor nyomás | **Pénztárjegy** | **10 fillérről** | **Bartos Lipót** | *könyv- és papírkeres- | kedéséből Szegeden.* |

Hátlapja sima, rajta a cég 22 mm. átmérőjű nedves bélyegzőjének lenyomata.

10. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárgás színű, a | **fillérről** | szó pedig magasabb, de vékonyabb betűkkel van nyomva.

Hátlapja ugyanolyan.

11. Ugyanolyan mint az előző, de a karton színe kék, az értékjelzés pedig | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

12. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárgásszürke.

Hátlapja kék, sima.

13. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárgásabb, az értékjelzés pedig | 40. |

Hátlapja rózsaszín, üres.

14. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton rózsaszínű.

Hátlapja ugyanolyan.

15. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton világoskék, az értékjelzés | 60. |

Hátlapja üres.

16. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton zöldesszürke.

Hátlapja világosabb, üres.

17. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton fehéresszürke, az értékjelzés | 80. |

Hátlapja üres.

18. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárga.

Hátlapja ugyanolyan.

BODA BERTALAN CSEMEGEÜZLETE.

19. 46 mm. széles, 60 mm. magas, átlátszó vékony, világos barna papírlapon $41\frac{1}{2}$ mm. széles 54 mm. magas, vékony fekete keretben fekete nyomás. A keret belseje 5 különböző nagyságú mezőre van felosztva, melyek közül a második és negyedik osztatlan, a többi újra három részre oszlik. Az első és ötödik $2\frac{1}{2}$ mm. széles, melyben, két oldalt fekvő $11\frac{1}{2}$ mm. hosszú szabálytalan vonalkázással tarkított mező közt, egy hosszúkás üresen maradt mező foglal helyet. A $10\frac{1}{2}$ mm. széles második osztatlan mezőben három nyomtatott sorban; | Szárazbélyegzővel ellátott | nyomtatott utalványomat | mindenkor beváltom! | Az első és ötödik háromosztású mező hosszúságának megfelelő beosztással bíró 30 mm. széles mező két szélső része szintén szabálytalan vonalkázással tarkított. Mindkettőnek geometriai közepén 6 mm. oldalú négyszögben | B | betű olvasható (BB). A lap eredeti színében maradt középső mezőben erős nyomású számjeggyel | 10, | alatta | FILLÉR. | A negyedik, 7 mm. szélességű osztatlan mezőben két sor nyomással: | BODA BERTALAN | Szeged. |

Hátlapja síma. A forgalomban volt példányokon a cég szárazbélyegzőjének lenyomata.

20. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés | 20 |.

Hátlapja síma.

21. Ugyanolyan mint az előbbi, da az értékjelzés | 50 |.

Hátlapja síma.

BOKOR VENDÉGLŐ.

22. Négyszegletes, 37 mm. magas, 42 mm. széles kartonon, 29 mm. magas, 37 mm. széles fekete keretben, fekete nyomás. Az osztatlan mezőben öt sorban egymásután | Pénztárjegy | 50 fillérről | Bokor-féle vendéglő | Korona-utca 1. |

Hátlapja üres.

ENDRÉNYI IMRE PAPIRKERESKEDÉSE.

23. Négyzetes, szabálytalan nagyságú fehér kartonlapon 23 mm. magas, $24\frac{1}{2}$ mm. széles, pontokból összeállított vonalakkal határolt keretben fekete nyomás. Az osztatlan mezőben öt sorban elhelyezett szöveg | PÉNZTÁR-JEGY | 10 fillérről | *Endrényi Imre* | könyv- és papírkeres- | kedéséből Szegeden. | Síma hátlapján a cég hosszúkás ovális bélyegzője.

24. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton recés, színe lilás, az értékjelzés pedig | 20. | Hátlapja ugyanolyan.

25. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárgás, az értékjelzés | 50 |. Hátlapja üres.

FEKETE SAS.

26. Négyzetes, $34\frac{1}{2}$ mm. magas, 44 mm. széles, recés, sárgás kartonlapon keretnélküli fekete nyomás | *Fekete-sas* | 20 | fillér |. Hátlapja fehér, rajta tintaceruzával olvashatatlan aláírás.

FIUME KÁVÉHÁZ.

27. Négyzetes, 36 mm. magas, 36 mm. széles fehér rajzpapíron, $26\frac{1}{2}$ mm. magas 31 mm. széles pontokból összeállított négyzetes, fekete keretben, fekete nyomás. Az alsó és felső peremtől $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ mm. távolságban haladó $24\frac{1}{2}$ mm. hosszú fekete vonalak a mezőt három részre tagolják. A felső részben álló fekete nyomással | **FIUME KÁVÉHÁZ** | A középső részben kövér betűkkel | 60 fillér. | A legalsó részben | *Hafner Sándor főpincér* |. Hátlapja üres.

FRANKL ANTAL GYÓGYSZERÉSZ.

28. Négyzetes, 39 mm. magas, $44\frac{1}{2}$ mm. széles rózsaszínű kartonlapon 28 mm. magas, 36 mm. széles, 1 mm. vastag fekete keretben, fekete nyomás. A mezőt egymástól 1 mm. távolságra húzódó 31 mm. hosszú két párhuzamos vonal két egyenlő részre bontja. A felső részben | **FRANKL**

ANTAL | gyógyszerértára | Szeged, Szent György-tér | az alsó részben

10 filléres
aprópénz
helyettesítőjegy

Hátlapján a gyógyszerértár vörös vagy lilafestékes nedves bélyegzőjének lenyomata. | **FRANKL ANTAL** | **GYÓGYSZERÉSZ** | — **SZEGED** — |.

29. Ugyanolyan mint az előbbi de az értékjelzés | **20.** |

Hátlapja ugyanolyan.

GAMBRINUS BÜFFÉ.

30. Négysegletes, 35 mm. magas, 46 mm. széles finom fehér kartonlapon 28 mm. magas, 39 mm. széles kéknyomású, 1 mm² nagyságú üres kockákból összeállított keretes nyomás. A felső peremtől 10 mm. távolságban a mező egyik szélétől a másikig futó vastagabb kék vonal a mezőt két nem egyenlő részre bontja. A felső részben három soros nyomás. Az első és harmadik sor fekete, a középső piros betűkkel. | **KENDERESI GYÖRGY** | „**GAMBRINUS**” | **BÜFFÉ ÉS ÉLELMISZER CSARNOKA.** | Az alsó mezőben kövér fekete nyomású számmal | **10** | **FILLÉR.** | A kéknyomású kereten kívül kisebb betűkkel | **KOROKNAY-NYOMDA** |.

Hátlapján a ráragadt negativus nyomás látszik.

31. Ugyanolyan mint az előbbi, de a felső mezőben levő harmadik sor nyomása kisebb betűkkel történt. 10 helyett | **20** | az értékjelzés.

Hátlapja ugyanolyan.

32. Az előbbivel megegyező nagyságú és minőségű lapon keret nélküli fekete nyomás. A felső szegélytől, vele párhuzamosan, 9 mm. távolságban húzódó 36 mm. hosszú vonal a mezőt két egyenlőtlen részre bontja. A felső részben | *Gambrinus-Büffé,* | alól | **50** | értékjelzés.

Hátlapján a már más nyomdai célra használt mintázás töredékei látszanak.

GARDI ÉTTEREM.

33. Barnásszürke, könnyen szálazó, nem finom kartonból, szabálytalan négysegletes darabokra szét vágott keret nélküli fekete nyomás. Magassága változó, de a szélessége mindig 37½ mm. A szétvágás szerint változó helyen 1 mm. vastag fekete vonal osztja a mezőt két mindig különböző nagyságú részre. A vonal felett: | **Gardi-Étterem,** | alatta az értékjelzés: | **10.** |

Hátlapján gummibélyegzővel: | Gardi István. |

34. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | **20.** |

Hátlapja ugyanolyan.

35. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 30. |

Hátlapja ugyanolyan.

36. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

37. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton színe világosszürke.

Hátlapja ugyanolyan.

38. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

HATÓSÁGI HÚSSZÉK.

39. Szabálytalan nagyságú, négyszegletes enyvezetlen fehér papíron írógéppel írt szöveg | **Hatósági** | 40 | **Fillér** | **hús-szék.** | Az egész pénzjegyen keresztül a városi számvevői hivatal címeres nedves bélyegzőjének lenyomata.

Hátlapja üres.

HODÁCS ANTAL.

40. Négyszegletes, 41 mm. magas, 61 mm. széles fehér kartonlapon a cég nedves bélyegzőjének lenyomata | HODÁCS ANTAL | *pék és kenyér-sütő* | és *lisztkereskedő* | *Szeged, Kossuth Lajos sugárut 51.* | A pecsét felett az értékjelző gumminyomat | **Ötven fillér.** |

Hátlapja recés nyomatos karton.

HUNGARIA HÚSCSARNOK.

41. Szabálytalan négyszegletes darabokra vágott elhasznált névjegyekből készült. Hol a síma, hol a nyomtatott oldalon a cég kerek nedves bélyegzőjének a lenyomata. Körben | HUNGARIA HUSCSARNOK FEKETESAS-U. 19. | középen | **SZEGED.** |

A hátlapon (hol síma, hol a névjegy nyomtatványával) tintával írott rossz kézírással az értékjelzés | **20 fillér.** | A kézírás nem egy kéztől származik.

HUNGÁRIA KÁVÉHÁZ.

42. Négyszegletes, 31 és fél mm. magas, 44 mm. széles vastagabb fehér papíron, keret nélküli fekete nyomás. A felső peremtől 11 mm. távol-

ságban, egymástól 1 mm.-re két 35 mm. hosszú vonal húzódik, melyek a mezőt két nem egyenlő részre bontják. A felső részben: | **Hungária-kávéház**, | az alsó részben | **20 fillér**. |

Hátlapján tinta ceruzával írott *K* betű.

JANIK VENDÉGLŐ.

43. Négyzetes, 44 mm. magas, 42 mm. széles fehér kartonlapon keretnélküli fekete nyomás. A felső peremtől $15\frac{1}{2}$ mm. távolságra, vele párhuzamosan húzódó 36 mm. hosszú vonal a mezőt két nem egyenlő részre bontja. A felső részben: | **özv. Janik Elekné** | **vendéglős** | *Szeged, Bocskai-utca 1.*, | alól nagy vastag számjeggyel az értékjelzés | **20**. | A 0-ban függőleges irányban alulról felfelé haladólag piros nyomású gummibélyegzővel | **NITRO**. |

Hátlapja síma.

KASS KÁVÉHÁZ.

44. Négyzetes, 26 mm. magas, 41 mm. széles, sötétsárga, vastag kartonlapon, keretnélküli fekete nyomás: | **Kass-Kávéház** | **10 Fillér**. |

Hátlapja síma, vagy tintával, esetleg tintaceruzával írt olvashatatlan kézjegy, vagy aláírás van rajta.

45. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton meggyezésű és vékonyabb; az értékjelzés: | **20**. |

Hátlapja ugyanolyan.

46. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton szürkésfehér, magassága $27\frac{1}{2}$ mm.; az értékjelzés: | **50**. |

Hátlapja ugyanolyan.

47. Az előbbihez hasonló szöveggel, de más betűkkel készült nyomás. Szélessége 40 mm. Az értékjelző | **20** | kétszer olyan nagy, mint az előbbin.

Hátlapja ugyanolyan.

48. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | **40**. |

A Kass-kávéháznak volt még állítólag 60 filléres pénzjegye is, de ezt a városi múzeum soha se látta.

KORECK ÁGOSTON.

49. Négyzetes, 36 mm. magas, 35 mm. széles, dobozból kivágott fehér kartonpapiroson a cég ovális bélyegzőjének lenyomata: | **Koreck Ágoston** | **divatárúháza** | **SZEGED**, | **SZÉCHENYI-TÉR 2.** |

Hátlapja fényes fehér papírral van bevonva, rajta tintával, kézírással:
| 20 fill. |

KORZÓ KÁVÉHÁZ.

50. Négyzetes, szabálytalan nagyságú sárga karton lapon, keret nélküli fekete nyomással | KORZÓ KÁVÉHÁZ | 20 | Kovács József. |

Hátlapján a kávéház gummibélyegzőjének lenyomata | Corso Kávéház. |

51. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton rózsaszínben játszik.

Hátlapja ugyanolyan.

52. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárgás; értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

53. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés tintával átjavítva: | 80. |

Hátlapja ugyanolyan.

54. Ugyanolyan mint az előbbi, de a szöveg más betűkkel van nyomva.

Értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

Az állítólag forgalomban volt 60 fillérest nem ismerjük.

KORZÓ MOZI R.-T.

55. Négyzetes, 32 mm. magas, 45 mm. széles fehér vastag kartonlapon, keretes, könnyomással készült kékesszürke nyomás. A keret rajza szélesebb helyen egymástól 1 mm., keskenyebb helyen $\frac{1}{2}$ mm. távolságra levő egymással szembefordított hullámvonalból van kiképezve. Az egymásnak fordított hullámvölgyek közti téren, egymásba illesztve közös középponttal két különböző átmérőjű köröcske foglal helyet. Az egymástól 2 mm. távolságra levő körök között vízszintes vonalka fekszik. Az erősen díszített mező felső harmadában $6\frac{1}{2}$ mm. széles hullámos szalag húzódik végig, melynek peremén egymástól kb. 1 mm. távolságra apró köröcskék helyezkednek el. A szalagon keresztül | KORZÓ MOZI R.-T. | Az alsó harmad három stilizált pajzsszerű mezőre van osztva. A jobb sarokban levő pajzsban csokorra kötött szalagon, lelógó szalagokkal körülvéve két álarc lóg. A pajzs bal sarkában szalagok közé elrejtve | B | (mesterjegy). A bal pajzson az értékjelzés | 10. | A középső pajzson | FILLÉRES | APRÓPÉNZ- | HELYETTE- | SÍTŐ JEGY. | A szabadon maradt részek stilizált vonaldíszítésekkel vannak kitöltve. A kereten kívül középen | ENGEL LAJOS, SZEGED | (nyomda.)

Hátlapján a mozi domború pecsétjének lenyomata. Felül körívben | KORZÓ, | alatta hatágú korona, az alatt 15 mm. átmérőjű körben | SZEGED, SZÉCHENYI TÉR, | középen álarcok. (Lásd a képet.)

56. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

57. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

58. Ugyanolyan mint az előbbi, de az egész nyomás lilaszínű. Értékjelzés: | 10. |

Hátlapja ugyanolyan.

59. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

60. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

LLOYD TÁRSULAT.

61. Négysegletes, szabálytalan nagyságra vágott fehér kartonlapon $23\frac{1}{2}$ mm. magas, $31\frac{1}{2}$ mm. széles fekete szegélyes nyomás. Az osztatlan mezőben három sor szöveg: | 10 fillér | **SEILER H.** | *Lloyd Társulat.* |

Hátlapja sima.

62. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sötétkék; az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja sima.

63. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 40; | a karton rózsaszínű.

Hátlapja ugyanolyan.

64. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző | 40, | tintával | 30 | -ra van átírva s rajta a társulat nedves bélyegzője.

Hátlapja ugyanolyan.

65. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 70. |

Hátlapja ugyanolyan.

66. Az előbbihez hasonló keretben, hasonló nyomás, de az értékjelzés: | 30; | a második sor szövege: | **SEILER HELÉN.** |

Hátlapja ugyanolyan.

67. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton fehér, az értékjelzés: | 50. | Hátlapja ugyanolyan.

68. Ugyanolyan mint az előbbi, de a keret vékonyabb; a harmadik sor nyomása | *Lloyd-Társulat.* |

Hátlapja ugyanolyan.

69. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton okkersárga.

Hátlapja ugyanolyan.

70. Négyzetes, 31 mm. magas, 36 mm. széles, sárgás kartonon, 23 mm. magas, 27 mm. széles fekete keretes nyomás: | *Pénztárjegy* | 50 fillérről | *SEILER H.* | *Szeged, Lloyd.* |

Hátlapja üres.

MOVE FOGYASZTÁSI ÉS ÉRTÉKESÍTŐ SZÖVETKEZET.

71. Négyzetes, 29 $\frac{1}{2}$ mm. magas, 48 mm. széles halvány rózsaszín kartonon keret nélküli fekete nyomás. A felső szélről 14 mm. távolságban 1 mm.-re egymástól két 36 mm. hosszú vékony fekete vonal húzódik, pontosan a mező közepén. A vonal feletti részben: | *MOVE* | *Fogyasztási és értékesítő* | *szövetkezet.* | Alól kövér számjeggyel | 20 fill. | Az egyik lapon keresztül fekszik a Move nedves bélyegzőjének lenyomata, melynek átmérője nagyobb a pénzjegy magasságánál.

Hátlapja üres.

MUNKÁSOK ÁLT. FOGY. SZÖVETKEZETE.

72. Négyzetes, 29 mm. magas, 36 mm. széles szürke kartonlapon 21 mm. magas, 26 $\frac{1}{2}$ mm. széles vékony fekete keretben fekete nyomás: | *PÉNZTÁRJEGY* | 10 fillérről | *Munkások Általános* | *Fogy. Szövetkezetéből.* |

Hátlapján nedves bélyegzővel | *MUNKÁSOK* | *ÁLTALÁNOS* | *FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETE.* |

73. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző | 10 | -nél az 1-es más betű típus.

Hátlapja ugyanolyan.

74. Ugyanolyan mint az előbbi, de a mérete 35 mm. magas, 38 $\frac{1}{2}$ mm. széles. Értékjelzés | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

75. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton színe sárga.

Hátlapja ugyanolyan, de az ívek összerakásakor a másik pénzjegyről a negatívus lenyomat ráragadt.

76. Ugyanolyan mint a 10 filléres, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

„NEMZETI ZÁSZLÓ“ ÉLELMISZER ÜZLET.

77. Négyzetes, 37 mm. magas, 47 mm. széles sárga kartonon keret nélküli nyomás. A felső peremtől 16 mm. távolságra 31 mm. hosszúságban közel 1 mm²-es fekete kocka sor húzódik, mely a mezőt két nem egyenlő részre tagolja. A sor felett helyezkedik el a felírás: | „Nemzeti Zászló“ | **élelmiszer Szeged.** | A vonal alatt az értékjelzés: | 10 fillér. | A forgalomba bocsátott példányokon nedves bélyegzővel átütve | ÖRDÖGH RÓZA | CSEMEGEÜZLET | NEMZETI ZÁSZLÓ | SZEGED. |

Hátlapja üres.

78. Ugyanolyan mint az előző, de az értékjelzésnél a 0 sokkal kövérebb.

Hátlapja üres.

79. Ugyanolyan mint az előző, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja üres.

80. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzésnél | fillér | helyett | **fillér** | (az *f* és *i* összeírásával) van. Mérete pedig 41 mm. magas, 48 mm. széles.

Hátlapja üres.

81. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja üres.

82. Egész olyan mint a 10 filléres, de az értékjelzés: | 50. | (az 5-nél aránytalanul kisebb 0-val.)

Hátlapja üres.

PÁRISI NAGY ÁRÚHÁZ.

83. Köralakú, 30 mm. átmérőjű zöldesszürke recés kartonon, ugyanolyan átmérőjű téglaveres körszegélyes keretben, téglaveres nyomás. A körszegéllyel párhuzamosan haladó nyomás | PÁRISI NAGY ÁRÚHÁZ PÉNZTÁR-JEGYE. | A köralakú belső mezőben: | **Szeged, 10 fillér 1919.** |

Hátlapja barna: rajta számozó géppel nyomott szám. (A gyűjteményben levő példányon 110) (Lásd az utolsó képet).

84. Ugyanolyan mint az előbbi, de az alapszín barnásszürke. Az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja vörös: rajta ugyanolyan szám. (A gyűjteményben levő példányon: 17.)

85. Ugyanolyan mint az előbbi, de az alapszín világosbarna. Az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja rózsaszín: rajta ugyanolyan szám. (A gyűjteményben levő példány száma: 16.)

PETŐ ERNŐ.

86. Szabálytalan négyszögalakúra vágott szürke papirlemez. Egyik ol-

dalán nedves kék bélyegzővel | PETŐ ERNŐ | *főelárúító* | Szeged, Széchenyi-tér 3. |

Hátlapján gumminyomással | 50. |

87. Ugyanolyan mint az előbbi, csak az anyaga barna színű karton. Hátlapja ugyanolyan.

RAFFAI VENDÉGLŐ.

88. Négyzetes, 43 mm. magas, 46 mm. széles sárgás kartonlapon keretnélküli fekete nyomás. A felső peremtől $11\frac{1}{2}$ mm. távolságra 36 mm. hosszú, vékony vonal a mezőt két nem egyenlő részre osztja. A vonal felett három sorban | *Raffai Ferenc* | *vendéglős* | Szeged, Kossuth L.-s. 10. | alatta a mező közepén az értékjelzés kövér vastag betűvel: | 20. |

Hátlapján előnyomdai, fehéreneműbe való monogram: R F.

RÓTH ANTAL FODRÁSZ.

89. Négyzetes, szabálytalan nagyságú darabokra szétvagdalt fehér kartonlapon Róth Antal fodrász ovális kék festékes nedves bélyegzője lenyomatának egy része. (A gyűjteményben levő példányon | RO | SZ. |

A hátlapon: kézírással, kifakult tintával | 50 fill. |

ROYAL KÁVÉHÁZ.

90. Négyzetes, 24 mm. magas, $35\frac{1}{2}$ mm. széles, névjegyből vágott fehér kartonlapon fekete, keretnélküli nyomás; dült betűkkel | *Royal Kávéház* | | 20 fillér. | Az értékjelzés vastagabb dült betűkkel van szedve.

Síma hátlapján a cég hosszú keret nélküli nedves bélyegzőjének lenyomata: | ROYAL Kávéház | Matejka és Fllegel. |

91. Szabálytalan darabokra vágott és tépett sárgás kartonon az előbbivel teljesen megegyező nyomás, de az értékjelzés: | 40. |

Hátlapja ugyanolyan.

92. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző 40-nél a 4-es számjegy tintával át van húzva s felébe írva | 2 | (20).

Hátlapja ugyanolyan.

93. Szabálytalan nagyságú szürke kartonon keret nélküli fekete nyomás, kövér betűkkel | *Royal Kávéház* | 20. | Az értékjelző számjegy igen vastag.

Hátlapja ugyanolyan, de a pecsét alatt piros tintaceruzával olvashatatlan kézjegy van.

94. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

RÖMER MIKLÓS.

95. Négyyszegletes, szabálytalan nagyságúra vágott sárgás karton. A szétvágás előtt az egyes pénzjegyeket 25 mm. magas, $44\frac{1}{2}$ mm. széles össze nem érő vonalakkal határolt fekete nyomás keretei választották el. Az egyes jegyeken azonban a vonalak csak itt ott vannak meg. A szétvágás által szabálytalanná lett mezőt egy 36 mm. hosszú vékony vonal választja két egyenlő részre. A vonal felett: | *Römer Miklós* | *Szeged, Dugonics-tér* | alatta az alsó mező közepén $5\frac{1}{2}$ mm. magas, 23 mm. széles össze nem érő keretben az értékjelzés: | **10 Fillér.** |

Hátlapja üres.

96. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton narancssárga; értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

97. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton rózsaszín.

Hátlapja ugyanolyan.

98. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton szürke, az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

99. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton fehér.

Hátlapja ugyanolyan.

SCHLESINGER.

100. Négyyszegletes $28\frac{1}{2}$ mm. magas, 68 mm. széles szürke pakoló papíron keret nélküli fekete nyomással a mező közepén: | **10 fillér.** | Ugyancsak az előlapon hol itt, hol ott a cég kézírásos bélyegzőjének lenyomata, melyből azonban csak | *Schlesinger* | olvasható ki.

Hátlapja üres.

101. Négyyszegletes, 29 mm. magas, 59 mm. széles fehér kartonlapon az előbbivel teljesen egyező előlap, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja üres.

SCHÜTZ JÓZSEF SÜTŐDÉJE.

102. Szabálytalan négyyszegletes kartonon fekete, keret nélküli nyomás. | *Schütz József* | **Szeged,** | **20 fillér.** |

A hátlapon a cég nedves bélyegzőjének lenyomata: | SCHÜTZ JÓZSEF |
sütmester | SZEGED, Kossuth Lajos-sug. 11. | A bélyegző közepébe tintával
 írott olvashatatlan kézjegy.

Az állítólag forgalomban volt 10 fillérest nem ismerjük.

SCHWARCZ JENŐ PAPÍRKERESKEDŐ.

103. Négyzetes, különböző nagyságúra vágott rózsaszínű karton-
 lapon $28\frac{1}{2}$ mm. magas, $38\frac{1}{2}$ mm. széles fekete keretben, öt soros fekete
 nyomás: | PÉNZTÁRJEGY | 20 fillérről | SCHWARCZ JENŐ | könyv- és
 papírkereskedő | SZEGED, SZÉCHENYI TÉR. |

Hátlapja üres.

104. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 40. |

Hátlapja ugyanolyan.

105. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

106. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 60. |

Hátlapja ugyanolyan.

107. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 80. |

Hátlapja ugyanolyan.

108. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton színe barna, az érték-
 jelzés: | 20. |

Hátlapja rózsaszínű, üres.

109. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 40. |

Hátlapja ugyanolyan.

110. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 60. |

Hátlapja ugyanolyan.

111. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 80. |

Hátlapja ugyanolyan.

SUHAJDA CUKRÁSZDA.

112. Négyzetes, szabálytalan nagyságú zöldesszürke, vékony kar-
 tonon, 28. mm. magas, 45 mm. széles fekete keretes, fekete nyomás. A felső
 peremtől 15 mm. távolságra egy | ——— | alakú kis díszítés a mezőt két részre
 osztja. A felső részben: | SUHAJDA | CUKRÁSZDA | az alsó részben: | 10 fillér. |

A hátlapon a cég nedves bélyegzője lenyomatának a szétvágás folytán
 egy-egy pénzjegyre jutott darabjai.

113. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: 20.

Hátlapja ugyanolyan.

114. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 30. |
Hátlapja ugyanolyan.
115. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 40. |
Hátlapja ugyanolyan.
116. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 60. |
Hátlapja ugyanolyan.
117. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 70. |
Hátlapja ugyanolyan.
118. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 80. |
Hátlapja ugyanolyan.
119. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton színe szürke; az érték-
jelzés: | 50. |
Hátlapja ugyanolyan.
120. Négyzetes, $28\frac{1}{2}$ mm. magas, 49 mm. széles kékeszöld karton-
lapon 24 mm. magas 45 mm. széles fekete keretben, fekete nyomás. A mezőt
egy | — | vonal osztja két részre. Fellette és alatta más típusú betűkkel az
előbbiekkal egyező nyomás.
Hátlapja üres.
121. Az előbbivel egyező betűkkel, de más szedéssel készült nyomás.
A szövegben levő *cukrászda* szó szedése | CUKRASZDA | (sic!!)
Hátlapja ugyanolyan.

SZALAY HIRLAPIRODA.

122. Négyzetes, 29 mm. magas, 48 mm. széles sárgás kartonlapon
keret nélküli fekete nyomás: | **20 fillér** | *Szalay-hirlapiroda.* |
Hátlapján a nyomás megfordítottja látszik.
123. Négyzetes, szabálytalan nagyságúra vágott sárgás kartonlapon,
keret nélküli fekete nyomás. A szétvágás következtében a felső peremtől
különböző távolságra 36 mm. hosszú vonal a mezőt két különböző részre
osztja. A vonal felett: | SZALAY HIRLAPIRODA | SZEGED, KIGYÓ-UTCA 1. SZ. |
alatta | **20 Fill.** |
Hátlapján a cég nedves bélyegzőjének lenyomata. (Szövege a nyomott
szöveggel azonos.)
124. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton szürkébe játszik.
Hátlapja ugyanolyan.
125. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton szürkésfehér.
Hátlapja ugyanolyan.
126. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sötétebb sárgás, az
értékjelzés: | 40. |
Hátlapja ugyanolyan.

127. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 60. |
Hátlapja ugyanolyan.

SZEGEDI FRISS UJSÁG.

128. Köralakú, 40 mm. átmérőjű sárgás kartonon keret nélküli fekete nyomás. Az osztatlan mezőben hat sor nyomás helyezkedik el: | • | *A Szegedi Friss Ujság* | 10 filléres | váltópénze | • |

Hátlapján a kiadó ovális nedves bélyegzőjének lenyomata: | ENDRÉNYI LAJOS KÖNYVNYOMTATÓ ÉS | KÖNYVKÖTŐ INTÉZETE | SZEGEDEN. |

129. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 30. |

Hátlapja ugyanolyan.

130. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző | 30, | tintával | 20 | -ra lett javítva.

Hátlapja ugyanolyan.

SZEGEDI GYÓGYSZERÉSZ TESTÜLET.

131. Négysegletes, 32 mm. magas, 43 mm. széles finom fehér kartonon 27 mm. magas, $38\frac{1}{2}$ mm. széles, fekete keretes fekete könyomás. A vékony fekete keretre képzeletben a kereten kívül levő központokból egy kisebb és egy nagyobb sugarú körív részlet támaszkodik. A kisebb átmérőjű körök két-két ívét a nagyobb átmérőjű kör átmetszi. A különböző nagyságú körívek külön-külön csúcsban találkoznak. Minden második találkozó csúcs mellett egy kis kör foglal helyet. A köríveknek a mező felé eső része enyhe hullámvonalat alkot. Ezzel a hullámvonallal lehetőleg párhuzamosan halad a belső mező, mely a kő rajza szerint fehér, illetőleg fekete. A felső peremtől 10 mm. távolságban egy sraffozott rész húzódik, melynek szélessége 2 mm., hosszúsága pedig 22 mm. s mindkét oldaltól 8 mm. távolságra van. E szalagszerű rész felső peremének közepén egy kis kb. fél mm. átmérőjű kör helyezkedik el. A körtől jobbra és balra szárával lefelé álló jobbra, illetve balra dülő négy-négy stilizált levél következik. Mindkét oldalon a második levéltől kezdve a levél előtt ugyancsak fél mm. átmérőjű kör található. Az utolsó levelek után 4 mm. hosszú, 1 és fél mm. széles területen egymástól 2 mm. távolságra két az előbbihez hasonló nagyságú kör van. A két-két pont és a két utolsó levél a két alsó sarokban elhelyezett, nagytengelyével lefelé álló ellipszisre támaszkodik. Az ellipszistől jobbra, illetve balra levő, az ellipszis és a fent leírt keret közti részt egy-egy, alapjával a perem felé néző fehér háromszög tölti ki, melynek közepében egy fekete pont van. A háromszög csúcspontjától laza hajlással a mező felé lengő stilizált tulipán helyezkedik el, melynek bibéje 2 mm. átmérőjű geometriai díszítésekkel ellátott gömbben végződik, szárának

mező felé fordított részén alól, külső részén pedig felől levél foglal helyet. A tulipán környékén hat fekete középponttal jelölt köröcske található. A felső levél felett 1 és fél mm. átmérőjű fehér körben fél mm. átmérőjű sraffozott kör van. Ez az erősen díszített rész osztja a mezőt két egyenlőtlen részre. A felső részen fehér betűkkel | SZEGEDI GYÓGYSZERÉSZ | | TESTÜLET. | Az alsó rész három mezőre oszlik. A már említett két ellipszis kiképzése teljesen megegyezik. Szélét kis körökből alkotott lánc alkotja, melyeknek közepén egy-egy gömböcske található. A jobb oldali ellipszis alja vízszintesen, többi része függőlegesen, de ritkábban van vonalkázva s benne egy tálból kiemelkedő kigyó képe látható. A bal oldaliban erős fekete nyomású számjegy | 10 | halványabb nyomással keretezve. A számjegy alsó és felső szélénél vonaldíszítés van. Az ellipszis és a perem közti szabadon maradt sarkot egy nagyobb kör és két kisebb pont tölti ki. A négyszegletes középső rész hullámvonalakkal van körül véve. Mind a négy sarokban kifelé görbülő körívbenhajló vonalak emelkednek. A fehérén maradt mezőben fekete betűkkel: | FILLÉRES | APRÓPÉNZ- | HELYETTE- | | SÍTŐ JEGYE. | A kereten kívül az alsó bal sarokban a nyomda jelzés | ENGEL LAJOS, SZEGED. |

Hátlapján a különböző gyógyszerárak nedves bélyegzőjének lenyomata váltakozik. (Lásd az utolsó képet.)

132. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

133. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

134. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás mindenütt sötétkék. Az értékjelzés: | 10. |

Hátlapja ugyanolyan.

135. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás világosvörös. Értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

136. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás téglavörös.

Hátlapja ugyanolyan.

137. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás sötétvörös.

Hátlapja ugyanolyan.

138. Ugyanolyan, mint az előbbi, de a karton szürke és a kereten kívül levő nyomda jelzés hiányzik. Értékjelzés: | 10. |

Hátlapja ugyanolyan.

139. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton zöldes szürke. Értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

Volt még állítólag egy más nyomású 50 filléres is, de ezt nem ismerjük.

SZEGEDI KENDERFONÓGYÁR R. T.

140. Négyzetes, 61 mm. magas, 70 mm. széles szürkészöld kartonlapon keret nélküli fekete nyomás. A felső széltől 10 mm. távolságban, vele párhuzamosan haladó 54 mm. hosszú fekete vonal osztja két egyenlőtlen részre a mezőt. A vonal felett áll nyomtatott betűkkel | **Szegedi Kenderfonógyár R.-T.** | Pontosan a mező közepén kb. kétszeres nagyságú álló vastag betűkkel: | **10 fillér.** | Az értékjelzés jobb sarkától ferdén lefelé futó kézírással | *Juhász (?)* | A bal sarokban a gyár domború nyomású bélyegzője: közepén a koronás kis magyar címerrel | **SZEGEDI KENDERFONÓGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.** |

Hátlapja világoskék, üres.

141. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja világoszöld, üres.

142. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton színe narancssárga, az értékjelzés: | 50. | A jobb sarokban ferdén húzódó kézírás: | *Sósné.* |

Hátlapja erőteljesebb narancssárga, üres.

143. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton színe sötétebb sárga.

Hátlapja üres.

144. Ugyanolyanolyan mint az előbbi, de a karton roncsolt eper színű, az értékjelzés pedig | **Egy korona.** | A lefelé futó kézírás: | *Juhász (?)* |

Hátlapja sötét rózsaszínű.

Ebben a kiadásban volt állítólag 2 *koronás* is, de a gyár ebből nem küldött a múzeumnak (?!).

145. Négyzetes, 35 mm. magas, 46 mm. széles vékony zöld kartonlapon keret nélküli fekete nyomás. A felső széltől 15 mm. távolságra 31 mm. hosszú párhuzamosan haladó vastagabb fekete vonal a mezőt két egyenlőtlen részre osztja. A vonal felett egyforma nyomtatott nagybetűkkel két sorban: | **SZEGEDI KENDER- | FONÓGYÁR R.-T.** | Az alsó rész közepén: | **10 fillér.** | A fentebb leírt domború bélyegző a nyomáson keresztül a lap közepén foglal helyet.

Hátlapja üres.

146. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés erőteljesebb nyomású és 10 helyett | 20. | A karton színe halványabb zöld.

Hátlapja üres.

147. Ugyanolyan mint az előbbi, de a méret 37 és fél mm. magas és 44 mm. széles.

Hátlapja üres.

148. Ugyanolyan mint az előbbi, de a mérete 36 és fél mm. magas és 47 mm. széles. A karton színe sötét rózsaszín. Az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja üres.

149. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sötétebb rózsaszín. Az értékjelzés vastagabb betűkkel van.

Hátlapja üres.

SZEGED VÁROSI KÖZPONTI TEJCSARNOK.

150. Négyzetes, 31 és fél mm. magas, 45 mm. széles sárgás kartonon, 12 és fél mm. magas, 37 és fél mm. széles fekete keretes nyomás. A osztatlan mezőben négy sor szöveg: | PÉNZTÁRJEGY | 10 fillérről |
| Városi Központi Tejcsarnok | Részvénytársaság. |

Hátlapján váltakozva a vállalat nedves és domború bélyegzője fordul elő.

151. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

Az állítólag forgalomba hozott más nyomású 20 fillérest nem ismerjük.

SZEGEDI KÖZÚTI VASPÁLYA R. T.

152. Szabálytalan nagyságú sárgás kartonlapon keret nélküli fekete nyomás. A szétvágás szerint a felső peremtől, különböző távolságra egymástól $4\frac{1}{2}$ — $5\frac{1}{2}$ mm.-re levő két vékony vonal a mezőt három egyenlőtlen részre osztja. A felső részben: | Szegedi Közúti Vas-, | a középsőben | pálya Részv-
Társaság, | az alsóban: 20 filléres

aprópénzhelyette-
sítőjegy.

A hátlap üres, de az egész pénzen keresztül fekszik a rt. domború bélyegzőjének lenyomata.

153. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző | 20 | más betűtypus.

Hátlapja ugyanolyan.

154. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan.

155. Ugyanolyan mint az előbbi, de az egészen keresztül fekszik a gummibélyegzővel átütött értékjelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

156. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton zöldes, az értékjelzés: | 40. |

Hátlapja ugyanolyan.

157. Ugyanolyan mint az előbbi, de a gummibélyegzős új érték-
jelzés: | 20. |

Hátlapja ugyanolyan.

158. Ugyanolyan mint az előbbi, de az alsó mezőben levő szedés más:

20 filléres apró-
pénzt helyet-
tesítő jegye.

Hátlapja ugyanolyan.

159. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző | 20 | más typusú.

Hátlapja ugyanolyan.

160. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző |20| más típusú.
Hátlapja ugyanolyan.

161. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárgás, az értékjelző |20| más típusú.

Hátlapja ugyanolyan.

162. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelző |20| más típusú.

Hátlapja ugyanolyan.

Az állítólag forgalomba hozott más nyomású 40 fillérest nem ismerjük.

SZEGEDI NAPLÓ.

163. Négyzetes, 48 mm. magas, 53 mm. széles vastagabb fehér papíron keret nélküli több színű nyomás. 40 mm. magas, 46 és fél mm. széles erős kékszinű alapon, az alsó peremtől 14 mm. magasságban fűzőld mezőn egy felfelé emelkedő törzsű fa alatt, fekete, piros, sárga, fehér és rózsaszínekkel nyomott férfi és női alak ül, ujságot olvasva. A terebélyes fán, sárga és zöld színben nyomott levelek. A fa lombján keresztül fekete nyomással: | SZEGEDI NAPLÓ, | a lomb alján kisebb betűkkel: | POLITIKAI NAPILAP. | A zöld mező bal sarkában | A LEGELSŐ VIDÉKI UJSÁG. | A mezőn kívül a fehér szegélyen | AZ INTÉZET NYOMÁSA. |

Hátlapján keret nélküli fekete nyomással | **A Szegedi Napló** | 20 filléres | aprópénzhelyettesítő jegye. | (Lásd az utolsó képet).

SZEGEDI ÚJ NEMZEDÉK.

164. Négyzetes, 40 mm. magas, 62 mm. széles világoszöld kartonlapon keret nélküli fekete nyomás. A felső peremtől 17 és fél mm. távolságra 48 mm. hosszú fekete vonal, alatta pedig fekete hullámos vonal húzódik, mely a mezőt két egyenlőtlen részre bontja. Az alsó mező bal felső háromnegyedében helyezkedik el az értékjelző |50|. Utána három sorban | **Lapvállalat R. T.** | filléres pénzjegye. | Ezen pénzjegy csakis | „Uj Nemzedék“ vásárlására érvényes. | Az utóbbi sor az egész mező szélességét kitölti. A mező felső részében | Szegedi | Uj Nemzedék. |

Hátlapján a lap bélyegzőjének lenyomata: | SZEGEDI UJNEMZEDÉK | KIADÓHIVATALA. |

SZINHÁZ ÉS TÁRSASÁG.

165. Négyzetes, 41 és fél mm. magas, 58 és fél mm. széles díszített keretű téglavörös nyomás. A keret felső részén, belől ovális

keretben | Sz T | monogramm. Az osztatlan mezőben | SZINHÁZ · ÉS · TÁRSASÁG | FILLÉR 10 FILLÉR. | A keret alsó két sarkában M és L betűk (mesterjegy).

A hátlapon 35 mm. magas, 49 és fél mm. széles egyenes és hullámos vonal által határolt keretben vörös nyomással | *Ezen szükségpénzt a Színház és Társaság boltja bárki kívánsá- gára 1921 május 1-ig átváltja 10 fillér törvényes pénzre.* | Szeged, 1920 május 15. | SZINHÁZ ÉS TÁRSASÁG. | Alatta tintával írt olvashatatlan kézjegy. A kereten kívül | László Párisi-körút 25. | nedves bélyegző. (Lásd az utolsó képet.)

166. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás kék, az értékjelzés: | 20. | Hátlapja ugyanolyan, de a nyomás kék.

167. Ugyanolyan mint az előbbi, de a nyomás lilaszínű, az értékjelzés: | 50. |

Hátlapja ugyanolyan, de a nyomás lila.

TISZA KÁVÉHÁZ.

168. Négyszegletes, 33 mm. magas, 47 mm. széles, kevésbé simított, vékony, zöldesszürke kartonlapon kék nyomással 26 mm. magas, 40 mm. széles vonalkeret. A négy sarokban a külső szegletes díszítésre körívekben hajló két belső vonaldísz következik. A rövidebb oldalon mindkét sarokdísz a középig ér s egy fél mm. széles szabad sáv választja el. A hosszabb oldalon a két sarok díszítés közé két egymástól 1 és fél mm. távolság által elválasztott 13 mm. hosszú párhuzamos vonal illeszkedik. A fent húzódó belső párhuzamos vonaltól 8 mm. távolságban 31 mm. hosszú kéknymású vonal osztja két nem egyenlő részre a mezőt. A vonal felett álló nyomtatott betűkkel | **Tisza-kávéház,** | alatta kövér számmal dülve: | **20 fillér.** | Az egész nyomás kék színű.

Hátlapja üres.

169. Ugyanolyan mint az előbbi, hanem 20 helyett | 40 | az értékjelzés. A karton alapszíne fehérés szürke.

Hátlapja üres.

170. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton barna, az egész nyomás fekete színű. A felső és alsó párhuzamos vonalak nyomása vékonyabb.

Hátlapja üres.

171. Ugyanolyan mint az előbbi, csak hogy 40 helyett | 50 | az értékjelzés.

Hátlapja ugyanolyan.

172. Az előbbihez hasonló nyomás és alapszín, de a keret felső és alsó részén levő két párhuzamos vonal helyett két-két megszakadó 3 és fél mm. hosszú vastagabb vonal köti össze a sarokdíszeket. A mezőben levő osztó vonal sokkal vékonyabb. A felírás álló nagy betűkkel | **TISZA-KAVÉHÁZ,** | az értékjelzés kövér, de kisebb számjeggyel dülve | **60 fillér.** |

A három utóbbi hátlapján tinta ceruzával hosszábban írva: | Wohály (?) |

173. Négysegletes, 27 mm. magas, 40 mm. széles, kb. $\frac{1}{3}$ mm. vastag szürkés simított kartonlapon keret nélküli zöldes nyomás: | **Tisza-Kávéház** | **20 fillér.** | Az utóbbi nyomás vastagabb.

Hátlapja ugyanolyan. de az írás hiányzik.

174. Négysegletes, 25 mm. magas, 47 mm. széles, az előbbihez hasonló karton lapon ugyanolyan nyomás, de 20 helyett | **60** | az értékjelzés.

Hátlapja ugyanolyan.

175. Négysegletes, szabálytalan darabokra szétvágott sárgás vagy fehéres kartonlapon keret nélküli fekete nyomás dült nyomott betűkkel, amely azonban az előbbivel nem egyező: | **Tisza-Kávéház** | **80 fillér** | Az utóbbi álló nyomás.

Hátlapja ugyanolyan.

176. Négysegletes, 26 mm. széles, 41 mm. magas vonalakkal határolt eredeti szedés tükörből szabálytalanul szétvágott fél mm. vastag durvább sötétrózsaszín kartonlapon levő keret nélküli nyomás. Felül: | **Tisza-Kávéház,** | alól kövér egyforma számjeggyel és betűvel | **30 fillér.** |

Hátlapja ugyanolyan.

177. Az előbbihez hasonló nyomás, de a két nyomtatott sor egymáshoz közelebb, lehetőleg a karton közepére nyomva helyezkedik el és 30 helyett | **50** | az értékjelzés.

Hátlapja ugyanolyan.

178. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton világos rózsaszín.

Hátlapja ugyanolyan.

179. Nagy eltéréseket mutató, szabálytalan rózsaszínbe játszó narancs-sárga foltos kartonlapon keret nélküli kék nyomás. Fent mint az előbbin: | **Tisza-kávéház,** | alatta egymástól 1 mm. távolságban futó 35 mm. hosszú két párhuzamos vonal, alól álló, nyomtatott betűkkel | **30 fillér.** |

Hátlapja ugyanolyan.

180. Egészen olyan mint az előbbi, de a karton színe világosabb narancs színű.

Hátlapja üres.

181. Egészen olyan mint az előbbi, de a karton narancssárga és recézett, a 30 helyett | **60** | az értékjelzés.

Hátlapja elmosódott kockás.

182. Egészen olyan mint az előbbi, de a karton erős narancssárga s a rajta levő nyomás erőteljesebb.

Hátlapja ugyanolyan.

TISZA-SZÁLLÓ.

183. Négysegletes, 35 mm. magas, 48 mm. széles össze nem érő vonalakkal határolt szedés tükörből tetszés szerinti nagyságban szétvagdalt szemcsés kartonlapon keret nélküli fekete nyomás. Felül: | **Tisza-szálló,** | alól: vastagabb dült betűkkel | **20 fillér.** |

Hátlapja üres.

184. Egészen olyan mint az előbbi, de a karton síma.

Hátlapja üres.

TÖRÖK MÁRTON GYÓGYSZERÉSZ.

185. Négyzetes, 39 és fél mm. magas, 46 mm. széles, sötétszürke kartonlapon 28 és fél mm. magas, 36 mm. széles fekete keretben, fekete nyomás. A felső peremtől 15 mm. távolságban két egymástól fél mm. távolságra levő 31 mm. hosszú vékony vonal a mezőt két nem egyenlő részre bontja. A vonal felett: **TÖRÖK MÁRTON** | **gyógyszertára** | *Szeged, Csongrádi-sugárút 14.* A vonal alatt a mező bal harmadában | **10**, | jobb kétharmadában a számjegy magasságának megfelelő szedés tükörben | **Filléres** | *aprópénz* | *helyettesítő jegy.*

Hátlapján a gyógyszertár ovális nedves bélyegzőjének lenyomata.

186. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton világosabb szürke. Az értékjelzés: | **20**. |

Hátlapja ugyanolyan.

VÁROSI BÉRSZÉK.

187. Négyzetes, szabálytalan nagyságú zöldesszürke kartonon, fekete keret nélküli nyomás: | **Városi** | **Bérszék** | **20 fillér.** |

Hátlapján nedves bélyegző lenyomata: | **BUCHWALD.** |

188. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés gummibélyegzővel átütve: | **50**. |

Hátlapja ugyanolyan.

189. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | **50**. |

Hátlapja ugyanolyan.

190. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton sárga.

Hátlapja ugyanolyan.

WOLF SÜTŐDE.

191. Négyzetes, szabálytalan sárgás kartondarabokon keret nélküli fekete nyomás: | **Wolf-sütőde** | **10 fillér.** | Hol az előlapon, hol a hátlapon a cég ovális nedves bélyegzőjének lenyomata, mely többnyire olvashatatlan.

Hátlapja üres, vagy a fenti bélyegző lenyomata van rajta.

192. Ugyanolyan mint az előbbi, de az értékjelzés: | **20**. |

Hátlapja ugyanolyan.

193. Ugyanolyan mint az előbbi, de a karton világos zöld.

Hátlapja ugyanolyan.

**

Az itt felsorolt és megemlített pénzekon kívül állítólag forgalomban voltak: Domonkos Márton, Dr. Korniss Béla, Nagy Károly és Szénássy András 50 filléresei is.

De kártya kompániák is használtak kézírásos pénzeket. Ilyen volt pld. Horváth Adolf tképző intézeti tanár szükségpénze 5, 10, 20 és 50 fillér értékben.

Ezekon kívül tréfából kibocsátott szükségpénz is volt, melyből azonban csak egyet ismerünk s ez is természetesen csak zárt körben forgott.

Banner János dr.

SZEGEDER NOTGELDER.

(Abkürzung.)

Im Laufe des Weltkrieges verschwand auf einmal das Metallgeld und das Wechseln grösserer Banknoten war mit grossen Schwierigkeiten verbunden. Vom Jahre 1915 bis 1920, aber insbesondere während der französischen Besetzung im Jahre 1919 haben alle jene Unternehmungen, deren Mobilität der Mangel an Kleingeld sozusagen lahmgelegt hätte, der infolge des Verschwindens der Münzen aufgetretenen unmöglichen Lage dadurch abgeholfen, dass sie durch Druck oder Lithographie hergestellte Notgelder im Werte von 10 Heller bis 2 Kronen in den Verkehr brachten. Der grössere Teil der Notgelder herausgebenden Unternehmungen nahm diese Gelder auch im gegenseitigen Verkehr an; das Publikum konnte also an verschiedenen Orten mit denselben zahlen.

Laut unseres Wissens und laut der Zeugenschaft der Sammlung des städtischen Museums waren 193 verschiedene, aus Papier hergestellte Sorten Notgelder im Verkehr. Manches derselben erfüllte seine Bestimmung sogar im Jahre 1921 noch ganz gut, aber durch die fortwährend zunehmende Teuerung, welche das Rechnen in Hellern praktisch unmöglich machte, wurden diese ihrer Existenzberechtigung beraubt.

In Betreff ihrer Ausstattung, kann man sie mit den österreichischen Notgeldern nicht vergleichen, welche auch von künstlerischen Standpunkte aus betrachtet entsprachen und die Ansprüche der Sammler zufriedenstellten. Dies war vielleicht die einzige Entstehungsursache der meisten, was auf manchen auch zu lesen ist. Dies war nie der Zweck der Szegeder Notgelder. Einige ausgenommen, ist in ihrer Ausführung keine Invention zu finden.

Der grösste Teil derselben ist eine mit einfachem Drucksatz ausgeführte Buchdruckerarbeit, gegen deren Fälschung man sich durch eine Unterschrift, ein Zeichen, oder einen Stampiglienabdruck sicherte. Dies war vielleicht sogar überflüssig, da diese Noten bereits bei ihrem Erscheinen einen verhältnismässig geringen Wert hatten. Nur die 10, 20 und 50 Kronennoten der Stadt representierten einen grösseren Wert, weswegen man ihrer künstlerischen Ausstattung eine grössere Beachtung schenkte und mit ihrer komplizierten Ausführung das Erschweren der Nachahmungen bezweckte.

Ausser den hier anzuführenden Notgeldern, wurden zur Zeit der Nationalregierung in der Engel'-schen Druckerei die Nachahmungen der sogenannten Banknoten mit weissem Rücken zu 200 Kronen hergestellt zu dem Zwecke, um auf ihren leeren Rücken die Zeile: „Du betrogst mich, nicht ich dich“ zu drucken und sie von einem Aeroplan herunterwerfend mit diesen, in schlechtem Rufe stehenden 200 Kronen-Note jenseits der französischen Demarkationslinie gegen die Sovjet Propaganda zu machen. Aber diese Gelder waren nie im Verkehr und aus gewissen Gründen wurden sie auch zu keinen Propagandazwecken verwendet.

Die ersten Notgelder gab die Szegeder Hanfspinnerei-Fabrik im Jahre 1915 heraus. Am längsten (bis 1921) waren die Noten der Mietstühle und der Strassenbahn im Verkehr, unter welchen auch zu einem höherem Wert überstempelte häufig vorkommen. Kleinere Firmen brachten aus gewöhnlichem Papier ausgeschnittene, mit Handstampiglien versehene Gelder in den Verkehr.

Wir halten es für nötig zu bemerken, dass alle hier aufgeführte Geldnoten, einige ausgenommen, im städtischen Museum sind, wo sie seit ihrem Erscheinen sorgfältig gesammelt wurden. Deswegen nehmen wir an, dass unser Katalog vollständig ist. Sollte jedoch jemand auch andere kennen, so sei er gefällig, im Interesse der Öffentlichkeit, uns davon zu verständigen.

A SZEGEDI SZENT DEMETER-TEMPLOM BONTÁSA.

Szeged város közönsége az 1879. évi árvízkatasztrófa emlékére fogadalmi templom építését határozta el. Sok esztendei tervezgetés és halogatás után végre kijelölték az új templom helyéül a belvárosi Szent Demeter-templom és a hozzá tartozó épülettömb telkét. Az új fogadalmi templom nem került pontosan a réginek a helyére, mégis szükségessé vált az utóbbinak teljes lebontása. Mikor 1913-ban megkezdődött az építkezés, illetve az alapok ásása, a régi templomnak azt a részét, amely az építkezés vonalába esett, lebontották. A régi templomnak megmaradt, ideiglenes fallal elzárt részét ilyen csonka állapotban használták egészen az 1924. év végéig. Ekkor már elkészült az új templom kereszthajója, a régi oltárokat tehát átvitték oda, s elhatározták a használaton kívül helyezett régi templom teljes lebontását.

Mint a szegedi városi múzeum kiküldöttjének módomban volt figyelemmel kísérni a bontás munkáját. Ez 1925 első napjaiban kezdődött, de még most, április végén sincsen befejezve, s ezért még nem számolhatok be a bontás teljes eredményéről, hanem egyelőre csak egy részéről, fenntartván magamnak a teljes ismertetést egy későbbi alkalomra, amikor már a munka teljesen befejeződött s a templom alapfalait is kiásták.

A szegedi Szent Demeter-templom Reizner szerint a város legrégebbi temploma.¹⁾ Ez a megállapítás azelőtt tisztán történeti alapokon nyugodott, de most a bontás folyamán előkerült tárgyi bizonyítékok is megerősítették. Szeged egész a mohácsi vészig a bács—kalocsai érsekség joghatósága alá tartozott s már 1199-ben a szegedi főesperességről van szó. Ez a szegedi főesperesség pedig a Szent Demeter-plebániával volt kapcsolatos. A fennmaradt oklevelekből megállapítható a plebánosok, illetőleg esperesek neve 1244-től 1361-ig, s még a XV. században is említenek szegedi főespereseket. Az 1332—37. évi pápai tizedlajstromok szerint a szegedi Szent Demeter-templom plebánosa több mint két márka ezüst tized-járandósággal adózott a pápának.²⁾ Ez a történelmi adat tehát azt mutatja, hogy a XIV. sz. 30-as éveiben már volt Szegeden Szent Demeter tiszteletére emelt plebániatemplom. Csak az a kérdés volt még megoldatlan, hogy vajjon ugyanazon a helyen

¹⁾ Szegedi Napló 1890, 161.

²⁾ Reizner János: Szeged tört. III., 3—5.

állt-e ez a régi Szent Demeter-templom, amelyen a most lebontott, illetőleg azonos-e a két templom épülete?

A templom legutolsó, lebontás előtti alakja nem látszott ezt bebizonyítani, mert ez egy XVIII. századbéli *barokk* ízlésű építmény külsejét mutatta. Azonban a torony két sarkán emelkedő támpillérek, valamint a templom déli hosszfalán és a szentély-csatlakozás pontjain látható támpillérek mégis sejtették azt, hogy a templom nem eredeti barokképítmény, hanem egy régebbi középkori templom átalakítása és átépítése által kapta legutóbbi alakját. Mindössze ennyi volt az, ami a templom középkori keletkezését mutatta, bár ez is kétségtelen bizonyíték volt a szakértő előtt. Mégis különös, hogy például Henszlmann, mikor Magyarország középkori építményeit sorba vette, s az alsóvárosi templomot felsorolja, meg sem említi a Demeter-templomot. Bizonyosan elkerülték figyelmét a templom középkori részletei. De már Dudás Gyula felismerte ezeket, sőt egy képzeletbeli alaprajzát közölte az Arch. Értesítőben, amelyen bemutatta a templom valószínű középkori alakját.

Ezúttal azonban nem szándékom a templom építéstörténetével foglalkozni, mert erről végleges véleményt nem lehet mondani mindaddig, míg a templom alapjai nincsenek kiásva. A következő sorokban a bontás munkájának még vázlatos történetét sem adhatom és csak a szenzációs felfedezésként ható, a templom tornyából kibontott *átmeneti stílusú nyolcszögű toronyról* kívánok rövid leírást adni.

Az ilyen régi templom lebontását *ásatás*-nak is lehetne mondani, azzal a különbséggel, hogy (az alapok kiásását kivéve) a levegőben történik s nem a földben. A bontás előrehaladásával az ásatás majdnem pontos időrendben visszafelé halad, mikor mindig régibb és régibb korok részletei kerülnek elő. Mert a templomnak keletkezése óta elmúlt századok mindegyike nyomokat hagyott az épületen s ezek a nyomok képezik írott adatok hiányában a templom történetének csaknem egyetlen forrását.

A templom bontása a 200 éves tetőszerkezet leszerelésével kezdődött. A hatalmas méretű tetőgerendák nagyrészt olyan kitűnő állapotban voltak, hogy azokat kellő átdolgozással újra felhasználták az újonnan épülő városi bérpalota fedélzetében. A tető lebontásával szabaddá, illetve láthatóvá vált a toronynak egy eddig elrejtett ablaka, amely újabb bizonyítékát adta a templom középkori származásának. A torony VI. emeletén, (1. ábra, b., A jelz. ablak) annak déli falán nyílt egy felül félköríves záródású, igen keskeny magas ikerablak, kívül egy közös csúcsíves többszörös hornyolással ellátott vakívvel egybefoglalva. Ez az ablak volt az egyetlen részlet a templomon, amely teljes épségben maradt meg a középkori épületből s befalazását vagy átalakítását csak úgy kerülte el, hogy véletlenül a padlástér felé esvén, kívülről nem volt látható, s így nem falazták be, mint másik három társát.

Ennek az ablaknak a felfedezése fokozott mértékben irányította rá figyelmet a templom tornyára. A templomnak csak egy tornya volt, még pedig

¹⁾ Arch. Ért. U. F. IX., 239.

a főhomlokzat északi sarkán, a déli sarokra kívánczó párja nem volt meg. A szokatlanul vastag falakból sejteni lehet, hogy oda is szándékoztak tornyot építeni, vagy hogy régebben volt.

Már a templomfalak bontásánál feltűnt az, hogy a nyilvánvalóan XVIII. századbeli, részint évszámmal is ellátott újabb téglák mellett nagy mennyiségben kerültek ki olyan téglák, amelyek a másodlagos elhelyezés nyomait viselték magukon, azonkívül anyagban és méretben feltűnően különböztek a falak többi tégláitól. Mint később kiderült, ezek az eltérő alakú téglák mind a templom egy-egy régebbi átépítésének korából valók voltak. Különböző nálunk általános szokás volt a középkorban, hogy a lebontott régebbi templom anyagát beleépítették az újnak a falaiba. Így volt ez pld. a kassai Szt. Erzsébet-templomnál is, ahol az első és második templom minden követ, még az alapfalakból valókat és a sírköveket is befalazták a harmadik templom falaiba.

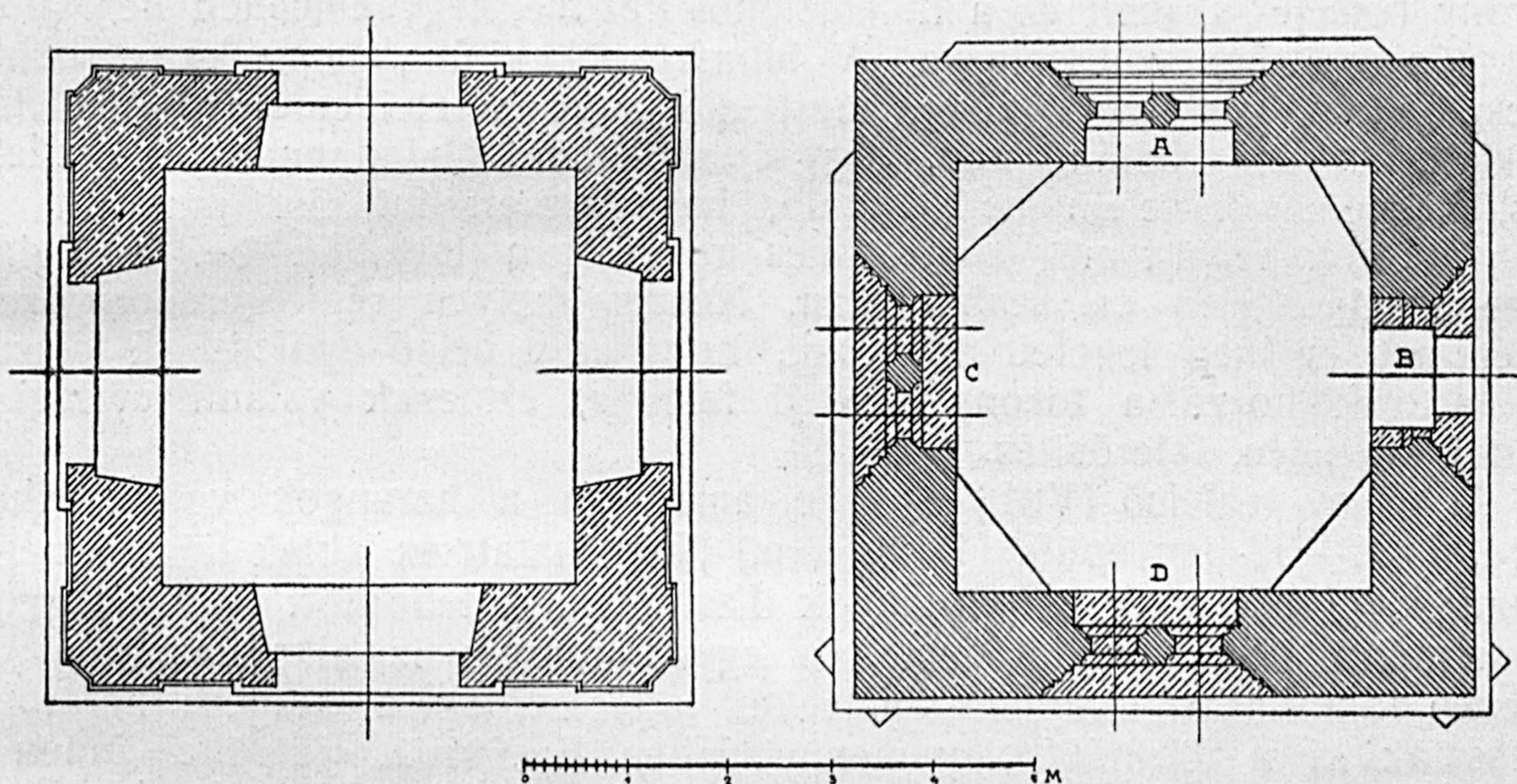

Fig. 1. ábra.

A szegedi Szent Demeter-templom tornya.

Turm der St. Demetrius-Kirche zu Szeged.

- a) A barokk (VIII.) emelet alaprajza. b) A kései gót (VI.) emelet alaprajza.
a) Grundriss des Barocken (VIII.) Stockes. b) Grundriss des Spät-Gotischen (VI.) Stockes.

Az így előkerült régi téglák alapján, azonkívül az egymásután előtűnő falrészletekből meg lehetett állapítani a Demeter-templomnak legalább négy egymásután következő főbb építési korát. Először a legutóbbi, XVIII. sz.-beli barokk átépítést, azután egy kései gót stílusú, egy másik gót stílusú s egy átmeneti ízlésű korból való építést. Az első kettőt a templomépületen, az utóbbiakat a tornyon lehetett megállapítani. Hogy volt-e még régebb, ötödik építéskora is, t. i. román időből való, azt most még nem lehet tudni, de nincs kizárva, hogy az alapok kiásása majd erre nézve is bizonyítékot szolgáltat.

A torony kívülről négyszögalakúnak látszott és a jellegzetes barokk hagymaalakú tetővel volt fedve. A templomtető lebontása után azonban a torony egy részének az a két sarka, amely az utcáról nem volt látható, mert a fedél és az oromfal eltakarta, sajátságos módon le volt tompítva, úgy, mintha a torony valamikor nyolcszögű lett volna. (1. 2. ábra, a) D és C) Ez a sarokletompítás a templom belseje felé eső két sarkon volt, a másik két sarka négyszögűre volt felépítve, s azokhoz támaszkodott két igen magasra nyúló, a csúcsíves korból való u. n. saroktámpillér (2. ábra, A és B). A sarokletompítás nem ment végig a torony egész magasságán, hanem csak középső részén, mintegy két emeletnyi magasságban. Alul a padlás boltozatából bújtt elő, fent pedig az utolsóelőtti emelet alatt valami igen kezdetleges módon alkalmazott terméskő-konzolok segítségével újra átment a négyszögbe. Ezek a sarokletompítások tehát arra mutattak, hogy a torony valamikor nyolcszögű lehetett. Ugyanezt látszott bizonyítani a torony belseje is, mert ez a II. emelettől kezdve, négy emeleten keresztül, belül nyolcszögűre volt falazva. A felmérésnél kitűnt, hogy ez a belső nyolcszögidom igen szabálytalan, mert alakja és méretei emeletről-emeletre váltakoztak s az is feltűnő volt, hogy a vakolatlan téglafal rendkívül kezdetleges, szinte szakértelem nélkül való, hevenyészett falazást mutatott. A téglasorok sok helyütt még a vízszintes irányt sem tartották be, a téglák kötése rendszertelen és szabálytalan. Néhány helyen régi gerendalyukak mélyén azt is meg lehetett állapítani, hogy ez a belső nyolcszögű falazás nem tartozik hozzá a torony eredeti falához, ez csak valami utólagos, későbbi kibélelés, falerősítés.

A torony legfelső (VIII.) emelete, amelyben a harangok voltak elhelyezve, 1731—32-ben épült. (1. ábra, a.) Négy hatalmas ablak nyílt a négy oldalán, kívül oszlopok és párkányok díszítették. A lebontott falból nagyon sok terméskő került ki. A templom egyéb részein is alkalmazott u. n. darázkő idomítatlan tömbjei, amelyeket tudvalevőleg a szegedi határban bányásztak ki a földből, nagy mennyiségben. Ezenkívül kikerültek innen a középkori templom főpárkány csatornakövei és néhány vízköpője is. Ezek bár meg vannak faragva, mégis igen egyszerűek, minden művészi dísz nélkül valók, egyszerű vályúszerű alakúak. A barokk toronyfalba csak töltelék gyanánt voltak alkalmazva. Kuriózumként megemlítendő, hogy a toronyfalnak egy részéből egy teljesen ép cserépkancsó, úgynevezett virágos bokály került ki. Valami barna üledék volt benne, talán folyadéknak beszáradt maradéka. Azonkívül néhány cseréppipa is került a falból, itt és a templom más részén is, ezeknek a falazása úgy látszik kedvelt szokása volt a régi idők kőműveseinek, mert a budavári Mátyás-templom újraépítésekor szintén találtak igen sok régi pipát.¹⁾ Egy ablaknélküli, szintén barokkstílusú hetedik után a soros következő emelet, a hatodik, már merőben más téglából volt rakva, mint a felette volt nyolcadik. (1. ábra, b.). A szintén négyszögű s átlag egy méter vastag fal a maiaknál jóval nagyobb téglából állt:

¹⁾ Arch. Ért. VIII., 239.

8×18×33 cm. volt e téglák átlagos mérete. Az ablakszegélyek és a középpillérek téglái 8×18×36 cm. méretűek voltak. Azonban itt is lehetett tapasztalni, hogy a falazás nem egységes, mert mindenféle más méretű, különböző színű és égetésű, másod- és harmadlagosan elhelyezett téglák is voltak a falba berakva. Ebben a toronyszakaszban volt az az fentebb említett ikerablak. (1. ábra, b) A.) Nyugatra egy keskenyebb egyszerű ablak nyílt, (B), a másik két oldalon ellenben nem látszott ablak. Mint később kiderült, a toronyszakasznak mind a négy oldalán megvolt valamikor ez a kettős ablak, (C és D), csak hogy a XVIII. századbeli átépítés idején befalazták a három, a templom barokkstíljébe nem illő gót ablakot. A negyedik csak azért maradt meg eredeti alakjában, mert a padlástér felé esván, kívülről nem látszott. Ezek az ablakok egyetlenegy fajta téglából voltak szerkesztve, amelynek

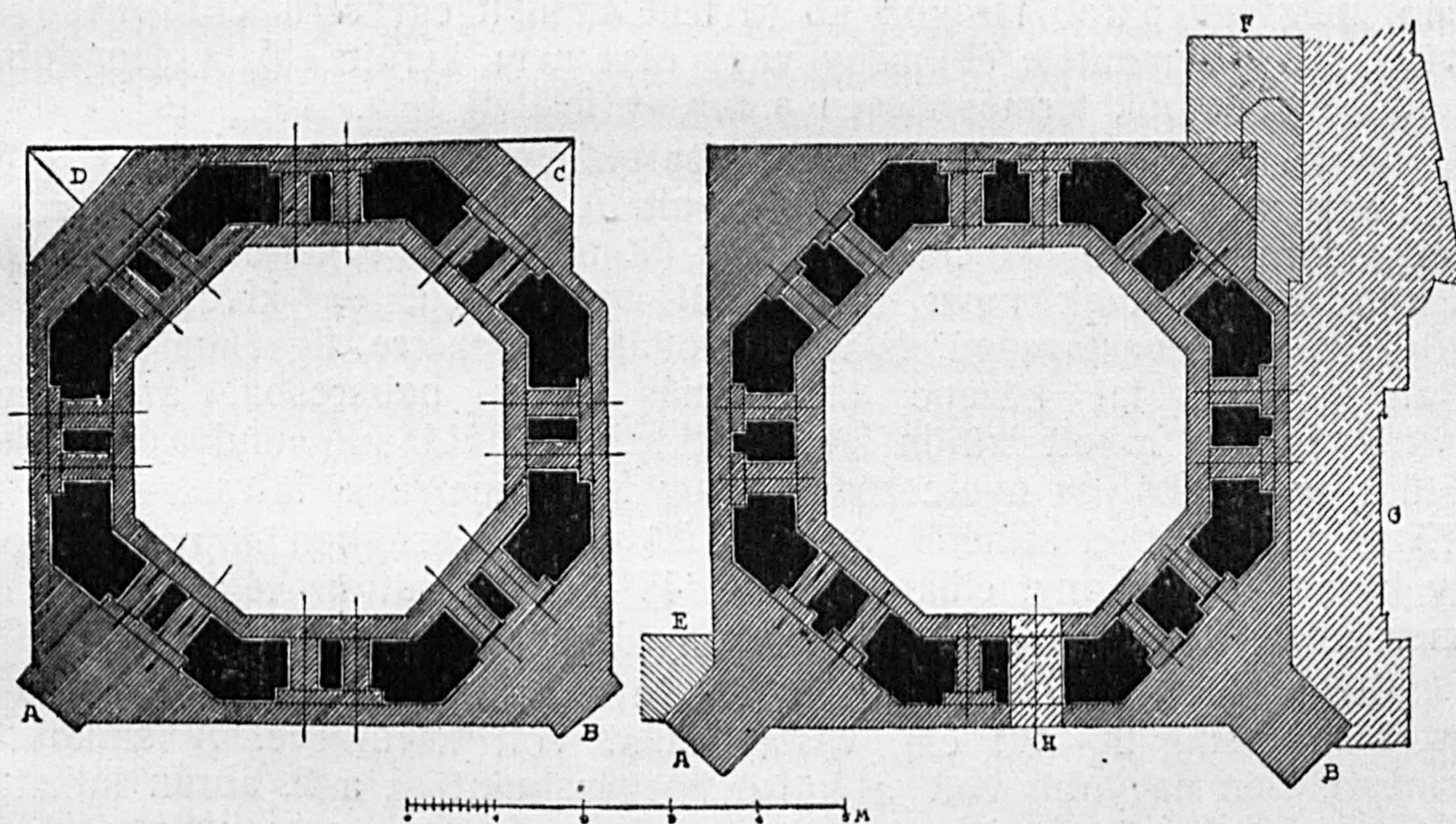

Fig. 2. ábra.

A szegedi Szent Demeter-templom tornya.

Turm der St. Demetrius-Kirche zu Szeged.

a) A IV. emelet alaprajza.

b) A III. emelet alaprajza.

a) Grundriss des IV. Stockes.

b) Grundriss des III. Stockes.

alakja egy mély negyedkör hornyolatot mutatott. A két keskeny ablaknyílás fent félköralakúra volt boltozva, de a kettőt összefoglaló külső kettős hornyolatú vakív nyomott csúcsív volt. Az ablak tisztán mutatta a XV. századi hanyatló csúcsíves stílnak a formáit.

Ez a toronyemelet egykorú volt a templom támpilléres főfalaival (2. ábra, E, F). Ezt a stílt mutatta a templom a török hódítás idejében; ezt a

templomot látta Mátyás király, mikor 1465. évi október hó 26-án „szent Demeter napján bément volna a nagy misére és látta vala, hogy nem igen jeles kazula, avagy misemondó ruha volna a plebánoson, a nagymisén mindjárt offerendára méne és mikoron megkörülte volna szent Demeter oltárát, mindjárt levoná az ő felső ruháját és az oltárra offerálá azt, hogy szent Demeternek kazulát csináltatnának belőle”.¹

De nemcsak a miséző plebános ruhája volt szegényes és színtelen, hanem maga a templom sem lehetett akkor külömb. Mikor a torony oldaláról lefejtették a hozzáépített barokk templomhomlokzatot, (2. ábra, G), látszott, hogy a torony utolsó csúcsíves állapotában vakolva és meszelve volt, s a meszelésen u. n. kváderozás mutatkozott. Ez olyan vonalas festés, amely a faragott kőkockákból való falat utánozza. A kalocsai székesegyház XIII. sz. részein Henszlmann ásatásainak idején szintén találták ilyen festés nyomait.² Sehol még egy darab faragott kő (a fent említett egyszerű csatornaköveken kívül), sehol semmiféle ékítmény vagy dísz nem került elő a templomnak ez időbeli falaiból, természetesen a torony falából sem.

A torony nyolcadik és hetedik (barokk) emelete és a hatodik (kései-gót) emelet, kívül-belül négyszögű volt. A hatodik emelet alján kezdődött csak a torony belső nyolcszögű alakja (1. ábra *a*) és *b*). Mikor a munkások az ötödik emeletnek most már belül nyolcszögű, de kívül négyszögű, 120—130 cm. vastagságú falát bontották, egyszerre figyelmesekké lettek arra, hogy a fal közepe táján más színű habarcsba, az eddiginél kisebb téglából rakott külön fal mutatkozik. Rövid idő múlva köröskörül előtűnt egy szabályos nyolcszögű torony fala, amelynek falvastagsága átlag 0.75 m. volt. A föld színétől mért 18.50 m. magasságban napvilágra került egy körbefutó párkány, élükre állított, 45°-kal elfordított téglákból, a közismert középkori u. n. fűrészfog-párkány.

Ez a belső fal (a 2. ábrán fekete színnel jelezve) kívül egy 20—22 cm., belül pedig 20—30 cm. vastag fallal volt körülvéve. A sarkok felé természetesen nagyobb volt a külső borítás, mint az a 2. ábrán látható. A külső és belső falvastagítás (az ábra sűrű sraffozása) nem volt egykorú a kései-gót emelettel. Míg t. i. amannak téglái $8 \times 18 \times 33$ cm. méretűek voltak, a falvastagítás téglái más színű agyagból és $6 \times 14 \times 30$ cm.-esek voltak.

Tehát itt az első barokk és a második kései-gót után egy *harmadik* építési kort találtunk, szintén csúcsíves stílút, talán a XIV. századból valót. Mint a továbbiakban kitűnt, az egész torony kapott abban az időben egy ilyen burkolást kívül-belül, valószínűleg azért, mert a régi nyolcszögű torony gyengének bizonyult, vagy düledező volt, mikor a templom ama gótstíliú átépítése történt. Hogy ez a körülépítés nem egykorú a kései-gót toronyszakasszal és a templomhajó főfalával, bizonyítja az, hogy a templom északi főfala, amely a toronyhoz csatlakozik és amely szintén kései-gót, nincs

¹ Reizner i. m. III., 5.

² Henszlmann: Die Grabungen, 122.

bekötve a torony falába, illetve a sarkán álló támpillérbe, hanem egész simán hozzá van toldva, anélkül, hogy még csak a vakolatot is leverték volna onnan, annak idején, mikor hozzáépítették (2. ábra, b) E-nél). Tehát ez a külső toronyburok és a hozzátartozó támpillérpár (A és B) elébb épült, azaz már megvolt, mikor a sokkal nagyobb téglájú kései-gót főfalat (E) hozzátoldották.

Ez a — visszafelé számított — harmadik építéskor sem volt jobb az előbbinél, egyszerűen, sőt kezdetlegesen dolgoztak akkor. A külső burkolás még úgy-ahogy megfelelt a kőművesmesterség szabályainak, de már a belső falerősítés vagy bélelés olyan minden szakértelem nélkül való hevenyészett munka, hogy szinte példa nélkül való. Falerősítésül igen sok helyen fagerendák voltak a falon keresztül húzva, 10—20 cm. átmérőjű kerek gerendafák, amelyek közül a legtöbb teljesen el volt korhadva s csak a csatornaszerű nyílása tátongott a falban. Régi, a mostani lebontás előttiékel magasságban nem egyező, menyezetek nyomai is mutatkoztak a toronyban. Így egy helyt az V. emelet padlója felett, éppen a nyolcszögű fal kezdete felett, előtűntek egy hatalmas négyszögű (25—27 cm. vastag) gerendákból volt menyezet gerendanyílásai. A sajátságos ebben az volt, hogy a gerendák nem voltak a falsíkokkal párhuzamosan elhelyezve, ahogy ma szokták, hanem ferdén, körülbelül 22—23° elhajlással. Célja ennek mi volt, nem tudom, de a csúcs-íves stílus idejében divatban volt az ilyen ferde gerenda-elhelyezés.

A két falvastagítás között befoglalt nyolcszögű toronyfal, a külső fehér színű habarccsal ellentétben, valami vöröses, vagy barnás színű, kevésbé kemény habarcsba volt rakva, s téglái más méretűek voltak, megint kisebbek. Méretük: 27—27½—28 cm. hosszúság, 12—13—14 cm. szélesség és 4½—5 cm. vastagság.

A feltűnően különböző téglaméret, a másszínű habarcs, s a fal burkolása, illetve belső kibélelése mutatja, hogy itt egy *negyedik* építéskorral van dolgunk. Ezek a kisméretű téglák már korábban is előbukkantak a gót és a kései-gót falból, egyenként, láthatólag másodlagos elhelyezésből s már akkor is azt lehetett sejteni, hogy kellett az épületben lenni olyan falrészletnek, amely ilyen kis téglákból volt építve. A bontás folyamán nyílást vágtak a torony keleti falába, amelyen u. n. téglacsúzdát helyeztek keresztül. Itt már világosan mutatkozott a fal profilmetszésében a külső és belső burkolat, s a kisméretű téglákból való belső falmag. Az mindjárt nyilvánvaló volt, hogy ez a falmag a harmadik építéskornál is régebbi. De mely időből való?

Addig, amíg a fal tagozását, nyílásait, esetleges párkányait nem láthattam, csak a téglákból lehetett erre következtetni. Régészeti irodalmunk, sajnos, keveset foglalkozott műemlékeink téglaméreteivel. Csak itt-ott akad egy-egy adat erre vonatkozólag. Pedig a téglaméret igen fontos és biztos kormeghatározó. Ha nem is volt a múltban hivatalos és hatóságilag megállapított téglaméret mint napjainkban, mégis valami egyöntetűség ebben a tekintetben le nem tagadható. Úgy látszik, minél messzebb megyünk vissza-

felé időben, annál kisebbek a téglák. A Demeter-templomnál három építéskoron keresztül valóban így van. De lássunk néhány hazai példát.

Nagyszebenben a XV. század első felében $29 \times 14 \times 7$ cm. méretű téglákat kezdenek használni a nagytemplom építésekor. Az ennél régibb falak téglái jóval kisebb méretűek.¹ A tatárfalvi református templom XIV. sz.-ból való téglái $28 \times 12 \times 5$ cm.-esek.² Az aracsi templom (XIII. sz.) téglái $26-27\frac{1}{2} \times 13 \times 6\frac{1}{2}$ cm.³ A bodrog-monostorszegi pálos monostor (1231—1497), az Árpádok idejéből való falainak $28 \times 17 \times 5$ cm. méretű téglái vannak.⁴ A kalocsai templom alatt lévő, Szt. István idejéből származó első templom szentélyének fundamentuma kőből és $23 \times 12 \times 4$ cm. méretű téglákból van rakva.⁵ Ebből a kis összeállításból is látni, hogy időben visszafelé a téglaméret csakugyan csökken; a Demeter-templom belső toronyának téglái e szerint körülbelül a XIII. század idejére tehetők. Mit a további „ásatás” meg is erősített.

Amint tudniillik a falbontó munkások csákányai lejjebb hatoltak a torony falában, egyszerre körös-körül ablaknyílásokra bukkantak, amelyek gondosan be voltak rakva téglával, vagy nagy nyers kőtuskókkal. A torony-nyolcszög minden oldalán egy-egy keskeny nyílású, felül félköríves záródással ellátott ú. n. ikerablak tűnt elő. Az ablaknyílás szélessége egy téglahossz (27—28 cm.), a kettő közti pillér ugyanannyi volt, belvilágának magassága 1.50 m. Az ablak külső síkja egy téglaszélességnyre be volt mélyítve a falba, s egy ugyanolyan széles keret kísérte az ablakot, amely felül közepén egy harmadik ívvel kiemelkedve, a közismert lóhereíív (Dreipass) idomot mutatta. (2. ábra, a.) Nevezetes és érdekes ezeken az ablakokon az volt, hogy míg az ablaknyílások rendes boltozással voltak építve, addig a külső vakív széle nem boltív, hanem lapjukra egymás mellé fektetett téglákból volt kirakva. A középső ív tetején egy vízszintesre helyezett téglafejezte be az ívet, s ez a téglafeje egy kissé ki volt faragva, úgy, hogy ez az ív tulajdonképpen már nem volt félkörív, hanem igen nyomott, széles csúcsív.

Az ablaksort pontosan felmértem és lerajzoltam, a lebontását azonban, sajnos, nem tudtam megakadályozni. De alig hogy eltűnt a kőművesek csákánya alatt ez az első sor ablak, már egy újabb sornak az ívei bukkantak elő a falból. (2. ábra, b.) Ez a második már nem ikerablak, bár szintén kettő-kettő van egy-egy oldalon, tehát szintén 16 nyílás az emeleten körül. Ezek az ablakok már határozottan csúcsos ívűek. Még pedig igen érdekes és rendkívül primitív, szinte naivnak mondható a csúcsív szerkezetének technikai megoldása. Az egyes ablaknyílások ugyanis nincsenek boltozva, hanem két-két egymással szembeállított téglafeje alkotja a háromszögalakú csúcsos fedezést. Egy-egy ablaknál a falvastagságon keresztül 4 pár téglafeje van így egymás mellé állítva. Kívül ezek az ablakok is vakívvá vannak

¹ Arch. Ért. U. F. XXX., 2. ² U. o. I., 159. ³ Arch. Közlem. VIII., 48. ⁴ Arch. Ért. U. F. XXII., 5. ⁵ U. o. XXXI., 20.

kerítve, ez már fent szabályos csúcsív alakú. Azonban ez sincs szerkesztve, illetve boltozva, hanem mint a felső ablaksornál, csak lapjukra fektetett téglákból van kirakva. Ez az ablaksor arról nevezetes, hogy méretei nagyon különbözőek, falazása igen kezdetleges. Így például az ablaknyílások szélessége 20 és 32 cm. között váltakozik. Általában azonban itt is egy téglahossz volt a szélesség mértéke.

Közvetlen az ablaksor alatt következik egy ugyanolyan fűrészfogpárkány, mint amilyen a felső ablaksor felett volt. Ez alatt pedig közvet-

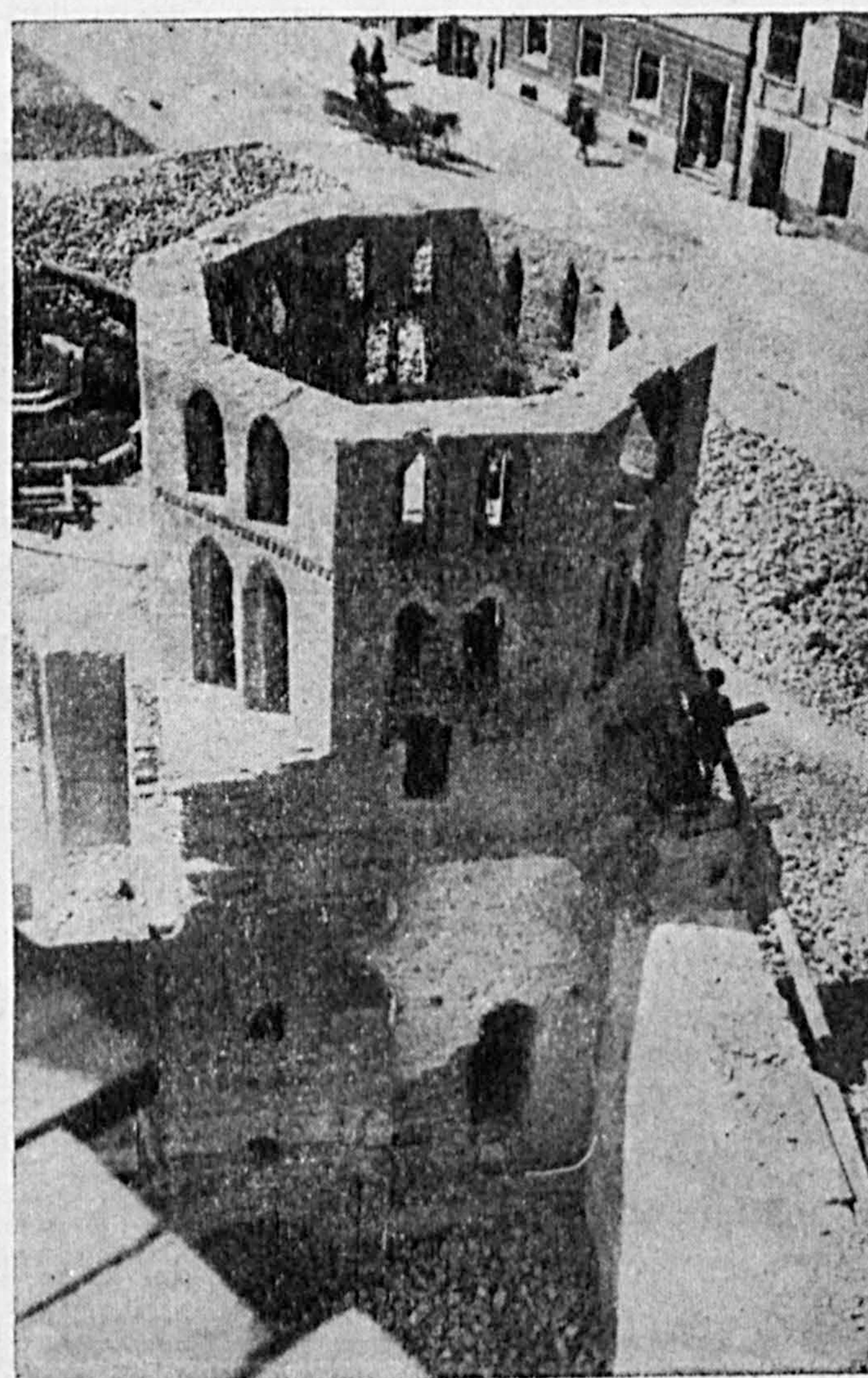
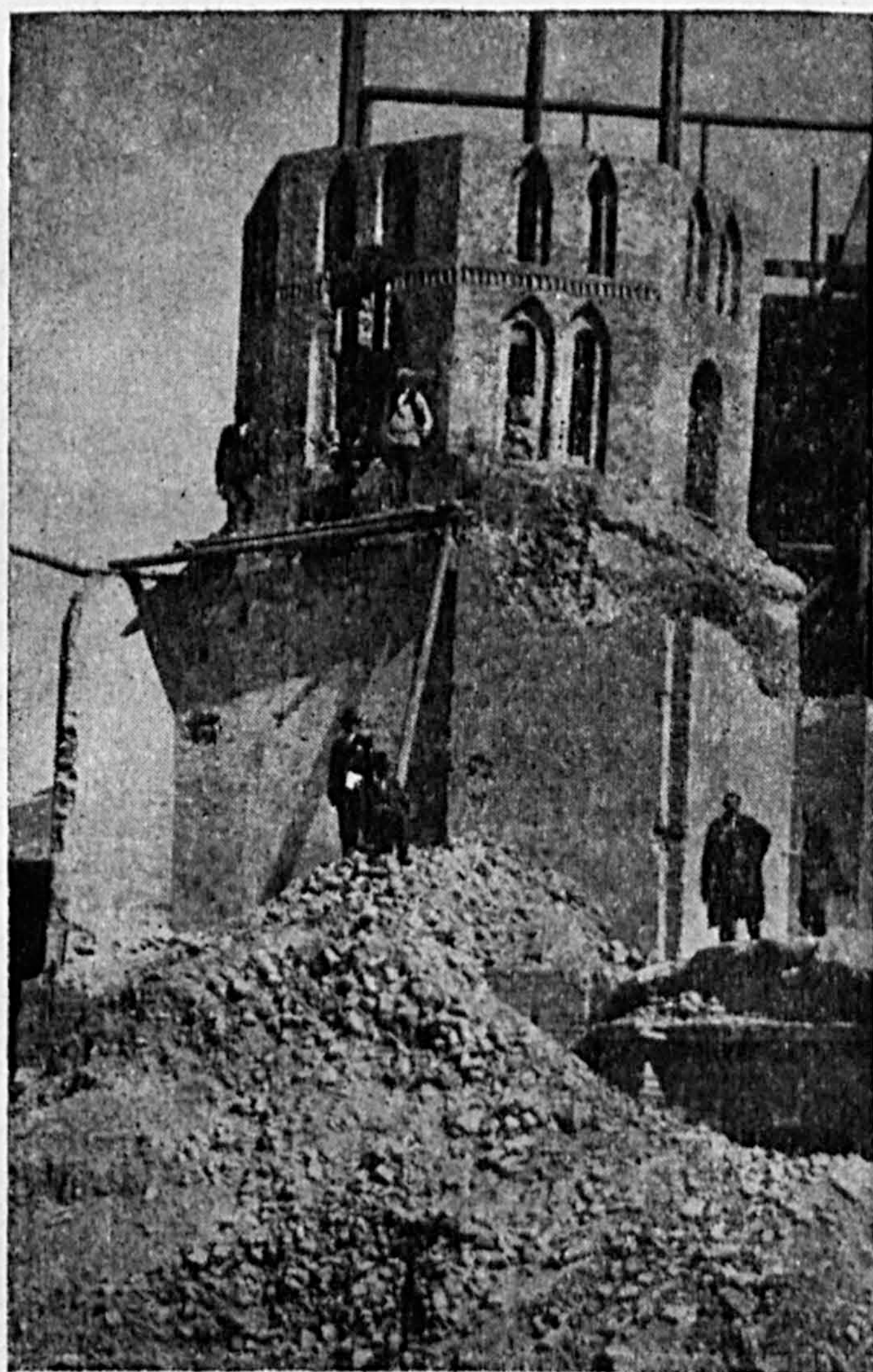

Fig. 3. ábra.

*A szegedi Szent Demeter-templom tornya.
Turm der St. Demetrius-Kirche zu Szeged.*

lenül, csak egy sor téglától elválasztva kezdődik a felülről számítva harmadik ablaksor csúcsíve. Ezek újra páros ablakok, bár nem foglalja össze őket közös ív, hanem külső keretüknek a közepén közös féloszlopuk van. Az ablaknyílások csak valamivel szélesebbek a felsőkénél, ellenben jóval, magasabbak, is felül újra félkörívesek, mint a legfelső soré. Külső vakívük

amely megint egy téglaszélességnyi szélességben és mélységben, felül szabályos csúcsos ívű, de megint boltozás nélkül való. A másfél téglaszélességű középpillér előtt van egy síma féloszlop téglából, amelynek sem lába, sem kapitelve nincs. (3. ábra.)

A harmadik sor ablak lábánál hirtelen véget ér a torony nyolcszögű idoma. Két sarkán kb. 45°-nyi ferde lemetzés képezi az átmenetet a négyszögbe, a másik két (belső) sarkon pedig vízszintes volt az átmenet, hogy miképpen és miért, azt már nem lehetett megállapítani, mert a fal ott a lefejtett csúcsíveskori falburkolat alatt igen rongált volt. Ez az erős rongáltság különben folytatódik lefelé a torony déli (a hajó, ill. előcsarnok felé eső) oldalán is, s erre az erős rongálásra kielégítő magyarázatot eddig nem tudtunk találni.

A legalsó ablaksorban, sajnos, három ablakpár hiányzik, nyomaik azonban világosan láthatók, eredetileg tehát mind a nyolc oldalon egyformán megvoltak. A déli oldalon valami ajtóféle, félköríves nyílás van a kettős ablak helyén, amely láthatólag utólagos töréssel és utánfalazással készült. Talán a padlástérre szolgáló ajtó volt valamikor. A torony nyugati és északi oldalán akkor, mikor körülfalazták a tornyot, egy-egy félköríves nagy ablakot vágtak az eredeti ablakpárok helyére, úgy, hogy akkor nemcsak a két ablak közti pillér tűnt el egészen, hanem az új ablak íve erősen belevágott még a fölötte lévő középső ablaksorba is.

A torony alsó, négyszegletes része még nincsen teljesen kifejtve. A bontás munkája megakadt egyrészt technikai okokból, másrészt meggondolandó az is, hogy mi és mennyi fejtendő le még a falakról, mert a XVIII. század barokk toldásaitól megtisztítva ezt az alsó részt, már csak korábbi vagy későbbi középkori vastagító rétegek lefejtéséről lehet szó, amelyek megtartása vagy megnemtartása felett előbb határozni kell.

Az ilyenformány napvilágra került nyolcszögű torony nemcsak régészeti tekintetben becses és érdekes emléke Szeged városának, hanem művészi szempontból is figyelemreméltó s szinte páratlan a maga nemében. A torony kétségtelenül a XIII. században épült, abban az időben, amikor nálunk az ún. *átmeneti stílus* divatja volt. Ez volt az az idő, amikor az új stílus, a gótika szelleme már honosodni kezdett, de a régi stílus, a román, még nem vesztette el kedveltségét. Amikor a régi stílus ismert technikai szerkesztéséhez a még kevésbé ismert új stílus új formáit keverték. Világosan látszik ez a mi tornyunkon is. A félkörívet tudták szabályszerűen boltozni, ellenben az új elemet, a csúcsos ív szerkezetét még nem ismerték, azt primitív-naivan utánózták, szerkezet nélkül.

De éppen ebben a naiv primitívságban van meg az a frissesség és különös báj, amely általában jellemzi az új stílusok kezdőkorát, tavaszát. Ez az egyszerű eszközökkel elért művészi hatás, ez a kedves frissesség teszi a mi tornyunkat is olyan becsessé, hogy nemcsak régészeti, hanem művészeti okokból is feltétlenül megtartandó. El sem tudjuk képzelni, milyen érdekes

lehetett az az elpusztult templom, amelynek ez volt a tornya. Milyen merész és művészi gondolat volt az a torony építőjétől, hogy abban az időben, amikor olyan takarékosan bántak a falnyílásokkal, amikor csak egy-egy lőrésszerű ablakocskát nyílt egy-egy emeleten, háromszor tizenhat, tehát *negyvennyolc ablakkal*, szinte átlukasztotta a torony falait. Tették ezt abban az időben, amikor az ablakok üvegezését még nem ismerték, sőt még a szokásos fatáblák nyoma sem látszik ezeken az ablakokon. Valóságos Aeol-hárfa lehetett ez a torony az örökösen fujdogáló szegedi szélben.

Nemes egyszerűségén és primitív szerkezetén kívül még arról is nevezetes ez a torony, hogy kizárólag téglából épült, egyetlenegy darab terméskő sincs rajta. A középkori építőművészet tudvalevőleg a terméskő alkalmazásából fejlesztette ki szerkezeti és díszítő tényezőit, stíljét. De nálunk igen sok vidéken, egész országrészekben nem találni terméskövet s a középkori szállítóeszközök nem voltak olyanok, hogy a követ messziről lehetett volna szállítani nagyobb nehézség nélkül. Így ezeken a vidékeken a helyben előforduló építésanyagra, a téglára voltak utalva. Ahogy azonban a gótika fényes fejlődését a faragott terméskő alkalmazásának köszöni, úgy természetes az is, hogy a téглаépítészet más irányt volt kénytelen követni, amely az építőanyag tulajdonságainak megfelelt. Az aránylag kisméretű téglákból nem lehetett sem merész konstrukciókat szerkeszteni, sem ékítményes díszítéseket alkotni. A téгла éppen a legművészebb részletek készítésére alkalmatlan. Ez magyarázza meg a téглаépítésű templomok nagy formaszegénységét s az ablakok, oromfalak s általában a külső nagy egyszerűségét. Így bizonyos egyformaság és egyszerűség keletkezett, amely általában mindeütt jellemzi a téглаépítészetet. Ezért fokozottan becses és értékes a mi tornyunk, mert építője még ilyen szegényes építőanyaggal is művészileg szépet és nem mindennapit alkotott, tisztán az arányok helyes egyensúlyozásával és a tagozások művészi érzékkel való csoportosításával.

Önkéntelenül felvetődik az a kérdés ezek után, hogy volt-e ennek a toronynak valaha párja. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a tatárjárás előtt épített templomainknál szinte szabály volt a nyugati homlokzat előtt álló két torony, még kisebb falusi templomoknál is, továbbá azt, hogy a mi tornyunk a templomhomlokzat egyik sarkában állt, s nem a homlokzat közepén, joggal következtethetünk arra, hogy valóban volt párja ennek a nyolcszögű toronynak is. Bebizonyítani ezt mindeddig nem lehetett, mert a másik torony helyén eddig csak egy későbbi, csúcsíves időből származó toronynak maradványa került elő. Nem lehetetlen azonban, hogy lejjebb még a régebbi torony nyomai is feltalálhatók lesznek. Ez a másik torony, a most felfedezettnek párja, valami katasztrófa következtében pusztulhatott el, hisz a templomot 1444-ben nagy földrengés érte, tűzvész is többször pusztította, mit a napvilágra került nyomok mutatnak. Valószínűleg olyan rongált és dűledező állapotban volt valamikor a másik torony, hogy nem lehetett megtartani, s ezért lebontották. Hogy csakugyan megvolt-e, azt remélhetőleg majd a fundamentumok kiásása fogja megmutatni.

Hogy mikor épült a szegedi Szent Demeter-templom, azt most még nem tudjuk megállapítani, de ennek a napvilágra került nyolcszögletű torony építési idejét hozzávetőleges pontossággal a XIII. század közepe tájára tehetjük. Hogy kik építették, arra természetesen írásbeli bizonyítékok híján nem lehet megfelelni. Csak feltételezni és sejteni lehet, hogy azok a hospitesek voltak az építői, akiknek IV. Béla király 1247. évben kelt adománylevelével a csongrádi várhoz tartozott Tápé nevű néptelen földet, valamint a tatárok által legyilkolt Csupor-nemzetség volt birtokát a Vártó nevű halastavat adományozta.¹ Tudjuk, hogy IV. Béla a tatárjárás után

külföldi telepeseket hozott be az országba és ezek, valamint az akkoriban bevándorolt kolduló barátok új építéstílust, a csúcsívest honosították meg hazánkban.² Magyarország legrégebb koldulóbarát-szerzete a dominikánusok, akik az országban sok templomot építettek. Szegeden is voltak dominikánusok vagy predikátorok, ahogy régebben nevezték, volt itt zárdájuk és templomuk is. Azt azonban nem tudjuk, hol volt a zárdájuk, hol állott a templomuk. Emlékezetüket a török hódoltságig a róluk elnevezett Predikátor-utca hirdette.³ Nem valószínű azonban, hogy ezek a barátok építették volna a Demeter-templomot, illetve annak nyolcszögű tornyát, mert arról nincsen adatunk, hogy a templom valamikor zárdatemplom lett volna, ellenkezőleg mindig plebánia templomként említik. Valószínűbb az a feltevés, hogy IV. Béla király hospitesei emelhették, akik minden valószínűség szerint a szegedi várat is építették és a várhoz csatlakozó Palánk városrész alapítói és telepítői is voltak.

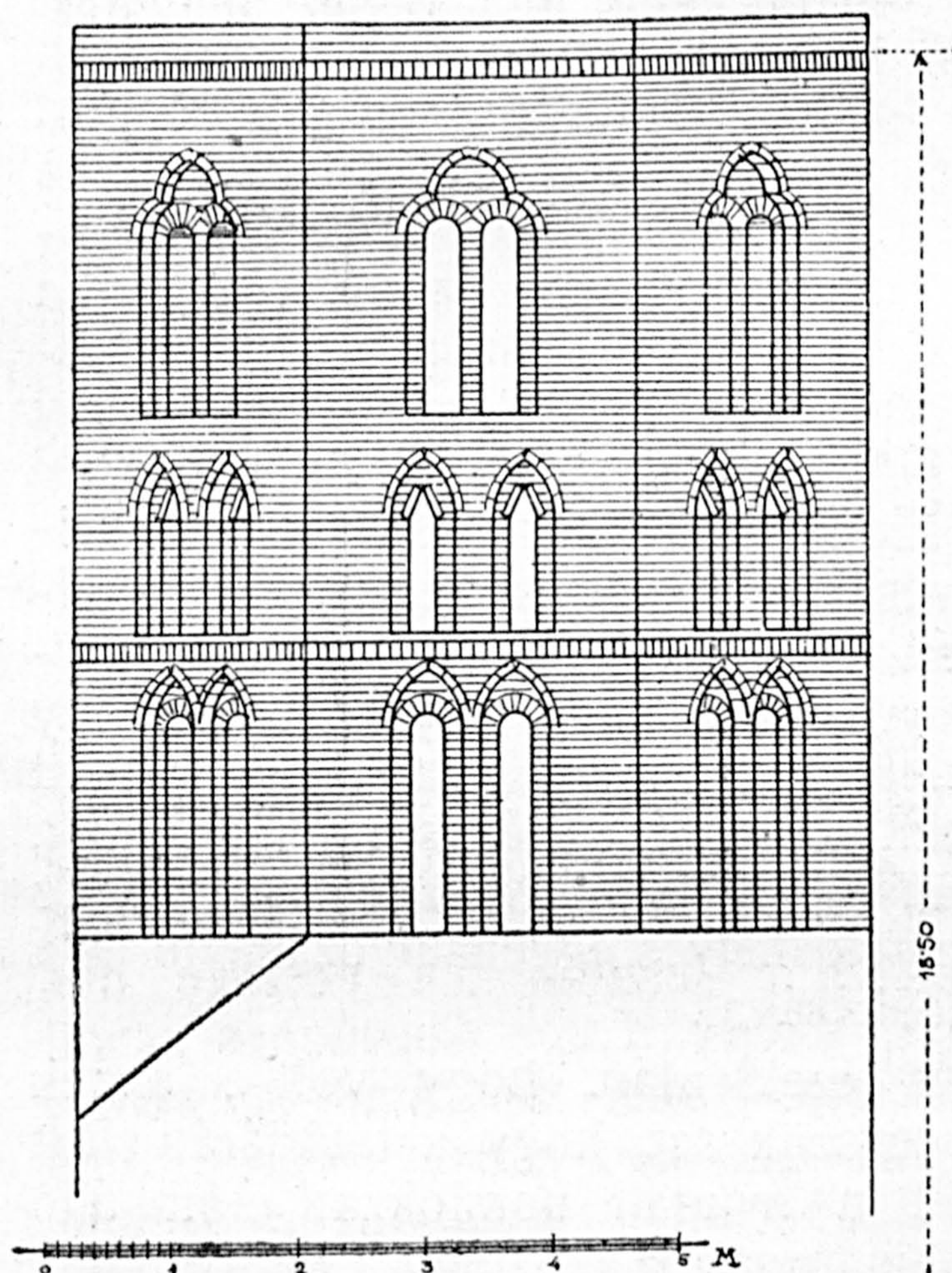

Fig. 4. ábra
A nyolcszögű torony rekonstruált felső részének rajza.
Rekonstruktion des achteckigen Turmes.

*
* *

Az azóta műemléknek és fenntartandónak nyilvánított torony megmenekült a teljes pusztulástól. A lebontott harmadik ablaksor visszaállítható,

¹ Reizner i. m. I. 38. ² Arch. Ért. XII. 332. ³ Reizner i. m. III. 28.

s a feltűnő rongálások stilszerűen kijavíthatók. A torony az új fogadalmi emplom homlokzata előtt áll, de nincs útjában, s nem rontja annak esztétikai hatását. Egyszerűen nemes külsejével és szerény méreteivel nem lesz hátrányára a mögötte álló hatalmas új homlokzatnak, sőt a kettő között mutatkozó kor- és stílbeli ellentét csak fokozhatja az művészi összhatást. A régi tornyot egy kis pázsittükörrel kell körülvenni, alsó rongált részét örökzöld növényzettel befuttatni egészen az ablakok magasságáig, a sajnos, lebontott harmadik ablaksort a meglevő anyagból újra felépíteni, az egészet pedig stilszerű szerény fedéssel ellátni. Ha így fogják a tornyot kiképezni és helyreállítani, akkor Szegednek nemcsak megbecsülhetetlen értékű történelmi-, hanem valóban szép és művészi műemléke is lesz, olyan amelyhez hasonló más magyar városban nincs, amilyennek példáját csak messze külföldön találni.

Cs. Sebestyén Károly.

DIE KIRCHE DES H. DEMETRIUS ZU SZEGED.

(Abkürzung.)

In der Stadt Szeged wird gegenwärtig eine alte Kirche abgebrochen um an deren Stelle die neue Votivkirche zur Erinnerung an die furchtbare Überschwemmungskatastrophe vom Jahre 1879, zu errichten. Die dem Heiligen Demetrius geweihte alte Kirsche zeigte letzthin die Formen des Barocken Stils aus dem XVIII. Jahrhundert. Während des Abbruches zeigte es sich aber, dass dies eigentlich die älteste Kirche der Stadt gewesen, die im Laufe der Jahrhunderte mehrfach um- und neu gebaut wurde, und bei der man bisher vier verschiedene Bauperioden konstatieren konnte. Als ältester Bauteil ist besonders jener achteckiger Frontalturm bemerkenswert, der als inneren Kern von einem später vierseitig ausgestalteten Glockenturm umbaut war. Es ist dies ein ausschliesslich aus Backstein aufgebauter, unter vierseitig, in der Höhe von 12 M aber in's Achteck übergehender Turm, der in drei übereinander gestellten Reihen, insgesamt achtundvierzig Fensteröffnungen hat. Dem Stile nach stammt dieser Turm aus den Mitte des XIII. Jahrhunderts, der Zeit, als in Ungarn der sogenannte Übergangsstil herrschte. Es ist dies jene Zeit in der nach der Tartaren-Verheerung, die fremden Siedler und die damals eingewanderten Bettelmönche die Formen des neuen Stiles, die der Gotik nach Ungarn brachten. Der Turm zeigt anschaulich die Zeichen dieser Zeit, als man noch die Konstruktion des Romanischen Stiles beibehielt und die neuen Formen der Gotik dazumengte. Er ist mit feinem künstlerischem Geschmack gebaut, und obwohl

mit einfachen Mitteln, und in recht primitiver Technik aufgeführt, dennoch ein schönes Beispiel der Kunst jener Zeit und mithin ein recht wichtiges Kunstdenkmal der an solchen Objekten sehr armen Stadt Szeged. Wer den Turm und die zweifellos dazugehörige, inzwischen aber verschwundene Kirche des XIII. Jahrhunderts gebaut, ist in Ermangelung an schriftlichen Beweisen, nicht mehr zu ermitteln. Vielleicht waren es jene Hospites, die König Béla IV. in Szeged angesiedelt hatte, und die wahrscheinlich auch das damalige Burgkastell gebaut und die anschliessende, Palank genannte, jetzt Innere Stadt, gegründet und besiedelt haben.

Karl Cs. Sebestyén.

A SZEGEDI HALÁSZBÁRKA.

Szeged földrajzi helyzete magyarázza meg, hogy lakosainak jelentős része a múltban olyan foglalkozást választott magának, amely a települési tényezők felhasználásával a megélhetést a lehető legkönnyebben biztosította. A legrégebbi települőknek két tényezőt lehetett figyelembe venniük: a nagy kiterjedésű legelőket, melyek önmagukat kínálták az állattenyésztésre és a Tisza szövevényes vízrendszerét, mely a régi térképek tanúsága szerint sehoggy sem hasonlított a maihoz, de éppen a beletorkolló fokok és erek sokasága miatt vízalatti kincseit felkínálta a halászok szabad zsákmányául. A gazdasági viszonyok lassú átalakulása fokonként szorította össze a legelőket s ha eleinte kisebb területeket hódított is el belőlük az eke, végre mégis teljesen háttérbeszorította s mindinkább a határ külső részére korlátozta, helytadva az előre törő sokoldalú földművelésnek. Ez a tényező, ha szerepet játszott is az őslakosság idetelepülésekor, nem játszhatott szerepet a város fejlődése szempontjából. Sőt éppen ellenkezőleg; a messze fekvő szállások benépesítése a városból vont el a lakosságot s a kifejlett tanyai élettel, ha gazdaságilag nem is, de lélekben és gondolkozásban teljesen elszakította őket a városban élőkől.

A másik tényező: a Tisza, úgyszólván egyedüli tényezője volt a városi fejlődés lehetőségének. Nem arra a rohamos fejlődésre gondolunk, mely az utolsó nagy árvíz pusztításai után, egész a háború kitöréséig jellemezte a várost, hanem arra a fokozatos, lassú haladásra, amely a középkori, majd a törökhódoltság után meginduló újkori történelemben tűnik elénk. Az a tény, hogy a mű- és vasútak építése előtti korszakban a folyók szabták meg a közlekedés irányát és úgyszólván az egyedüli biztos útvonalat a medrükben úszó hajók követhették, már magában is elég lett volna a város fejlődéséhez. Pedig ez még nem volt az egyedüli. A Maros beömlése fontos torkolati várossá tette Szegedet, mely a marosi útvonal miatt fontos átkelő hely is lett.

Úgy az egyik, mint a másik tényező a halászaton kívül más vízi élet lehetőségeit is megnyitotta: a hajózását, mely természetesen magával vonta a hajóépítő telepek létesítését is.

A Maroson lefeléúszó só raktározása, a szerémségi szőlőtelepek terményeinek idehozatala mindinkább növelte a hajószükségletet. De a nagy lendületnek indult vizimalomipar is hajókat igényelt. Az ereken, fokokon és vadvizeken halászó népek, ha eleinte maguk csinálták is, később e telepeken szerezték be nagyobb hajóikat s ezáltal hozzájárultak a hajóépítés mester-

ségének kifejlődéséhez. A Tisza vize megteremtette azt az ősiparágat, melynek rohamos fejlődése egyéb iparágaknak is életet adott. Így fejlődtek ki azok az iparágak, melyek a legegyszerűbb hajóknál is szükséges dolgokat készítették: köteles, iszkábás, lánckészítő és fűrészipar s azok, amelyek ezeknek eszközeit állították elő. Természetesen ezek az iparágak Szeged népének kezében népi iparként fejlődtek s így néprajzi szempontból is megérdemlik a figyelmet.

A valamikor erősen fejlődött hajóipar a törökhódoltság korában veszendőbement s a hódoltság után is csak foltozó mesterség volt mindaddig, míg a Szeged környékén megindult termelés kivített nem produkált. Ennek fokozatos emelése körülbelül a XVIII. század végén érte el tetőpontját, mikor Vedres tanúsága szerint évenként legalább is 300 sós és 300 födeles hajó fordult meg Szegeden.¹ Ezek a nagyobbára összetákolt hajók szolgáltatták

Fig. 1. ábra.

az első anyagot a hajóépítéshez. Ettől kezdve fokozatosan emelkedik a hajóépítők (superok) száma, akik bár igen tekintélyes számmal voltak, önálló céhet soha se alkottak.

Nem lehet célnom, hogy e helyen a hajóépítés multjával behatóan foglalkozzam, melyet Reizner Szeged történetének III-ik kötetében kellő részletességgel tárgyal; de viszont nem lehet elhallgatni néhány olyan dolgot, amely erősen hozzájárult a Tiszapart arculatának megváltoztatásához. A hajóipar rohamos fejlődése következtében egész éven át faragók, fűrészelők és hajóácsok százai nyüzsögtek úgy az alsó, mint a felső Tiszaparton, ahol a supergazdák foglalkoztatták őket. (1. á.) Ocskai, Hajdú, Terhes, Kopasz, Zsótér, Ábrahám² ezek a nevek, melyek a XIX. század hajóépítőiparát méltóképp reprezentálják. Az ő jó módjuk a kezük alatt dolgozókra is kiterjedt. A faragó, malomépitő és hajóépítő iparosok száma rohamosan emelkedett. Házaikat

¹ Vedres: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. Szeged, 1815. 36. lap.

messziről meg lehetett ismerni az avult hajókról leszedett orrtőkéről, mely házaik kiskapuja elé került.³

Az 1842-ben Szegeden megjelent első gőzhajó zakatolását ugyan még elnyomta a két hajóépítő telep kopácsoló, faragó, fűrészelő munkájának zaja; füstjét legyőzte a terjengő kátrányszag, de a hajó bűgása mégis vészjel volt a hajóépítés történetében, amely hosszabb kínlódás után fokonként szorult vissza nagy jelentőségével.

A vasúthíd és állomás építése az alsó Tiszaparti telepet tette tönkre, a gyári hajóépítés a felső tiszai (2. á.) nagy hajótelepnek adta meg a kegyelem-

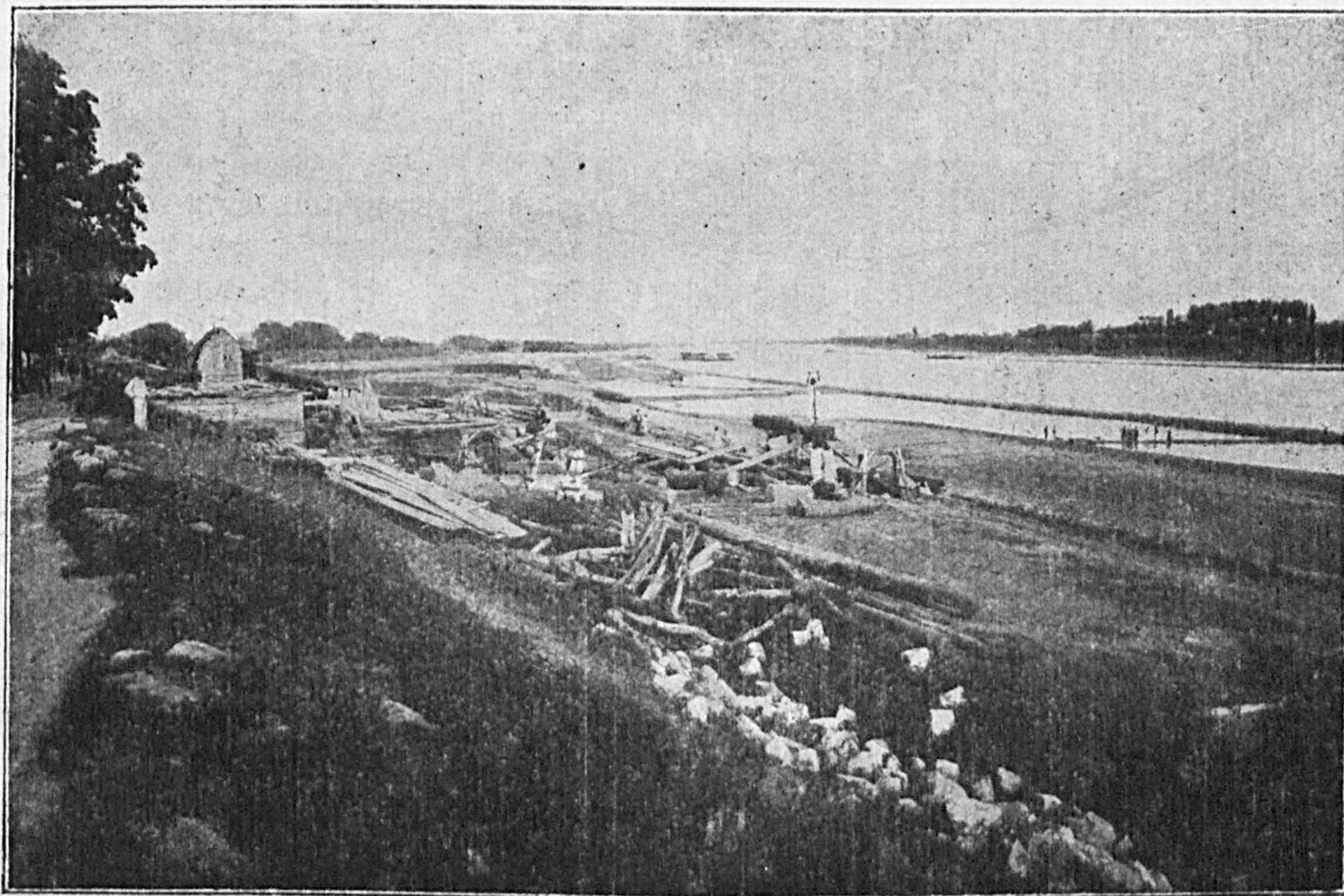

Fig. 2. ábra.

dőfést. Lassankint már csak a meglévők foldozgatására, homokos hajók építésére s a halászok igényének kielégítésére szorítkozott.

De a Tiszaszabályozás az igazi jó halászó helyeket is eltüntette s az igények e téren is fokozatosan csökkentek. A háború kitörésekor bekövetkezett pangás e téren valóban a halált jelentette.

Tíz éven keresztül még csak nyoma sem volt a hajóépítésnek. Az elmúlt év nyarán valóságos szenzáció volt a meginduló élet. Egyszerre két

² Reizner: i. m. III 484. ³ U. ott.

helyen is építettek. Egy nagy homokos hajó és egy halászbárka készült. Ez az építkezés elevenítette fel a mult szép emlékeit. Így kínálkozott alkalom arra, hogy a halászbárka öt hétig tartó építésének minden jelentős pillanatát sikerült megörökíteni, mielőtt kifejezésével és technikájával együtt el nem tűnt a rohanó idővel együtt.

* * *

A bárkaépítés előkészületei meglehetősen sok időt vesznek igénybe; ki kell faragni, fűrészelni a nehéz tölgyfatörzsekből készülő gerendázatot és a bárka alját alkotó vastag fenyődeszkákat. Mind a kettő más-más módon történik. A tölgyfa törzseket *baltával* durván, szegletesre faragják, majd

Fig. 3. ábra.

szekercével simábbra igazítják. Ez a munka alacsony, 40—50 cm. magasságú *bakokon* megy végbe. Ha a négyszegletes forma már elég jó s az oszlopot fenék- vagy oldal-deszkának akarják felhasználni, egyik végén 2 m. magas, másik végével a földön fekvő bakra csúsztatják fel *hévér* segítségével. A lefelé ereszkedő oldalon mindkét bakon erős *vaskapcsokat* vernek be, hogy a lecsúszást megakadályozzák. Az előkészület után kezdetétveszi a fűrészelés. (3. ábra.)

A *superfűrész* felső fogójával együtt 2½—3 m. hosszú acélszalag, melynek felső végét egy, alsó, két ember részére készített fogóját két ember húzza. A faragott gerendát fűrészelés alatt ide-oda tologatják a bakon, hogy a fűrész mindig alkalmas helyen járhasson. A tőkét, vastagság szerint, úgy fűrészelik

szét, hogy két vagy négy darabba essenek.

Azokat a törzseket, melyek alkalmasak *bögő* és *fartőke* faragására, erre a célra használják fel. Ezeknek a kifaragása azonban nagyon gondos munkát igényel s rendszeren csak akkor csinálják, ha a bárka méreteivel már tisztában vannak. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szegedi superok a fenék kirajzolásához sem a multban, sem most nem használnak egyéb eszközt, mint az *ácsplajbászt* s a készülő bárka méretei a *fenékeszkák* alkalmasnak látszó, kirajzolt méreteihez igazodnak. Így azok az oszlopok, melyek bevágásaiba a deszkáknak illeni kell, előre el nem készíthetők.

Míg az egyik helyen a gerendákat faragják, a másik helyen már a bárka fenekéhez való két colos deszkákon dolgoznak. Alacsony, 50—60 cm. magasságú *bakokra* fektetik a deszkákat és *okker festékekkel* bekent *csapózsínórral* két-három vonalat csapnak rajta mindkét szélén. Ez a két-három vonal arra való, hogy ha az első vonalig faragva, a deszka csapott széle miatt nem kapnának síma felületet, a második vagy a harmadik vonalig is lefaragják, ahol már biztosra megkapják. Először csak *baltával nagyolják*; csak akkor kezdenek *szekercével* egyengetni, mikor látják, hogy az összeillesztéshez alkalmas felületet kaphatnak. (4. ábra.)

Ha azonban olyan szűk helyen dolgoznak, ahol külön *faragóbakot* nem lehet felállítani, akkor azon az állványon faragnak, amelyiken a bárka fog felépülni. Először tehát ezt az állványt kell a szükséges óvatossággal elkészíteni. Erős, teherbíró építményt kell készíteni, mert sok mázsa súly nehe-

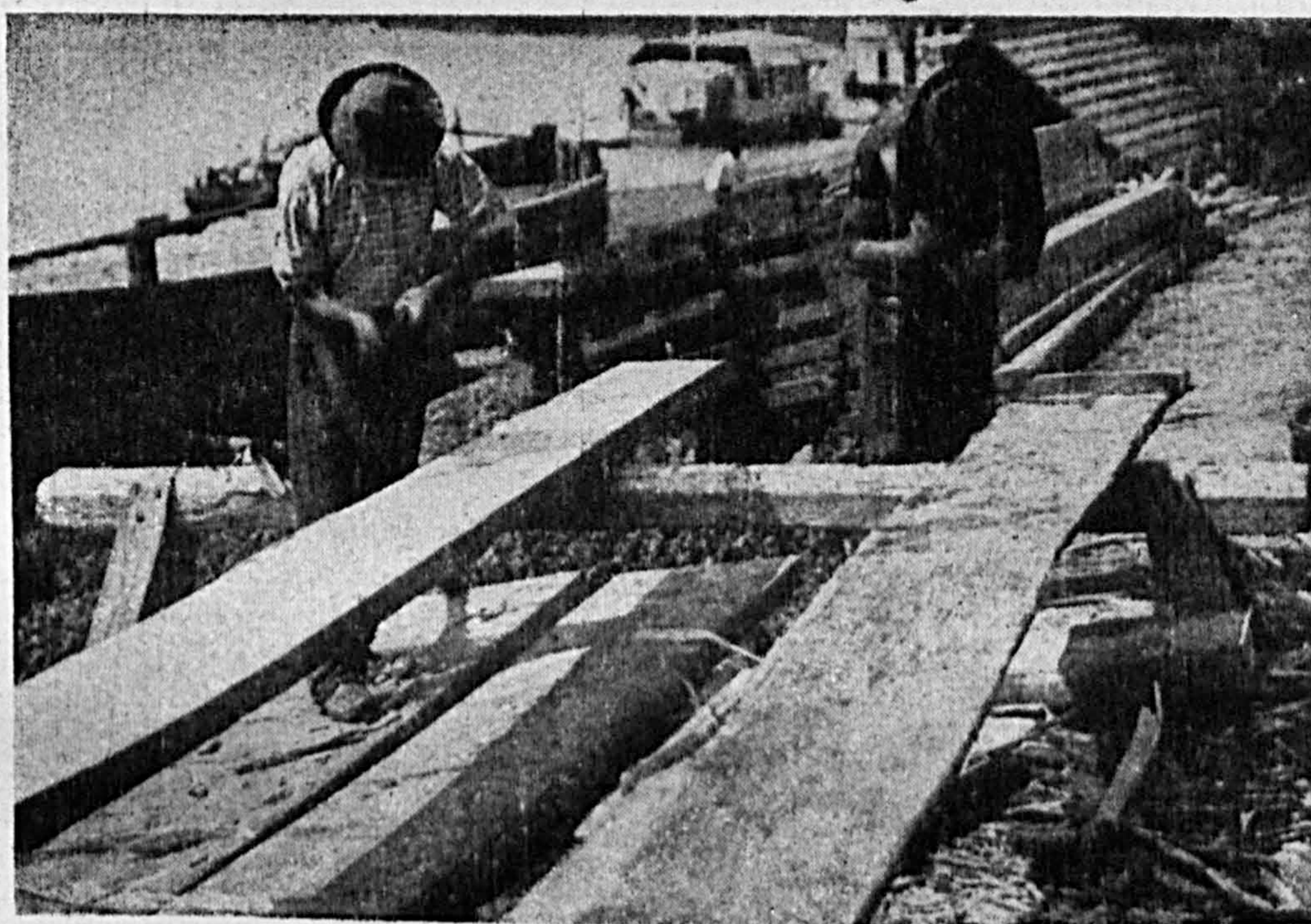

Fig. 4. ábra.

zedik rá az építés alatt s a bárka alatt hanyattfekve dolgozó super életét sem szabad veszélyeztetni.

Az állvány elkészítéséhez 60—80 cm. magas, vastag fenyőtörzs darabokat állítanak *talpra* egy sorban. A másik oldalon *máglyába* rakott oszlop darabokat helyeznek el s a hosszában két félhengerre hasított fenyő gerendákat úgy helyezik el, hogy egyik végük a talpraállított törzsön, másik a part lejtős oldala felől rakott máglyán álljon. Az állványgerendákat (*kantár, stáfli*,) *vízimértékbe* állítják s úgy fektetik rajtuk keresztül a kifaragásra szánt deszkákat. A *kantárok* olyan hosszúságúak, hogy a bárka szélességében

kényelmesen elfér rajtok, sőt annyi hely is marad mellette, amennyi a külön deszkákból épült körüljáróhoz szükséges. (L. 12. ábra.)

Helyszűke miatt ezen faragják meg a *fenékdesszkákat*. (Az eljárást fennebb ismertettük.) A fenékdesszka mindig páratlan számú.

Mikor valamennyi deszkának mindkét szélét a piros vonal mentén símára faragták, szorosan egymás mellé helyezik őket úgy, hogy egyik deszka fenyőszál szerinti szélesedő vége, a másik keskenyedő végével essék egy irányba. Ezután kezdődik az *összepakítás*. Addig tologatják ide-oda a kantárokon, míg az összes meghasadozott végek kívülesnek a már előre elképzelt nagyságú fenék határán. Arra is vigyáznak, hogy az oldal felé eső deszkákból akkora darab essék le, hogy az más helyen felhasználható legyen.

Az így nagyjából összeillesztett anyag középső deszkáján *csapózsínórral*

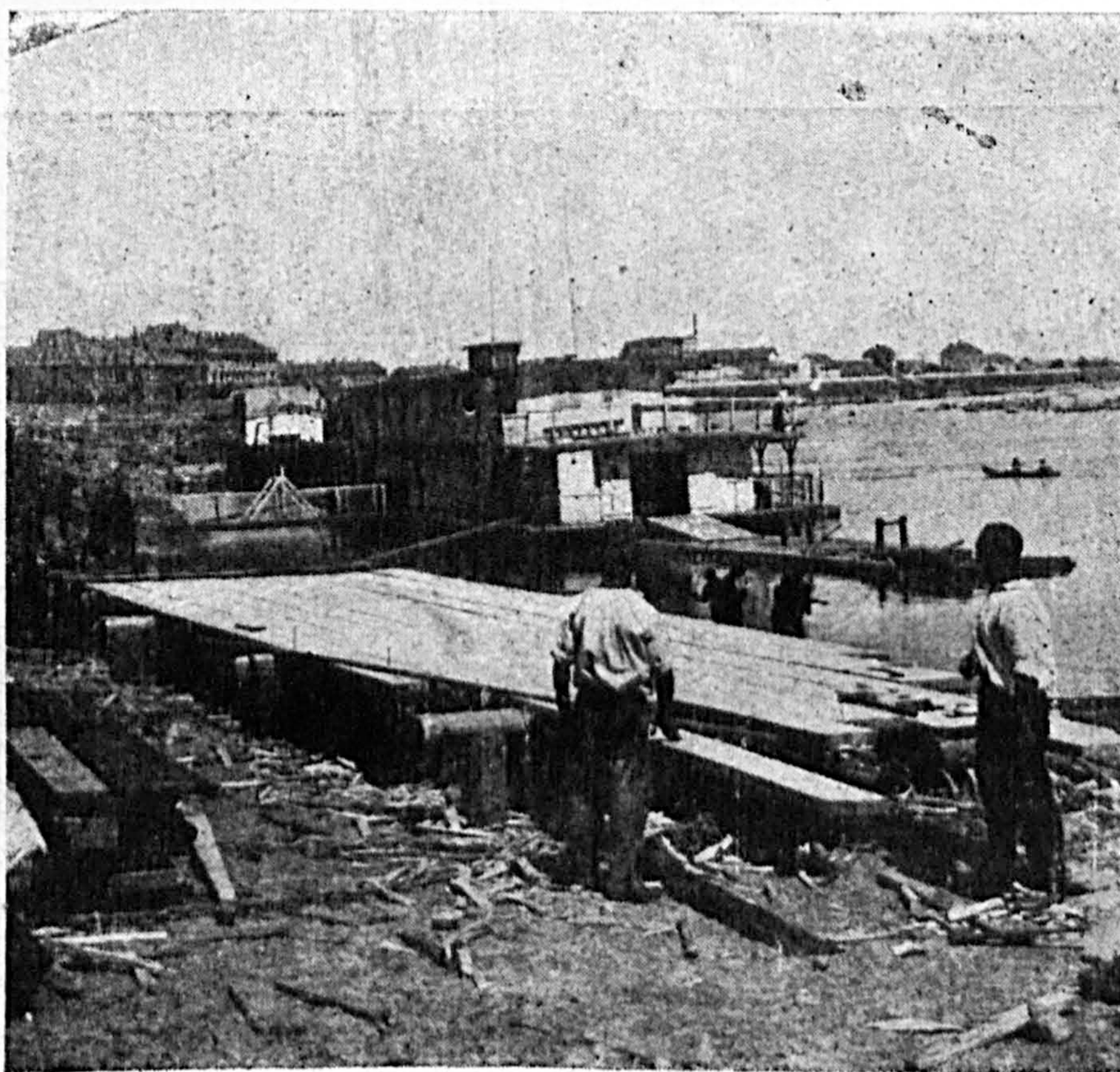

Fig. 5. ábra.

megjelölik a fenék középvonalát s ehez igazítva kezdik a fenék kontúrjának *ideiglenes* kirajzolását. A kirajzolás görcsmentes, rugalmas, kb. két öl hosszú *léc* mentén történik. A lécz egyik végét az *orr* helyére a piros vonalhoz illesztik és hosszú szegekhez feszítve, mellette szemmértékre megrajzolják az oldal ívét; ugyanezt teszik a *far* felőli piros vonaltól is. Az ívet azonban egyelőre csak az egyik oldalon rajzolják ki. Majd *baltaütögetéssel* e rajz kívánalmait szerint kiigazgatják a deszkákat, hogy a repedezett részek e rajz keretein kívül kerüljenek. (5. ábra.)

Ezután következik a másik oldal *hózzávetőleges* kirajzolása. Az egyengető ütögetések természetesen az első rajzot meglehetősen kimozdítják a helyéből. Ezért újra kell rajzolni az egészet, de most már *véglegesen*. De azért ez a rajzolás is csak *szemmérték* szerint történik, *a kifeszített, élére állított lécz* mentén, *ácsplajbásszal*. Most is először az egyik oldalt rajzolják végig, hogy aztán a szemmérték szerint rajzolt oldalhoz a másik oldalt *pontos mérésekkel* utána rajzolják. Ez a munka már nagyon fontos, mert ez adja meg a bárka *tetszetős formáját*, amiről a Szegeden készült hajók, dacára, hogy *tervrajz nélkül készültek, mindég híresek voltak*.

A kirajzolás után a kantárokon fekvő deszkákat, két oldalt a kantárokbba vert *vaskapocs* segítségével összeszorítják. De hogy ez a szorítás minél pontosabb legyen és a deszkák szorosan egymás mellé álljanak, a kapocs és a deszka oldala közé erős keményfa *ékeket* vernek. Mikor már kellőleg simulnak a deszkák, kis négyszegletes deszka darabon átvert, kovácsolt

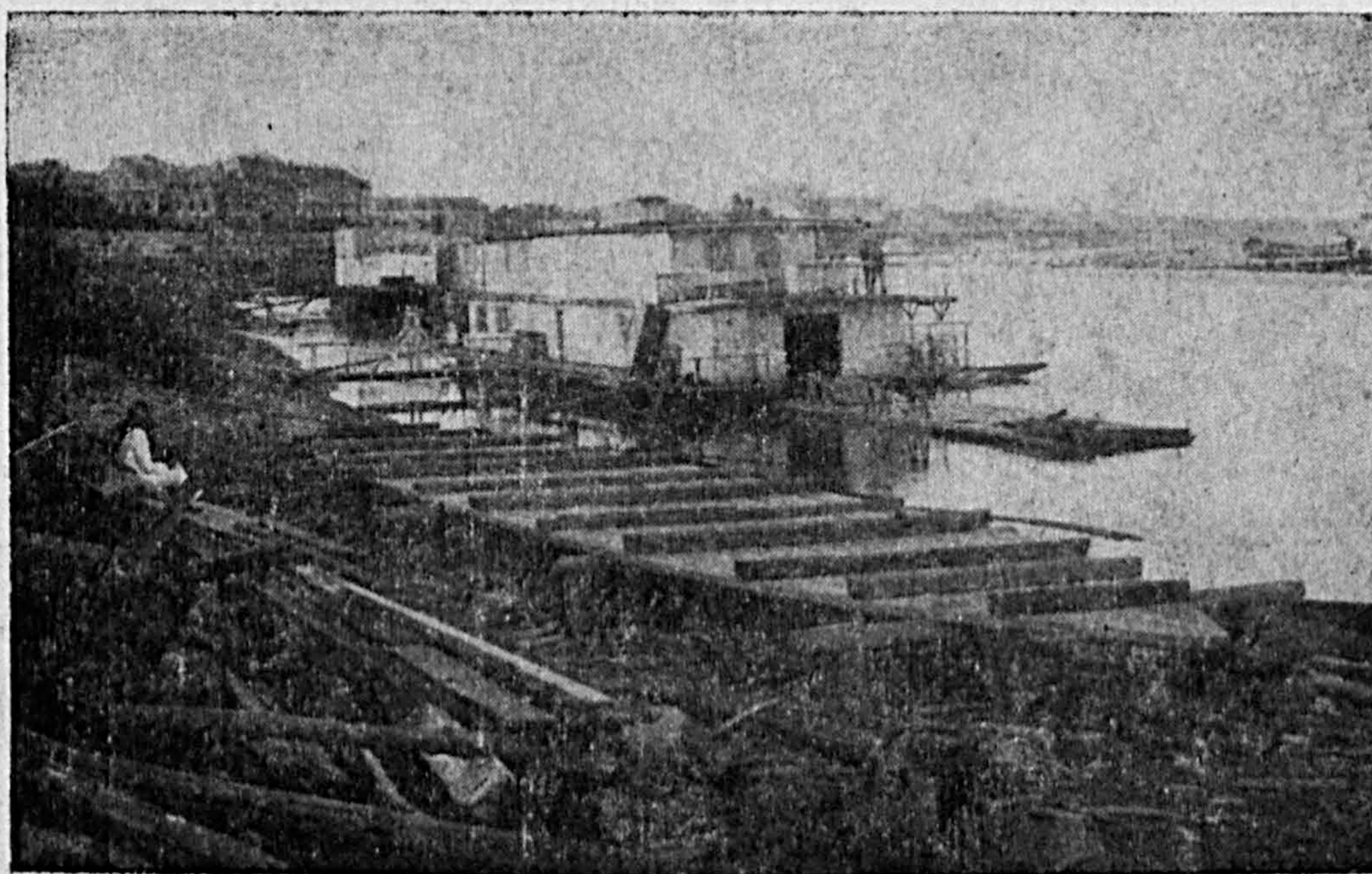

Fig. 6. ábra.

szegekkel mindegyiket a kantárhoz szegeznek, hogy az ékelésből kiszabadítva, a körülfűrészelés alatt el ne mozduljanak.

Most következik a *fenékdeszka kerekítés*. A rajz mellett körül fűrészelik a deszkákat. Így alakul ki a rajz szerinti *bárkafenék*. (6. ábra.)

Természetes, hogy az ovális formát mutató fenéken az elkeskenyedő deszka végek több helyen szabadon maradnak. Ezeket tehát hozzá kell erősíteni a mellettük lévő deszkákhoz. *Furdancs* segítségével megfúrják a deszka éleket jó mélyen és hosszú kovácsolt szegekkel, melyeknek még a fejét is mélyen beverik a deszkába vájt lyukba, összeszegeznek minden oldalon.

Most már pontosan kirajzolják a *bordázat* helyeit. Nagyobb teherhordásra berendezett hajóknál erős gerendákat használnak, mégpedig úgy, hogy egymástól egyenlő távolságra legyenek. Az ilyen nagyobb hajóknál 40—50 cm. távolságra fekvő sűrű bordázatot alkalmaznak. A kisebb hajóknál és bárkáknál a *burkonyfákat* egymástól 80—100 cm. távolságra helyezik el, még pedig a két végen sűrűbben, a középen ritkábban. Főleg azokon a helyeken ritkán vannak elhelyezve, ahol a bárkának lyukasztott fenekű és oldalú fiókjai lesznek. A *burkonyok* a középső deszkán megjelölt piros vonalra merőlegesen állanak. (Vinklibe állnak.)

A burkonynak szánt gerenda darabokat a kirajzolt helyekre teszik és hozzá szabják a fenékhez. (6. á.) A levágni való részt *dűtött vinkli*-vel rajzolják ki. A vinkli pontos beállítására nagy gondot fordítanak, mert ennek iránya

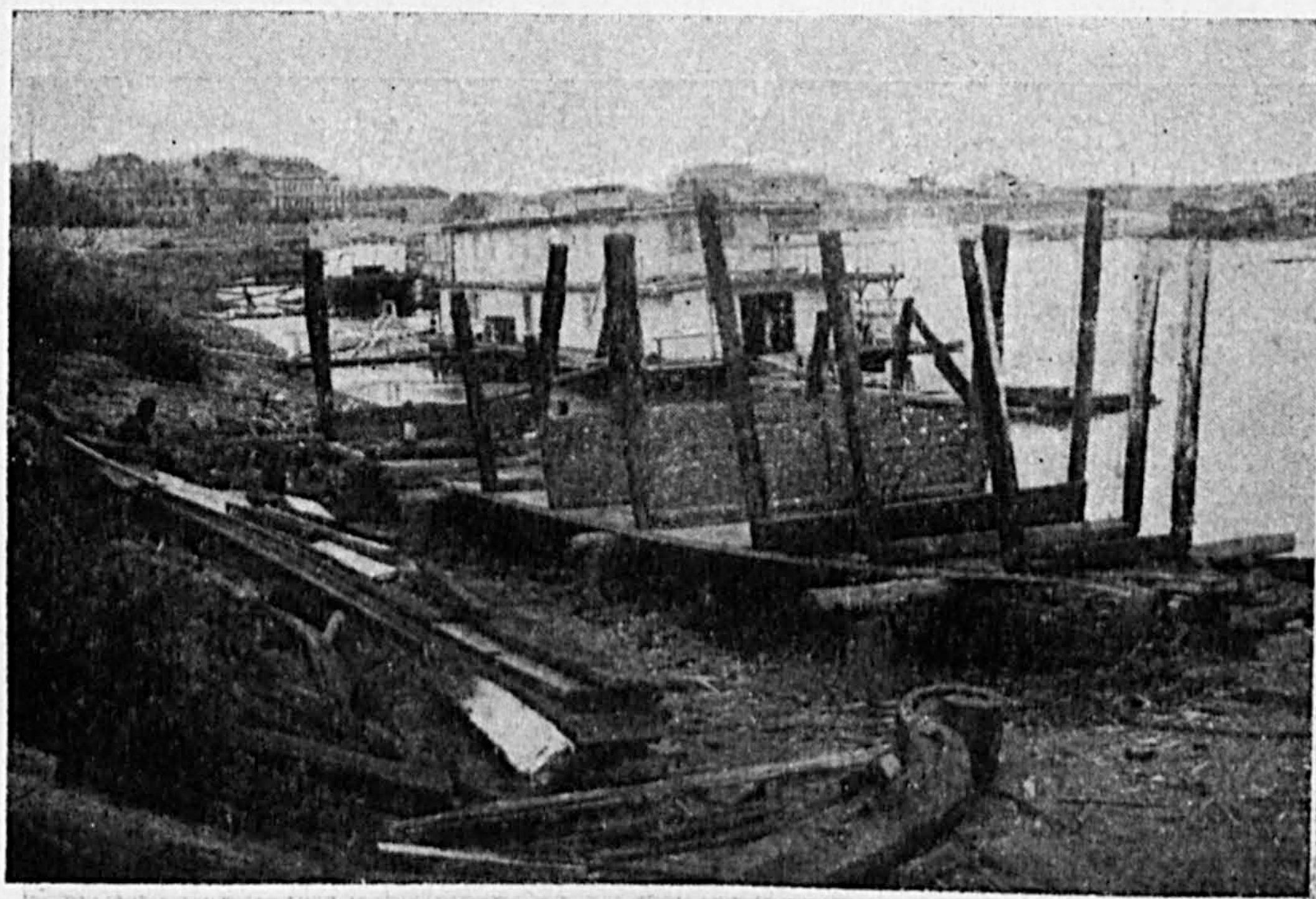

Fig. 7. ábra.

szabja meg a bárka felfelé öblösödésének helyes irányát. Ennek a vinkli irányának felel meg a burkony két véglapjának síkja, melynek folytatásába jön az egész oldal. A tölgyfából készült burkonyokat rövid, *rámanélküli kézi fűrészszel* vágják le.

A fenékhez szabott burkonyok végeit 10—15 cm. hosszúságban befűrészelik s a fűrésznyomig terjedő részt a *rövidnyelű kapacs*-csal, vagy a hosszabbnyelű *keszer*-rel kifaragják. (A keszer alakja a 14. sz. ábrán középen dolgozó super kezében jól kivehető.) Ugyanezt teszik a becsapolandó oldalgerendákkal, a *hablábakkal* is. Ez a munka is pontosan a *dűtött vinkli* irányában történik. Most a kivágott *burkony* és *habláb* részt a kifaragot

pipa segítségével összeillesztik és két kovácsolt szeggel egymáshoz szegezik. Hogy még erősebben álljanak, *kétágú vasat* szegeznek hozzájuk három szeggel. A vasak 25 cm. hosszúságban tartják a hablábakat. (7. ábra.)

Az összeillesztett bordázatot egymásután talapraállítják. Ráhelyezik arra a vonalra, melyekről már fennebb szóltunk. Két oldalt tartják a hablábakat, hogy el ne mozduljanak. Egy *super* a *párnával* a bárka alá fekszik (15. á.) s hanyatt fekve, hosszú, *vékony kézi fúróval* megfúrja a feneket és a burkonyt minden deszkánál két helyen s az előre elkészített lyukakon keresztül két hosszú kovácsolt szeggel megszegezi.

A bordázat felállítását rendszeren a *far* felől kezdik s páronként haladnak a fiókok felé.

Azoknál a lábaknál, ahol a fiókokat elválasztó deszkák foglalnak helyet, a felállítás után néhány (lyukasztott) deszkát azonnal felszegeznek. Ha a

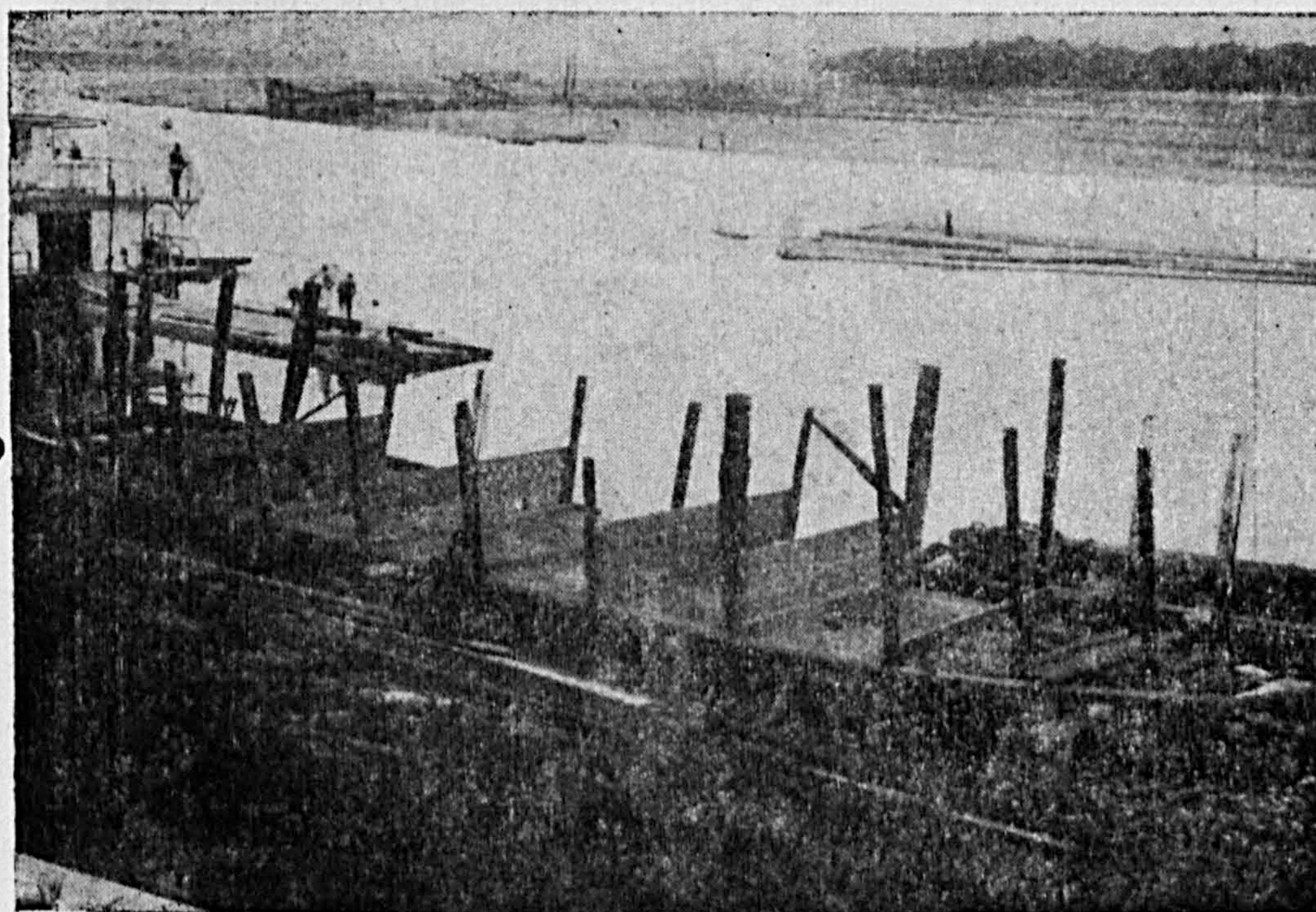

Fig. 8. ábra.

bárkát új anyagból készítik, a deszkákat csak a felszegezés után fúrják és égetik ki. A fiókok választó deszkái fenyőből készülnek, de a két szélső fiók végső deszkája kifúratlan tölgyfa. (8. ábra.)

Mikor az összes hablábakat beállították, a fiókokon kívül eső részeket azonnal bekátrányozzák. A fiókokat soha se kátrányozzák, mert ez árt a halnak.

A hablábak közül az *orrtól* számított második és a *fartól* számított negyedik a legerősebb, mert ezeknek felső végén foglal helyet a bárka kikötésére szolgáló hengeres *bak*. (Minden oldalon kettő-kettő.)

Míg az emberek egyrésze a hablábak beállításával foglalkozik, már faragják a *bögöt* vagy *orrőkét* és a *fartőkét*.

A hablábak beállításánál látszik meg, hogy a fenék faragásánál nincs-e valami olyan hiba, amely a bárka tetszetős alakját veszélyeztetné. Ha van, újra előkerül a hajlított lécs kijavítása a rajzot, hogy a *keszerrel* és *kapacsal* az új rajz mentén megfaraghassák a feneket. Ha csak kisebb darabot kell lefaragni, akkor a már leszegezett deszkákat a szeg körül kimélyítik és a szegeket beljebb verik; ha azonban nagyobb darabot kell lefaragni, akkor a szeget *villás fesztővassal* kihúzzák és a faragás után újra beverik.

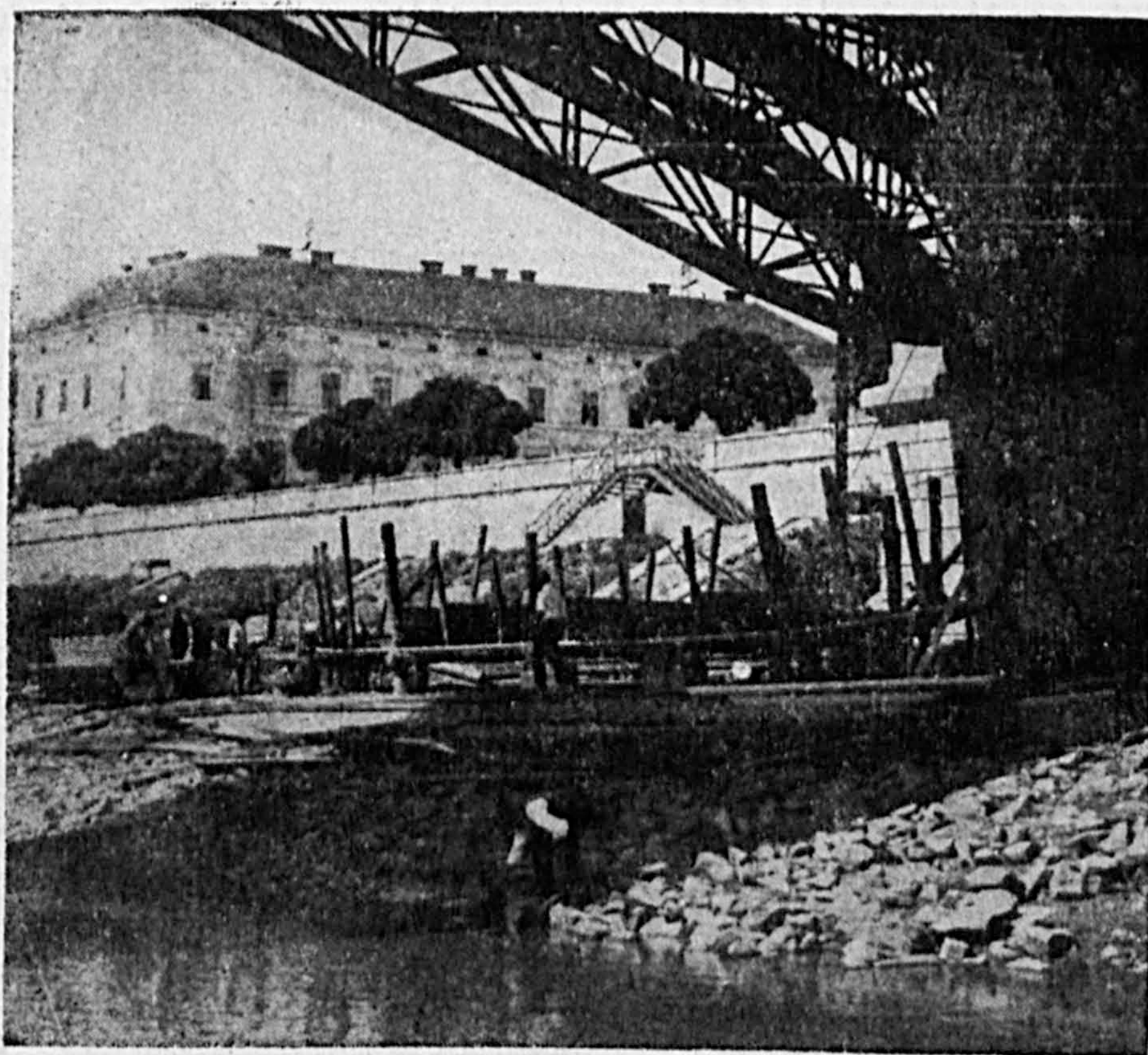

Fig. 9. ábra.

A *meder építésnek* — ahogy a fenék és hablábak beállítását nevezik — legfontosabb munkája az *orr* és *fartőkék* beállítása. Fontos ez nemcsak azért, mert ezeknek beállítása adja meg a bárka szimétriáját, hanem azért is, mert az eddig vízszintes fenék ekkor kapja meg azt a szépen ívelő alakot, amely a könnyebb úzás végett feltétlenül szükséges. Ehez a gömbölyítéshez azonban a harmadik és második habláb közti rész megterhelése szükséges. Szabadban épülő bárkáknál gerendák egymásra rakásával terhelnek, vagy földbevert cövekekhez erősített láncsal. A híd alatt épülő bárka fenekét azonban egy a híd vasoszlopa és a hajófenék közé szorított függőleges helyzetű fenyőgerendával szorítják le. (9. ábra.)

A kellő terhelés, illetve leszorítás után a fenék elejét alól és felül

egy-egy deszkalaphoz illesztett *hévér* segítségével emelik. A fenékdeshkákat, hogy jobban hajoljanak, állandóan nedvesítik. Itt is nagy szerepe jut a *szem-mértéknek*. Ha az emelés a kellő magasságot elérte, magasra emelt bakokkal és függőlegesen álló deszka vagy gerenda darabokkal támasztják alá a fel-emelt fenék részt. Most bakra támasztott doronggal felemelik a feneket a kantárról, hogy 5—10 cm. vastagságú deszka darabokat helyezzenek a kantárokra. Ez az előkészület már az oldaldeszka beállításához szükséges, hogy a deszkát a rendes helyre illeszkedésben a kantárok ne akadályozzák.

A kellőleg gömbölyített fenékre illesztik, pontosan a középvonal irányában a szépen faragott *bögöt*. Ha szabad helyen dolgoznak, *három összetámasztott*

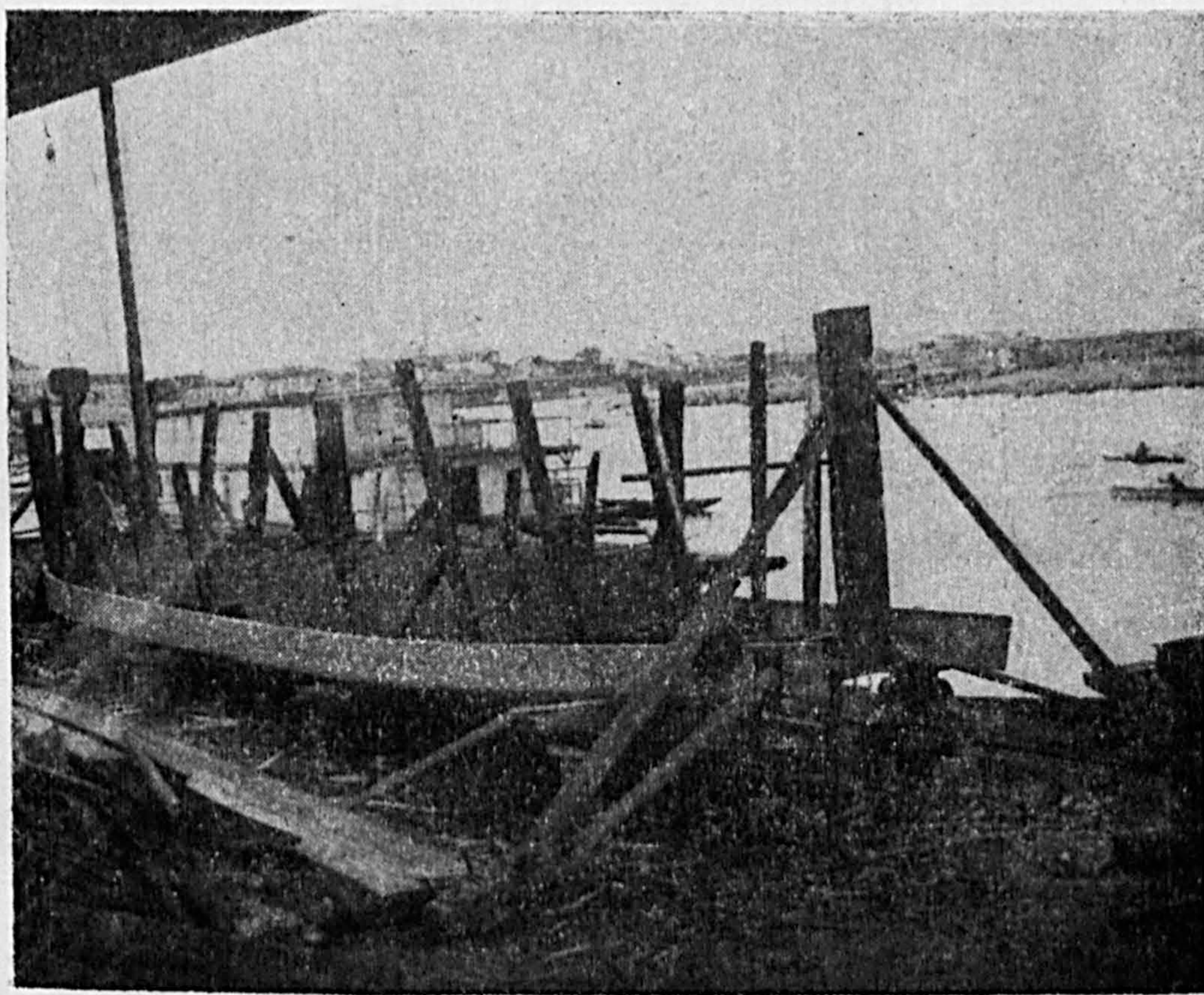

Fig. 10. ábra.

gerendára erősített *csigán* húzzák fel a nehéz *bögöt*. A híd alatt készülő bárkánál ezt az állványt a *híd vasgerendája* helyettesítette. (9. ábra.)

A felhúzott *bögöt* a fenék lecsapott végéhez illesztik s mindaddig tartják kötéllal és kézzel is, míg pontosan függőleges helyzetbe nem kerül. Az építés vezető super néhány lépésre előre megy és „*partfelé*” vagy „*vízfelé*” szavakkal irányítja a beállítást. Ha pontosan áll, még oldalról rudakkal megtámasztják és *felülről lefelé* két erős szeggel a fenékhez erősítik. A rudak föld felőli végéhez *cöveket*, *bögő* felőli végéhez *kapcsokat* vernek. Ha a megtámasztás alatt a *bögő* esetleg elmozdulna, a rudak mellé vert ékekkel kényszerítik vissza a helyére.

A *fartőke* beállítása már könnyebben megy. Az erős gerendából faragott tőkét a fenék hátulsó részének csapott végéhez emelik *kézierővel*. Régebben a fenékkal érintkező részt kivájták s az építés évében vert arany pénzt helyeztek belé. Ez a szokás azonban ma már, érthető okokból kiment a divatból. A felállított tőkét hátulról szegeznek a fenékhez. A beállítás az orrtőke irányítása mellett könnyen megy. A szegezés után csak két oldalról támasztják meg. Aztán felemelik a feneket, de nem annyira mint elől. A felemelés csak *bakkal* és *feszítő rúddal* történik s az alátámasztásra egyszerű oszlop darabot használnak, melynek alját deszkára teszik, hogy a földbe ne süppedjen. (10. ábra.)

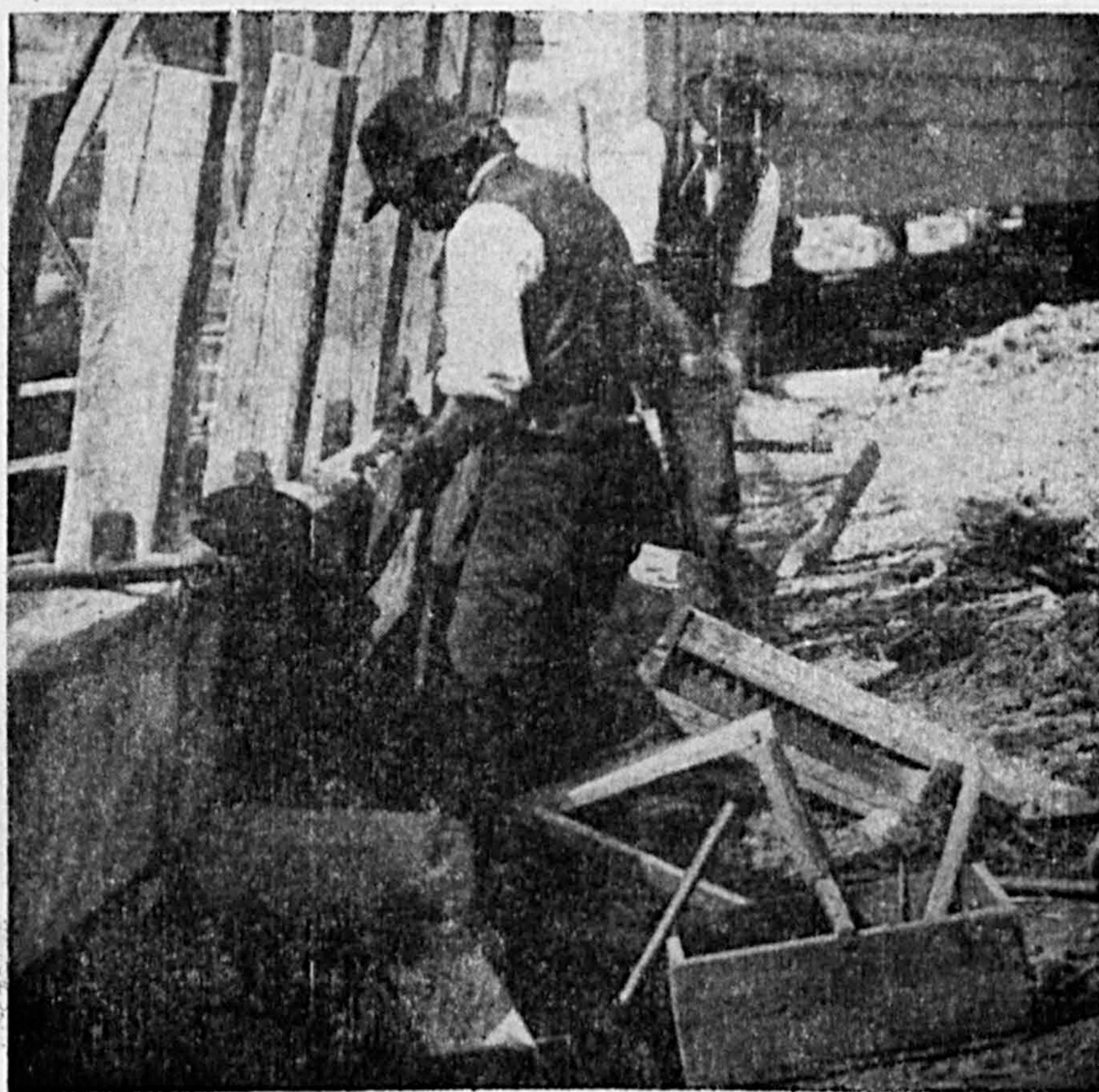

Fig. 11. ábra.

A *fartőkének* nagyon erősnek kell lennie, mert a kormány egész súlyával erre nehezedik, illetőleg ezen forog. A bárka belseje felé eső rész úgy van megfaragva, hogy az oldaldeszkák bele illeszkedhessenek.

A *mederkészítés* után következik az *oldalazás*. Ennek az előkészítéséhez tartozik a fenékdieszka és a hablábak lesímítása. A már fentebb említett rugalmas léccel kijelölik a kiálló részeket, hogy a felszegezendő oldaldeszák jól odasímulhassanak. A kijelölt részeket *kapaccsal* lefaragják.

Míg a superek egy része a simítással van elfoglalva, a többiek az oldaldeszák széleit faragják, a bárka mellett felállított bakokon. Kisebb

bárkáknál az oldaldeszka lehetőleg egy darabból van. Nagyobbaknál azonban két, sőt három darabból is toldják őket. (11. ábra.)

A deszka beillesztése nagy körültekintést igényel, mert mindkét végének az *orr*-, illetőleg a *far*-tőkéhez kell illeszkednie. A fartőkéhez illeszkedés, tekintettel arra, hogy egészen egyenes, igen könnyen megy, de a bőgőnél a görbület miatt meg kell faragni, le kell kerekíteni. Ha ez meg van, akkor a deszka kerekített végét a bőgő bevágásába illesztik és három szeggel megszegezik, aztán hablábról-hablábra haladva neki támasztott deszkákkal vagy gerendákkal feszítik és minden egyes hablábhoz két-három kovácsolt szeggel odaszegezik. A már odaszegezett deszkának mereven kinyúló részét *kecskelábakra* támasztott kantárookra fektetik s lassan, fokonként hajlítják a hablábak felé. Mivel az *orrtól* a bárka közepe felé a domborodás hirtelen, nagyon vigyázni kell, hogy a deszka el ne pattanjon. Vízbé mártott pokrócot

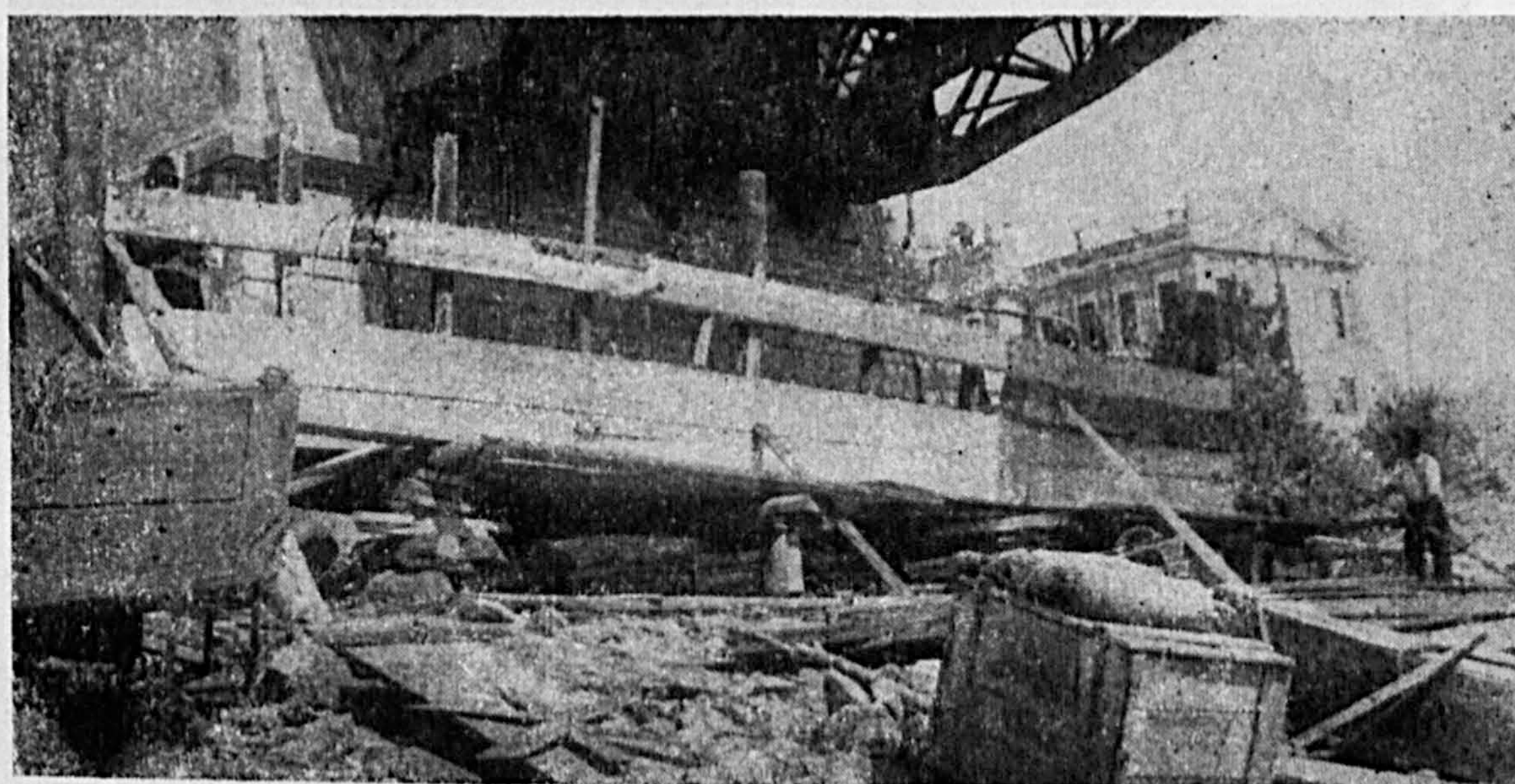

Fig. 12. ábra.

tesznek azokra a helyekre, ahol erősen hajolni kell a deszkának s azt folytonosan nedvesítik. Így megkapja a kellő rugalmasságot. Közben, hogy nagyobb erőt fejthessenek ki, a deszkára kötelet kötnek s azzal is húzzák; a kantárokon nyugvó deszka alá szekerce éleket tolnak s azzal is fokonként emelik. A szegek helyét először megfúrják. Az első deszkát a *mederdeszkát* a bárka fenekéhez is hozzá szegezik. (10. ábra.)

A deszka végéhez erősített kötelet fokonként összebb húzzák, rövidebbre veszik. A bárka közepénél nem kell nagyobb erőt kifejteni, de a far felé újra erős görbületet kell adni a deszkának. Itt újra nagyon vizezik a deszkát s most már erősebb dorongokkal is feszítik. Az erősebb feszítés kedvéért a dorongot *hévérrel* nyomják előre. Ha a fartőke kivágásába bele simul, kifúrás után beszegezik.

Természetesen a második deszkára addig nem kerülhet sor, míg a mederdeszka mindkét oldalon felerősítve nincs, mert a *beállított mederdeszkák* minden támasz nélkül megtartják a *tőkét*.

Ha a deszkát toldozni kell, akkor az egymáshoz illesztendő részt lépcsőzetesen bevágják fűrészszel és keszerrel (11. ábra); a közeit mohával keményen kitöltik és a lentebb ismertetett módon megvarrják. Arra mindig ügyelnek, hogy a toldás olyan helyre ne essék, ahol *erős* hajlásra van szükség. Ugyancsak megvarrják azokat a hézagokat is, amelyek a mederdeszka beállításakor keletkeznek s olyan helyen vannak, ahol a kész bárka *megvarrásánál* a figyelmet elkerülhetnék.

A második deszka beállítása kissé nehezebb, mert ha az első kelleténél mélyebbre ment is, a fenék alatti rész lefaragásával még mindig lehet rajta

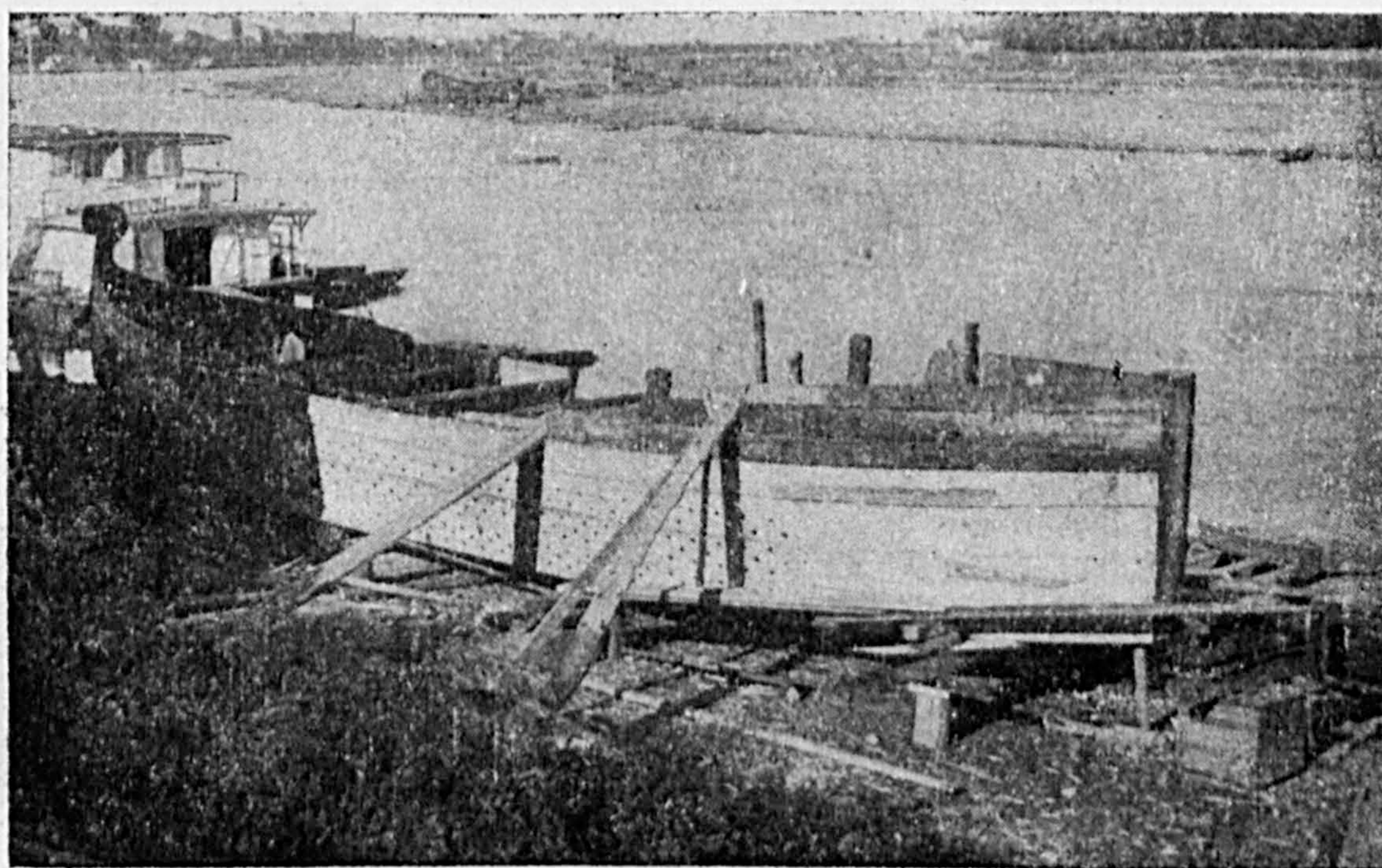

Fig. 13. ábra.

segíteni, de itt a mederdeszka felső része pontosan jelöli meg a második helyét. Ezt a deszkát is lekerekítve illesztik a bögőhöz s ugyanolyan módon, mint az elsőt hablábról-hablábra haladva erősítik meg. Megtörténik, hogy a deszka kelleténél lejjebb vagy feljebb megy. Ha lejjebb megy, hévérrel feszítik a rendes helyére; ha feljebb akkor a deszka fölé a hablábba vas-kapcsot vernek és közbe vert ékekkel szorítják a rendes helyére. De megtörténik az is, hogy a két deszka az egyenlőtlen faragás miatt nem illik össze. Ilyenkor kézi fűrészszel vágják le a kiálló részeket.

A második deszka után a negyediknek a helyét rajzolják ki pontosan hablábak szerint. Ez egyike a legpontosabb munkáknak, mert a deszka felső része adja a bárka peremét. Hogy a már meglehetősen magasságban könnyebben

dolgozhassanak a kantárookra *állványt* építenek. A felső deszkát is az előbbi módon szegeznek fel. Ha valahol a hajlítás következtében a deszka repedezni kezd, ideiglenes pántot szegeznek rá. Ez a deszka 2 cm.-mel vastagabb a többinél. (12. ábra.)

A harmadik deszka beillesztésénél vigyáznak arra, hogy lehetőleg kevés toldozás legyen rajta. Ez az egyetlen az egész bárkán, amely erős tölgyfából készült; de csak az egyik, még pedig a jobb oldali. A bárkák ugyanis mindig a Tisza jobb partján vannak kikötve s mivel orrukkal a víz folyás ellen állának, ez a deszka van kitéve a jégzajlásnak, amely a fenyőt hamarabb elpusztítaná. A tölgydeszka felillesztésénél mutatkozó nyílásokat deszkadarabokkal toldják ki. A hézagokat gondosan összevarrják.

Az oldal elkészítése után a fiókok rekeszeit és a burkonyokat átkötő gerendákat rakják fel. Az átkötésre azért van szükség, hogy a víz ereje

Fig. 14. ábra.

a bárkát össze ne roppantsa. A szélső fiókok külső oldalát tölgyfából, a többieket kilyukasztott fenyőfából készítik. Együttal megkezdik az előre kirajzolt helyeken a haltartó fiókok fenekének és oldalainak kifúrását és tüzes vassal való kiégetését. (13. ábra.)

Közben kifeszítik az orrtól a hablábig terjedő *pofadeszkát* (13. ábra.) és a hátulso rész párkányzatát. Aztán összeácsolják a fiókok és az egész bárkatest tetejét alkotó vízszintes deszkákat. (14. ábra.) Majd elkészítik a rúdra járó *kormányt* vagy *timonyt* és a *sarok vasakkal* felszerelik.

Míg a munkások egy része a bárka végén levő *putri* vagy *csárda* felépítésén dolgozik, a többiek a bárka *megvarrásával* vannak elfoglalva.

A deszkák közeit lazára szaggatott mohával tömik meg, amit véső alakú *mohozó*-val és *furkó*-val végeznek. Olyan keményre összeverik a mohát, hogy még akkor is szalagszerűen összeáll, ha évek múlva szétbontják a bárkát. Aztán a mohára a hézag mentén keskeny deszkadarabokat raknak és a két hegyű iszkájával erősen leszegezik. A bárka fenekén a varrást a *párnára* (Lásd 15. ábra) hanyat fekve végzik el. A párna menedékesen felfelé menő deszkából készült eszköz.

A fiókok tetejének felvasalása után, a fiókok belsejét kivéve, az egész bárkát kétszer egymás után bekátrányozzák és ha a kátrányozás eléggé megszáradt vízre bocsátják. A vízre bocsátáskor a kantárok alól kiszedik a máglyákat s a féloldalra billent kantárok folytatásába gerendákat raknak s azon csusztatják le, kötelekkel tartva, a vízre.

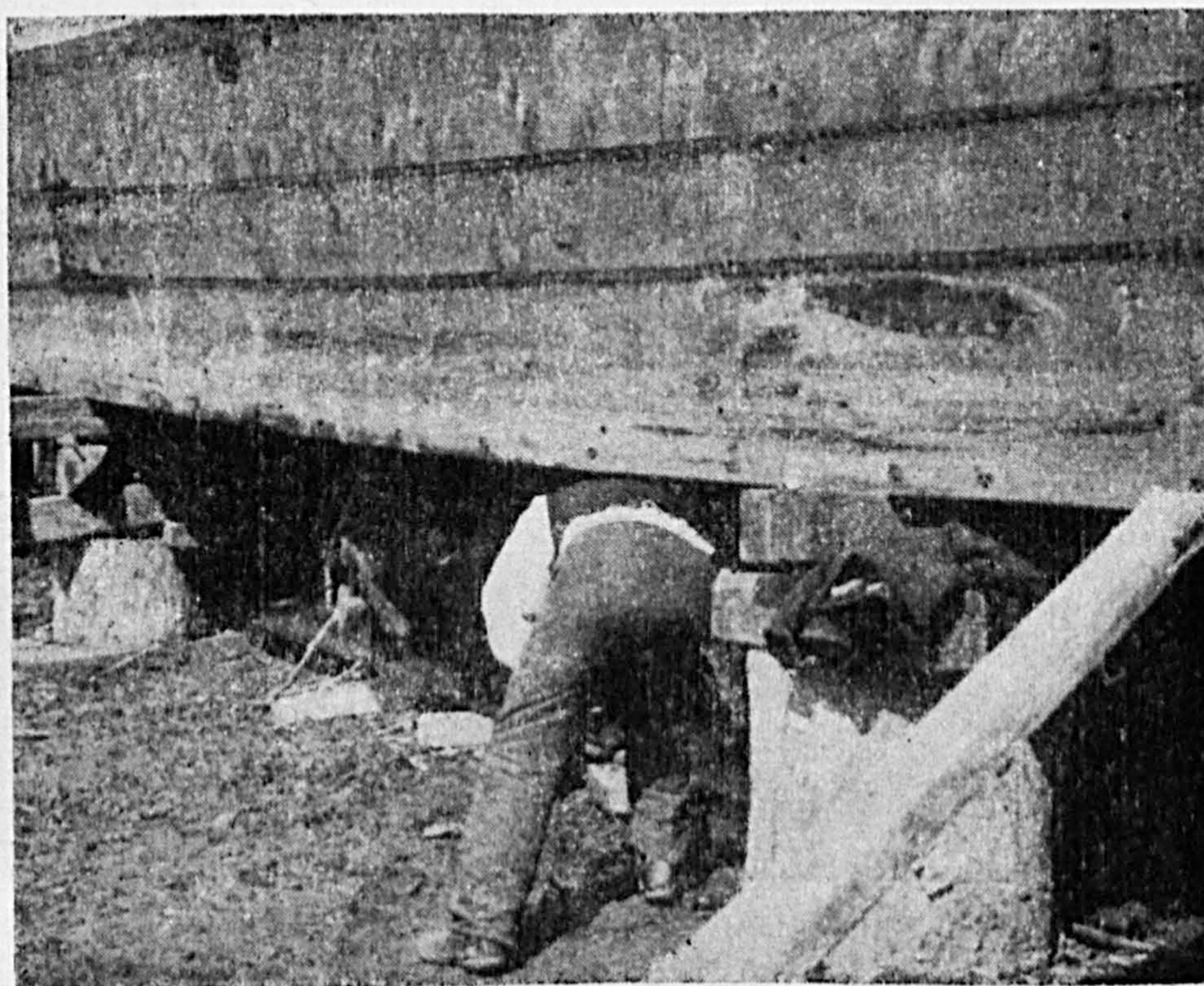

Fig. 15. ábra.

Vízre csúszáskor a fiókok lyukain behatol ugyan a víz, de a bárka nem süllyed olyan mélyre, mint ahogy kellene. Ekkor az orrnál és farnál levő varrt és kátrányozott rekeszekbe vizet mernek, ami a bárkának a kívánt állást adja meg. (16. ábra.)

Az egész munka alatt mindig készen van minden munkás előtt a *super láda*, melyben a szükséges eszközöket tartják. Az építéshez szükséges kátrányfőző üstöt és a bőgő beillesztéséhez szükséges csigát és kötelet a vállalkozó hozza, de a többi szerszámok mindenkinek meg vannak. A párna, a szöghögy

fúró, harapófogó, balta, szekercze, keszer, dült és álló vinkli, cirkalom, colostok, csüggő, plajbász, csapózsínór, kétkézvonó, furdancs, véső, kapacs, mohozó és furkó minden super ládában helyet foglal. (L. 11. és 14. ábra).¹

Dr. Banner János.

DIE SZEGEDER FISCHERBARKE.

(Abkürzung.)

Die geographische Lage von Szeged erklärt es, dass ein beträchtlicher Teil seiner Bewohner in vergangenen Zeiten sich solche Beschäftigungen wählte, welche mit Ausnützung der Ansiedlungsfaktoren den Lebensunterhalt auf möglichst leichteste Weise sicherten. Die ältesten Ansiedler mussten zwei Faktoren in Betracht ziehen: die ausgedehnten, zu Weidezwecken geeigneten Flächen, die sich selbst anzubieten schienen, und das weitverzweigte Wassersystem der Theiss, welches laut Zeugenschaft der alten Landkarten dem jetzigen ganz unähnlich war, aber eben wegen der Menge der sich in sie ergiessenden Wasseradern und Buchten, den Fischern ihre sich unter dem Wasser befindlichen Schätze als freie Beute anboten. Die langsame Veränderung der ökonomischen Verhältnisse, steckte den Weiden immer engere Grenzen und wenn ihnen die Pflugschar anfänglich auch nur kleinere Teile abgewann, wurden sie endlich doch ganz in den Hintergrund und grösstenteils an die äussersten Grenzen des Hotters gedrängt um den vielseitigen landwirtschaftlichen Arbeiten Raum zu geben. Wenn dieser Faktor also bei der Ansiedelung der Ureinwohner eine Rolle spielte, verlor er dieselbe bei der Entwicklung der Stadt, und gerade entgegengesetzt, das Bevölkern dieser entfernt liegenden Wirtschaften entzog der Stadt Einwohner und mit dem Leben auf der Tanya wurden diese — zwar nicht in ökonomischer Hinsicht, — aber was ihr Seelenleben und ihre Denkungsart betrifft, gänzlich den Stadtbewohnern entfremdet.

Der zweite Faktor, die Theiss, blieb sozusagen der einzige Faktor der städtischen Lebensmöglichkeiten. Wir denken dabei nicht an jenen rapiden Fortschritt, welcher die Stadt von der letzten grossen Überschwemmung bis zum Kriegausbruche charakterisierte, sondern an jene progressive, langsame Entwicklung, welche im Mittelalter und nach der Türkenherrschaft von Statten ging. Jene Tatsache, dass in der Epoche vor dem Bau der Kunststrassen und Eisenbahnen die Flüsse die Richtung des Verkehrs angaben

¹ Az 1. és 2. ábra a városi múzeum dúcgyűjteményéből való. A 3., 4., 11., 14., 15. Szász Gyula igazgató-tanító úr felvétele. A többi Dr. Rothanidesz Mihály egyet. tanár-segéd úr készítette, ugyanakkor, mikor az építés adatait feljegyeztem.

und sozusagen nur die in Strombetten schwimmenden Schiffe einen sicheren Weg hatten, wäre an sich selbst schon genug gewesen, um der Stadt einen raschen Aufschwung zu sichern. Aber dies war nicht der einzige Grund. Infolge der Marosmündung wurde Szeged eine wichtige Mündungsstadt, welche wegen der Strasse längs der Maros auch eine wichtige Übergangstation wurde.

Sowohl der eine, als auch der andere Faktor eröffneten von der Fischerei abweichende Lebensmöglichkeiten auf dem Wasser: die Schifffahrt, welche die Gründung der Werften naturgemäss nach sich zog.

Das auf der Maros abwärts beförderte Salz und das Heimführen der Fechsung aus den syrmischen Weinbergen, vergrösserte immer mehr den

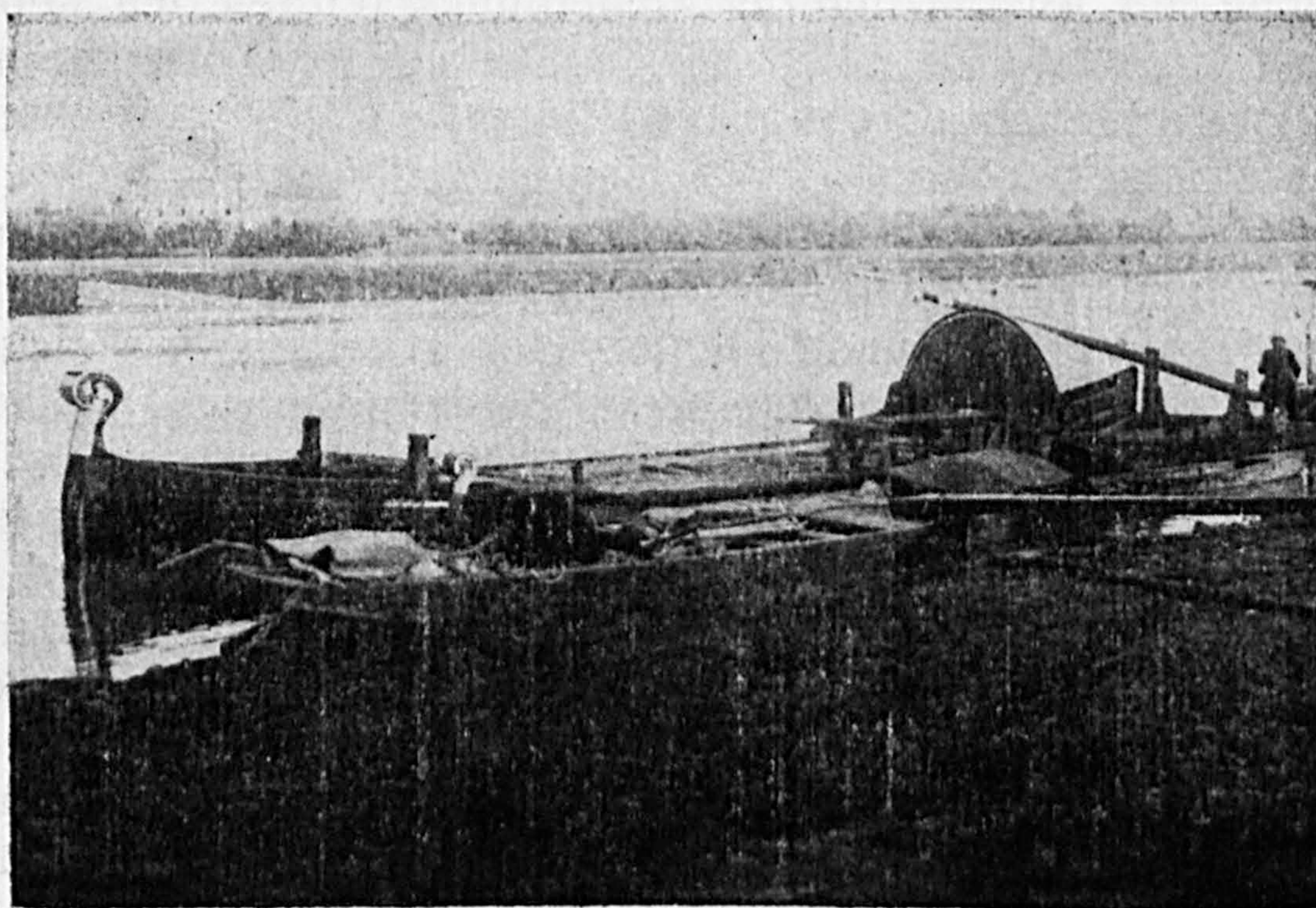

Fig. 16. ábra.

Bedarf an Schiffen. Aber auch das Aufblühen der Wassermühlenindustrie bedingte starke Schiffe. Wenn die in den Wasseradern, Buchten und Wildwassern fischenden Völker anfangs ihre Schiffe auch selbst verfertigten, schafften sie sich später die grösseren, in den grösseren Werften an und trugen dadurch auch zur Hebung des Schiffsbaugewerbes bei. Die Gewässer der Theiss erschufen jenes uralte Gewerbe, dessen rapider Fortschritt auch andere Gewerbe ins Leben rief. So entwickelten sich jene Gewerbe, welche selbst den einfachsten Schiffen nötige Gegenstände verfertigten: der Seiler, der Nagel- und Kettenschmied, dann die Sägeindustrie und jene, die deren Werkzeuge herstellten. Natürlich entwickelten sich diese Gewerbe als Haus-

industrie in den Händen des Szegeder Volkes, infolgedessen sie auch aus ethnographischem Gesichtspunkte Beachtung verdienen.

Der früher sehr entwickelte Schiffsbau ging während der Türkenherrschaft zu Grunde und war auch nach derselben nur ein Flickgewerbe bis in der Umgebung von Szeged sich die Productivität hob und das Salz-befördern neuerdings einen grösseren Aufschwung nahm. Diese progressive Hebung erreichte beiläufig im XVIII. Jahrhunderte ihren Höhenpunkt, als jährlich mindestens 300 Salz- und 200 gedeckte Schiffe Szeged berührten. Diese grösstenteils zusammengestümperten Schiffe, gaben der Schiffbauindustrie die erste Arbeit, welche sich von diesem Zeitpunkte an successive hob; obzwar Schiffszimmerleute in beträchtlicher Menge vorhanden waren, bildeten dieselben nie eine selbstständige Zunft.

Es kann mein Zweck nicht sein, mich hierorts mit der Vergangenheit der Schiffsbauindustrie intensiver zu befassen, doch ich kann einige Dinge nicht übergehen, die zur Veränderung der Umgebung des Theissufers sehr viel beigetragen haben. Infolge der rapiden Hebung des Schiffsbaugewerbes schwärmten das ganze Jahr hindurch Hunderte von sägenden und hackenden Schiffszimmerleuten auf dem oberen und unteren Theissufer, wo sie von dem Schiffsbauemeistern beschäftigt wurden. Ocskay, Hajdu, Terhes, Kopasz, Zsótér, Ábrahám sind die Namen derjenigen, die die Schiffsbauindustrie des XIX. Jahrhunderts würdig repräsentieren. Ihre Wohlhabenheit übergang auch auf die Arbeiter, die unter ihrer Leitung arbeiteten. Ihre Häuser konnte man vom Weiten an den alten Schiffsschnabelklötzen erkennen, welche vor der Eingangstür ihrer Wohnhäuser gleichsam als Schilde ausgestellt waren.

Das Poltern des ersten, in Szeged im Jahre 1842 erschienenen Dampfschiffes wurde noch vom Säge-, Klopff- und Hacklärm der zwei Werften übertönt, sein Rauch wurde vom Pechqualm derselben übertroffen, doch das Pfeifen des Schiffes war immerhin ein Notsignal in der Geschichte der Schiffsbauindustrie, welche von Schritt zu Schritt ihrer grossen Bedeutung verlustig wurde.

Der Bau der Eisenbahnbrücke und des Bahnhofes richtete die am unteren Theissufer befindlichen Werften zu Grunde, das fabriksmässige Bauen der Schiffe versetzte den am oberen Ufer befindlichen Werften den Gnadenstoss, welche sich nach und nach nur mehr mit Reparaturen, bauen von Sandschiffen und Befriedigung der Fischer befassten.

Aber infolge der Theissregulierung verschwanden auch die wirklich guten Fischerorte und die Anforderungen auf diesem Gebiete wurden auch successive geringer. Die beim Ausbrechen des Krieges eingetretene Stockung bedeutete auf diesem Gebiete wirklich den Tod.

Während 10 Jahren war nicht einmal eine Spur von Schiffsbau zu bemerken. Im vergangen Sommer war das wieder aufkeimende Leben eine

wirkliche Sensation. Gleichzeitig wurde an zwei Orten gearbeitet. Ein grosses Sandschiff wurde umgebaut und eine Fischerbarke wurde mit Verwendung des alten Holzes gefertigt. So ergab sich Gelegenheit jede wichtigere Phase des Barkenbaues zu verewigen, bevor auch diese Beschäftigung mit ihren Ausdrücken und urvolkstümlichen Technik der rastlos vorwärtsdrängenden Zeit zum Opfer fällt.

Unsere Bilder veranschaulichen die Phasen des Baues in ihrer Reihenfolge.

A TORDOSI ŐSTELEPEN TALÁLT KÖSZERSZÁMOK ANYAGA.*)

A tordosi őstelep *Torma Zsófia* által gyűjtött és az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában levő anyagának feldolgozása közben egyebek között az a kérdés is feleletre várt, hogy a telepen található kőszerszámokhoz honnan szerezte az anyagot a telepen lakó neolit-ember. Ennek a kérdésnek eldöntése az eszközökhöz fölhasznált kőzetek s ezek előfordulási helyének meghatározása alapján lehetséges, miért is az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatója, *dr. Pósta Béla* ny. r. tanár úr ezzel a munkával csekélységemet volt szíves kitüntetni. A rám bízott feladatot a következőkben gondolom megoldottnak.

A gyűjteményben föltalálható kőanyagot két csoportban kell tárgyalnom. Az első csoportba azokat a darabokat sorozom, amelyeket arra használt föl a neolit-ember, hogy azokból *éles pengéket pattintott* magának. Erre a célra egy viaszsárga-dohánybarna *jaspópál* féleséget használt föl, amely elég jó kagylós törésével, ridegségével nagyjában megfelelt a célnak, bár ideális anyagnak nem mondható. Az összes pengére használt darab ugyanegy anyagból való. Egy-egy kevésbé igénybevett darabon még az eredeti felületi kéreg is megvan, világosabb barna-fehér színű, egyenetlen felületű sávot alkotva, amelyet mészbevonatnak is nézhet a felületes szemlélő.

A másik csoportba azokat a darabokat veszem, amelyeket *csiszolás* által alakított át szükségleteinek megfelelően a tordosi neolit-ember s ezekkel együtt tárgyalom azokat a kavicsokat is, amelyeket a megmunkált kőeszközök társaságában gyűjtött össze *Torma Zsófia*. A vizsgálat alapján kiderült, hogy a már megmunkált kőszerszámok mindössze három-féle kőzetből készültek, míg a meg nem munkált kavicsdarabok sokféle anyagból valók. A megmunkált eszközöknek $\frac{2}{5}$ -e rendszeren szürkés, néha sötétebb színű *kovapala*, amelyet keménysége tett e célra különösen alkalmassá, míg további $\frac{2}{5}$ -ét a keménysége mellett szívóssága miatt is kitűnő, fekete, néha zöldes

*) Néhai Pósta Béla hagyatékában talált kézirat.

(legtöbbször kloritos) *amfibolitból* állította elő a neolit-ember s csak a fönnmaradó $\frac{1}{5}$ -höz vette az anyagot abból a laza, könnyű kőzetből, amelyet *dacit- és riolittufának* ismertem föl. Ez utóbbit azonban nem annyira számként használta, bár egyes daraboknak ilyes formája van, mint inkább arra, hogy a már durván lecsiszolt eszközöket ezzel a hórzsakőszerű, finomszemű anyaggal simította le. Ezeken kívül egy-két *mészkből* (legvalószínűbben tithon-mészkből) való és egyetlen *andezitből* készített kis eszközt is találtam a többi mellett.

A meg nem munkált kavicsok között az említett kőzetfajokon kívül igen sok a *homokkő* (legtöbbször *kárpáti homokkőféle*) s föltűnően sok az *andezit-kavics*, az itt is csekélyebb számú *kvarcit* és *mészkből* mellett. A legömbölyödött kavicsok között *kalcedonachát* darabka is van, azonban a gyűjtés pontosságára kétes fényt vet az a körülmény, hogy a nyers darabok között olyan töredék darab is van, aminőből a kolozsvári kövezetet túlnyomólag készítik (kissebesi *dacit*), sőt egy *olivinkőzet* diónyi kis darabkája is, aminőt Erdélyben Alsórákos környékéről ismerünk az ottani *bazaltok* zárvaanyaiként. Van a letárgyaltakon kívül még egy pár nagyobb, 20—30 cm. átmérőjű, kimélyített (mozsárnak használt?) s egy pár, az előbbieknél kisebb, 8—10 cm. átmérőjű (a mozsárhoz illő töröként szereplő) darab is, amely utóbbiak anyaga igen kemény fehér *kvarcit*, az előbbieké pedig sárgásfehér s egy esetben lilászvörös *homokkő*; mindössze egy darab van *mészufából*.

A fentiekben leírt anyagok származásának kérdésére feleletet akarva adni; elsősorban is tudnunk kell azt, hogy a tordosi őstelep a Maros folyó bal partján (Szászváros és Piski között) a Maros közvetlen közelében fekszik. A Maros ezen a tájékon az Erdélyi Érc-hegység déli szegélyét képező s a legnagyobb mennyiségben mezozoos homokkövekből álló előhegység lábait mossa; az ellenkező oldalon pedig a kudzsir-szászvárosi (legnagyobb részben kristályos palából álló), havasok lábainál fekvő harmadkori medence dombos vidéke nyúlik a Marosig. Fontos körülmény az is, hogy 8—10 km.-nyi távolságban a tordosi őstelep fölött mindkét hegységből egy-egy nagyobb patak, északról az algyógyi patak, délről a szászvárosi patak ömlik bele a Marosba, amely patakok vízgyűjtő területén mind megtaláljuk a fentebb említett kőzeteket. Így pl. az algyógyi patak az Érc-hegység andezitjeit, quarcféleségeit, homokköveit szállította le, a déli oldalról a szászvárosi patak az amfibolitokat, kovapalákat hozhatta le.

A neolit-ember számára elsőrangú gyűjtőhelyül szolgálhatott tehát ezen a környéken levő többi patak is, sőt nem lehetetlen, hogy alacsony vízállás-kor maga a Maros szolgáltatta neki az anyagot. Hasonlóképpen fontosak lehettek a Marost követő hatalmas pleisztocén terraszok, amelyek éppen fölraktározva tartják a közeli és távoli környék összes kőzetfajtaát. Mindazonáltal az sem kizárt dolog, hogy a neolit-ember maga is felkeresett eredeti helyén némely anyagot, így pl. a jaspópál-szerű anyagokra nézve tartom ezt valószínűnek, mert egyes darabokon az eredeti felület is meg van, ami pedig kavicsnál nehezen maradhatott volna meg.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk azt, hogy a tordosi

neolit-ember az eszközeihez szükséges anyagot, amelyeknek eredeti lelőhelye részben az Erdélyi Érchegység, részben a határszéli (szászváros-kudzsiri) havasok területén van, a telep közvetlen közelében levő pleisztocén kavics terraszokból, a Maros meredek partjai által alkotott föltárásokból szedhette elsősorban, azonkívül felkereshette a közeli patakok ártereit is, sőt valószínűnek látszik az is, hogy egyes esetekben az eredeti lelőhelyig is elment a szükséges s alkalmas anyagért.

Kolozsvár, 1915. június 21.

Dr. Ferenczi István.

DER STOFF DER IN DER FUNDSTÄTTE VON TORDOS GEFUNDENEN STEINWERKZEUGE.*)

(Abkürzung.)

Der Steinstoff, welcher sich in der Torma Sophieschen Sammlung von Tordos befindet, wird in zwei Gruppen geteilt. Aus der einem spaltete sich der vorgeschichtliche Mensch *scharfe Klingen*. Zu diesem Zwecke verwendete er eine wachsgelb- tabakbraune Jaspis-Opalart, welche mit ihrem guten muschelartigen Bruch, mit ihrer Sprödigkeit im grossen Ganzen diesem Zwecke entsprach. Sämtliche Klingen sind aus diesem Stoffe hergestellt. Die durch Schleifen bearbeiteten *Steinwerkzeuge* sind aus dreierlei Gesteinen hergestellt. Die meisten davon — circa 40% — sind aus grauem, manchmal dunklerem Quarzschiefer. Etwas weniger sind aus — meistens kloritischem — Amfibolit. Die übrigen sind aus Dacit und Riolittuffstein. Diese letzteren dienten aber nicht so sehr selbst als Werkzeuge, als vielmehr zur letzten Glättung von grobbearbeiteten Werkzeugen. In der Sammlung sind auch zwei aus Kalkstein und ein aus Andesit verfertigte Werkzeuge. Im nicht bearbeiteten Steinstoffe sind ausser den bereits erwähnten Sorten viel Karpathen-Sandsteinarten, Andesit, weniger Quarzit und Kalksteinkiesel.

Vom Herstammungsorte des Steinmaterials müssen wir wiessen, dass die Niederlassung am Marosufer lag, und oberhalb davon fliessen nahmhafte, aus dem Siebenbürger Erzgebirge, sowie aus den Bergen von Kudzsir-Szászváros kommende Bäche in die Maros. In den Betten derselben sind die hier angeführten sämtlichen Steinarten vorhanden. Im Notfalle konnte der vorgeschichtliche Mensch das nötige Material auch in Gebirge am Originalfundorte suchen.

*) Auszug aus einem im Nachlasse dr. Béla v. Pósta gefundenem Manuskripte.

